

ISSN 1691-273X

PRAKSE IETEIKUMI AKSE KUMI SE MI

5

VALODAS PRAKSE:
VĒROJUMI UN IETEIKUMI

ISSN 1691-273X

Nr. 5/2010

VALODAS PRAKSE: VĒROJUMI UN IETEIKUMI

Populārzinātnisku rakstu krājums

5

**Rīga
Latviešu valodas aģentūra
2010**

UDK 811.174(082)

Va 390

Liepājas Universitāte. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi.* Populārzinātnisku rakstu krājums. Atb. red. Linda Lauze. Nr. 5. Rīga : SIA „Arona Baltic”, 2010. 113 lpp.

Atbildīgā redaktore Dr. philol. *Linda Lauze*

Tehniskā redaktore Dr. paed. *Diāna Laiveniece*

Recenzente Dr. philol. *Anna Vulāne*

Krājumu ar Latviešu valodas aģentūras atbalstu izstrādājusi
Liepājas Universitātes Latviešu valodas katedra

Krājuma 5. numurā ievietoti 10 populārzinātniski raksti par aktuāliem jautājumiem latviešu valodas praksē – zilbes uzsvāru citvalodu personvārdos, valodas līdzekļu lietojumu reklāmā, uzrunas etiķetes ievērošanu pusaudžu runā, heraldiskā apraksta īpatnībām, pārmērīgu īpašības vārdu *ārprātīgs, dulls, nenormāls* un *traks* izmantojumu publiskajā saziņā, divdabju funkcionēšanu preses valodā, terminu darināšanas problēmām u. c. Ievietotas arī valodas konsultācijas, ko sagatavojušas Latviešu valodas aģentūras speciālistes, uzzīņu materiāli par jaunākajām publikācijām valodniecībā, LZA Terminoloģijas komisijas lēmumi un ieteikumi, humora lappusīte *Tā raksta... Tā runā...*, ziņas par autoriem. Krājums domāts ikvienam, kam interesē valodas prakses jautājumi, runāto un rakstīto tekstu kvalitāte mūsdienu latviešu valodā.

Korektore *Kristīne Toma*

Maketa un vāka dizaina autors *Kristaps Rozītis*

Maketētāja *Linda Kalnmaile*

Karikatūras zīmējis *Jānis Kārklīšs*

© LVA, 2010

© Liepājas Universitāte, 2010

© Kristaps Rozītis, vāka un maketa dizains

ISSN 1691-273X

VISPĀRĪGI JAUTĀJUMI

- Ineta Balode.** Citvalodu personvārdu atveide latviešu valodā:
problēmas un risinājumi 4
- Gunta Ločmele.** Valodas līdzekļu izvēle mūsdienu latviešu reklāmā 14

VALODA UN VIDE

- Anda Blūmane.** Uzrunas etiķete un tās ievērošana pusaudžu runā 28
- Ārija Ozola.** Pārdomas par sveicinājuma vārdiem gadsimtu gaitā 36

VĀRDS UN TĀ LIETOJUMS

- Aina Blinkena.** Vai protam lasīt ģerboņus? 41
- Anitra Roze.** *Traks, dulls, nenormāls* – vai domājam, ko sakām? 49

GRAMATIKA

- Veronika Ruža.** Daļēji lokāmā divdabja un nelokāmo divdabju
funkcionēšana preses valodā 58

TERMINOLOĢIJA

- Māris Baltiņš.** Jēkaba Dravnieka *Konversācijas vārdnīcā* (1891–1898)
lietotie termini: vecmodīgi vai mūsdienīgi? 65
- Benita Laumane.** Vai jaunas tendences – personvārdi – meteoroloģijas
terminu veidošanā? 75
- Andrejs Veisbergs.** Vai tiešām īsāk nevar? 81

VALODAS KONSULTĀCIJAS 89

UZZIŅU MATERIĀLI 99

TĀ RAKSTA... TĀ RUNĀ... 107

ZIŅAS PAR AUTORIEM 112

VISPĀRĪGI JAUTĀJUMI

Ineta Balode

Citvalodu personvārdu atveide latviešu valodā: problēmas un risinājumi

Tēmas aktualitāte

Citvalodu īpašvārdu, pirmām kārtām personvārdu, atveide latviešu valodā ir viens no visplašāk diskutētajiem valodas kultūras jautājumiem sabiedrībā. Diskusijā iesaistās gan profesionāli valodnieki, gan dažādu svešvalodu pratēji, interesenti un personas, kas norūpējušās par sava vārda un uzvārda latviskoto variantu. Laiku pa laikam diskusiju uzjunda publikācijas presē¹ vai radoši meklējumi daiļliteratūras tulkojumos². Viedokļu atšķirības galvenokārt ir saistītas ar vārda optimālu atveidi, sekojot izrunai oriģinālvalodā, bet uzskats par izrunas principa nomaiņu ar ortogrāfiskās atveides principu šobrīd vairs nešķiet tik aktuāls.

Šādam pavērsienam iespējami vairāki iemesli. No vienas puses, personas identitāti civilstāvokli apliecinošos dokumentos pēc pieprasījuma apliecina ar papildu ierakstu – ar personvārda „vēsturisko formu vai citas valodas personvārda oriģinālformu latīnalfabētiskajā transkripcijā” (MK Nr. 114 2004, 143. punkts). Rakstiskajā saziņā, piemēram, presē, latviskajam atveidojumam nereti pievieno iekavās oriģinālvalodas vārdu kursīvā. No otras puses, daudzās Eiropas valodās ieviestais ortogrāfiskās atveides princips praksē izrādījies tikpat nepilnīgs kā Latvijā bieži kritizētais izrunas princips. Vācu un angļu valodas (preses) tekstos tikai retos gadījumos latviešu uzvārdu atveidē parādās diakritiskās zīmes. Piemēram, ja *Bērziņš* vācu tekstā kļuvis par *Berzins*, tad vārds visticamāk tiks izrunāts kā *Bercins* vai *Ber'cins*. Arī klausoties ASV sporta komentētāju izrunātos Nacionālās hokeja līgas (NHL) latviešu spēlētāju uzvārdus, tikai aptuveni var nojaust, kurš spēlētājs domāts. Vācu krustvārdu mīklās visai iecienīts ir zviedru vietvārds *Umeå* (pēdējo burtu zviedriski izrunā kā [o:]), taču vāciski to raksta *Umea*, jo vācu alfabētā burts *å* neparādās.

Pēdējo divdesmit gadu laikā Latvija iekļāvusies pasaules kultūras telpā un paplašinājies arī to personu loks, kas apguvušas vairākas svešvalodas, kā arī iepazinušas citu valstu sabiedrisko dzīvi. Iespējams, ka šīs jaunās zināšanas sekmējušas izpratni par citvalodu cilmes vārdu atveides problemātiku ikvienā valodā neatkarīgi no lietotā principa. Izrunas princips nepieļauj svešo skaņu identisku

¹ Sk., piemēram, Dena Dimiņa rakstu „Islande vai Īslande?” (Diena, 22. 09. 2008.) un komentārus laikrakstā „Diena”.

² Sk. Linna Ullmanna „Karina Bloma” (apgāds „Atēna” (2000); no norvēģu valodas tulkojis Dāvis Auškāps), kā arī recenzijas un atsauksmes laikrakstā „Diena”.

atveidi, jo atšķiras ne vien skaņu sistēmas, bet arī skaņu (pozicionāli nosacītās) kvalitatīvās īpašības. Ievērojot šo principu, ļoti mainās arī vārda grafēmiskais attēlojums. Savukārt ortogrāfiskais princips optimāli darbojas tikai tad, ja garantēta alfabēta burtu sakritība. Pretējā gadījumā ir nepieciešama transliterācija (oriģinālās skaņas—burta atbilstmes atveide) un diakritisko zīmju lietojums. Taču arī tad precīza skaniskā interpretācija ir iespējama vien konkrētās svešvalodas zinātājam. Tātad abiem īpašvārdu atveides principiem ir savas priekšrocības un savi trūkumi. Galvenā atšķirība ir tāda, ka izrunas princips pirmām kārtām sekmē vārda identifikāciju mutvārdu saziņā, bet ortogrāfiskais princips – rakstos. Tomēr praksē ir vērojamas atkāpes no ļoti kategoriskiem priekšrakstiem un abos gadījumos tiek meklēti „pielaidīgāki” (ne vienmēr veiksmīgi) risinājumi, kas garantētu svešā vārda pazīstamību un vienlaikus atbilstu arī konkrētās mērķvalodas konvencijām.

Svarīga nozīme īpašvārdu atveidē un atveidojumu ieviešanā ir sabiedriskajiem plašsaziņas līdzekļiem. Tāpēc turpmākais izklāsts ir balstīts uz novērojumiem Latvijas Televīzijas pārraidēs, galvenokārt raidījumā „Panorāma”, kas papildināti ar vērojumiem laikrakstā „Diena” saistībā ar citvalodu īpašvārdu rakstību. Abi minētie plašsaziņas līdzekļi ir uzskatāmi par svarīgiem informācijas avotiem gan Latvijas, gan starptautiskajai sabiedrībai. Raksta **mērķis** ir pievērst uzmanību dažiem izrunas principa aspektiem, kas būtiski ietekmē īpašvārdu atveidojuma kvalitāti, jo īpaši mutvārdos. Galvenā uzmanība pievērsta uzsvara lietojumam citvalodu personvārdos.

1. Citvalodu personvārdi un Valsts valodas likums

Nemot vērā personas juridisko statusu un pakļautību Valsts valodas likumam, citvalodu personvārdi nosacīti būtu dalāmi divās grupās:

- 1) Latvijā juridiski reģistrēto personu vārdi un uzvārdi;
- 2) ar Latviju sociāli un juridiski nesaistīto personu vārdi un uzvārdi.

Pirmās grupas vārdi un uzvārdi skar personas, kas ir Latvijas pilsoņi un pastāvīgie iedzīvotāji (iespējams, arī vēl citas personas) ar Latvijā izsniegtiem identifikācijas dokumentiem. Šo personu vārdu latviskojumam tātad ir tiesisks pamats, un tas veikts atbilstoši likumu prasībām. Otrās grupas personvārdi ir attiecināmi uz personām, kurām ar Latvijas valsti un likumiem nav nekādu saistību. Lai gan Valsts valodas likums paredz, ka „personvārdus atveido saskaņā ar latviešu valodas tradīcijām un raksta atbilstoši spēkā esošajām literārās valodas normām” (VVL 19. panta 1. punkts), jēdziens *tradīcija* demokrātiskā sabiedrībā saturiski nav pakļaujams juridiskiem priekšrakstiem. Arī literārās valodas normas ne vienmēr ir iespējams saistīt ar stingriem noteikumiem, kas jāievēro. Tādējādi otrās grupas personvārdu atveidē ir iespējamas arī izmaiņas un individuāls risinājums, ja vien atveidojumā tiek izmantoti latviešu alfabēta burti. Kā rāda prakse, šīs grupas personvārdu atveidē nereti vērojamas izmaiņas, kas balstītas uz padziļinātām svešvalodu zināšanām, piemēram, zviedru personvārda *Zelma* maiņa: *Selma*.

Citkārt noteicošā ir personas cilme – kā spāņu izcelsmes aktrises gadījumā: *Penelope Krūza* > *Penelope Krusa*.

Lai atvieglotu citvalodu personvārdu atveidi latviešu valodā, regulāri tiek izdotas speciālas brošūras un cita veida uzziņu materiāli, taču tiem ir tikai ieteikuma raksturs. Īsu pārskatu par pēdējos gados izdotajām norādēm un oficiāli pieņemtajiem noteikumiem sniedz Dzintra Šulce (Šulce 2009, 95–96). Arī šā rakstu krājuma izdevumos vairākkārt aplūkota citvalodu cilmes vārdu atveidošanas problemātika (Staburova 2005, 87–100; Šulce 2009, 91–99; Balode 2009, 100–111). Kā jau tika minēts, konkrētu atveidotā vārda lietojumu, respektīvi, lietojuma varianta nostiprināšanos, valodā ietekmē plašsaziņas līdzekļi, galvenokārt prese un televīzija. Plašās auditorijas dēļ noteikts vārda atveidojums ar šo komunikācijas līdzekļu starpniecību valodas lietotājus sasniedz visātrāk. Abi faktori (izplatība un tās ātrums), kā arī plašsaziņas līdzekļa autoritāte ir būtiski nosacījumi jebkuras jaunas valodas parādības ieviešanai, ja vien tiek panākts šādas parādības akcepts valodas lietotāju vidū. Tāpēc arī minētie ieteikumi apliecinājumu gūst pārsvarā tad, ja atsaucību izrādījusi „ceturtā vara”. Pretējā gadījumā tos lielākoties studē intereenti un atsevišķu profesionālo grupu pārstāvji, kuru ietekmes lauks nav lielāks par viena vienīga televīzijas ziņu raidījuma vai laikraksta laidiena iespējām.

2. Citvalodu personvārdu lietojums Latvijas plašsaziņas līdzekļos

2. 1. Latvijā juridiski reģistrēto personu vārdi un uzvārdi

Citvalodu personvārdi no latviskajiem uzvārdiem bieži atšķiras pēc uzsvara. Latviešu valodā uzsvars ir fiksēts un visbiežāk skar pirmo zilbi. Neuzsvērtā pirmā zilbe parādās tikai noteiktos gadījumos, piemēram, vietniekvārdos un apstākļa vārdos ar *ne-* u. c. (Precīzākas norādes sk. Strautiņa, Šulce 2009, 14; Laua 1997, 108–110; LVV 1988, 5). Citvalodu personvārdos „parasti uzsver to zilbi, kas uzsvērtā valodā, no kuras īpašvārds pārņemts” (LVV 1988, 5). Daudzām sabiedrībā pazīstāmām personām ir šāds uzvārds, piemēram, *Singaļevska*, *Šādurskis*, *Zem'ribo*, *Jevdo'kimova*, *Va'siljevs* u. c. Tomēr latviešu valodā nav tāda likuma, kas noteiktu, ka uzsvars citvalodu cilmes vārdos visos gadījumos jālieto tā un ne citādi. Alise Laua norāda uz tendenci, kas parādās lokāmo īpašvārdu lietojumā: „Īpašvārdi tiek lietoti gan ar pirmās zilbes uzsvaru, gan ar oriģinālvalodas uzsvaru” (Laua 1997, 109). Abi uzsvari ir atļauti, taču nav pieļaujams, nelietojot pirmās zilbes uzsvaru, „patvaļīgi to pārcelt uz kādu citu zilbi” (Laua 1997, 109) tā, ka tas neatbilst oriģinālvalodai.

Valodas lietotājs, uzrunājot vai pieminot kādu personu, kurai ir nelatviskas cilmes uzvārds, parasti nedomā par šā uzvārda cilmi un no tās izrietošajām uzsvara īpatnībām. Šķiet, ka darbojas divi likumi: uzsvaru lieto, izmantojot zināšanas par apkārtējo pasauli (proti, ir dzirdēts, kā personu sauc) vai arī izmantojot analogijas

principu: piemēram, ja ir zināms, ka kādu personu sauc *Ma'jevska*, tad saka arī *Kačevska* u. tml. Tomēr saziņā noteicošais, visticamāk, ir pirmais faktors, jo ne vienmēr pēc analogijas liktais uzsvars atbilst patiesajam lietojumam – tādām, ko lieto pati persona, apliecinot savu identitāti. Uzsvara mainīgums nereti ir novērojams kādai noteiktai uzvārdu grupai, piemēram, uzvārdiem, kas beidzas ar *-ovs/-ova* (sal. *Kulakovs*³ un *Je'gorovs u. c.*) un *-evs/-eva* (sal. *Dudarevs* un *Mat'vejevs u. c.*).

Nereti novērojams, ka uzsvara maiņa parādās vienā un tajā pašā uzvārdā. Spilgts piemērs ir uzvārda *Ušakovs* (domāts *Nils Ušakovs*) lietojums sabiedriskajā telpā, kas pārmaiņus izskan kā *Ušakovs* un kā *Uša'kovs*. Līdzīga variācija parādās arī Latvijas Bankas prezidenta *Ilmāra Rimšēviča* uzvārdam: *Rimšēvičs* (izrunā, īsinot *e*) un *Rim šēvičs*. LTV raidījums „Panorāma” (24. 03. 2009.; žurnāliste Ilva Liepiņa) ziņo par negadījumu, kurā iesaistījusies persona *Kazeļņiks*. Pirmās zilbes uzsvars šķiet dīvains, jo agrāk šis vārds dzirdēts kā *Ka'zeļņiks*. Taču kā skaidrot situāciju, ja valodas lietotājam vienā un tajā pašā raidījumā tiek piedāvāti divi dažādi izrunas varianti? „Panorāmas” (10. 04. 2009.) sižetā par mākslas izstādi tiek pieteikts mākslinieks *Juris Toropins* (Ilva Liepiņa), kas sižeta turpinājumā pārtop par *Juri To'ropinu* (Andrejs Volmārs). Kā sauc mākslinieku?

Diskusija par zilbes uzsvaru – kā minētajos gadījumos – esot „matu skaldīšana”, jo šis jautājums esot nieks salīdzinājumā ar visām citām problēmām latviešu valodas kultūras jomā. Tā manu sašutumu par nekonsekventu personvārda uzsvara lietojumu plašsaziņas līdzekļos komentē kolēģe. Pilnībā piekritot šādam uzskatam, kā arī apzinoties latviešu valodas nosacījumus, jāatzīst, ka no lingvistikas viedokļa uzsvara pārcēlums uz vārda pirmo zilbi nav nekas īpašs. Šādu risinājumu neskaidrību gadījumā valodnieki uzskata par vislabāko (sk. Kušķis, Plataiskalne 1988, 98). Tomēr te, manuprāt, ir aktuāls arī cits, proti, ētikas, aspekts, jo runa nav par aizgūtiem sugasvārdiem, bet gan par Latvijas iedzīvotāju vārdiem un uzvārdiem. Šo iedzīvotāju skaits, Eiropas valstu kontekstā raugoties, ir neliels. Vēl mazāks ir to personu skaits, kuru uzvārdi ir citvalodu cilmes, pavisam maz ir uzvārdu, kuros vērojamas atkāpes no latviešu valodā fiksētā uzsvara, bet gluži niecīgs ir vārdu un uzvārdu skaits, kas izskan kādā konkrētā televīzijas vai radio raidījumā. Noskaidrot, kā uzvārdu lieto Latvijas pilsonis vai pastāvīgais iedzīvotājs, nebūtu grūti.

2. 2. Ar Latviju juridiski nesaistīto personu vārdi un uzvārdi

Ikvienam svešvalodu pratējam Latvijā kādā konkrētā gadījumā jāsecina, ka jau atkal pārkāpts izrunas atveides princips un personiskā pieredze nekādi nespēj apliecināt, ka vārds latviskajā atveidojumā optimāli atbilstu vārda oriģinālajam skanējumam. Tam varētu būt vairāki iemesli. Neņemot vērā svešvalodas neprasmī kā visvienkāršāko iemeslu (šādam pamatojumam savā ziņā piemīt arī moralizējošs un primitīvi pamācošs raksturs), daudz būtiskāki neatbilstību cēloņi meklējami citviet.

³ Pirmās zilbes uzsvars atbilstoši latviešu valodas praksei netiek norādīts.

Tie meklējami tur, kur valodiskie aspekti, piemēram, nelokāmu formu iekļāvums gramatiskajā sistēmā, saduras ar nevalodiskiem jeb ekstralingvistiskiem faktoriem, piemēram, ar tradīciju un priekšstatiem par labskanību.

Nereti īpašvārdu (tostarp personvārdu) atveidojumi neatbilst izrunai oriģinālvalodā, jo šie vārdi, piemēram, *Kopenhāgena* vai *Gēteborga*, latviešu valodā visticamāk pārņemti no starpniekvalodas. Šādi radusies pretruna starp senākiem, tradicionāliem atveidojumiem un jaunākiem atveides variantiem, kuros izmantots izrunas princips: sal. zviedru vietvārdu *Göteborg* > *Gēteborga* un vīrieša vārdu *Göran* > *Jērāns*, *Jorāns*. Tomēr pēdējos gados oriģinālvalodas izrunai tiek pievērsta lielāka uzmanība un vērojamas pozitīvas pārmaiņas izrunas principa ievērošanā. Agrāk zviedru personvārds *Selma* pēc vācu valodas parauga latviski tika atveidots kā *Zelma*. Zviedru valodā nav *z* skaņas, un mūsdienās šo sievietes vārdu arī latviski raksta un izrunā kā oriģinālvalodā – *Selma*. Tomēr domājams, ka teātra cienītāju vidū valdītu izbrīns, ja afišā būtu pieteikta zviedra *Āgusta Strindberga* (šāds atveidojums visprecīzāk atbilst oriģinālizrunai) lugas izrāde. Tradicionālie priekšstati par konkrētu, visiem zināmu vārdu atveidojumu ir tik ļoti iesakņojušies valodas lietotāju apziņā, ka atveidojuma maiņa, kaut arī valodnieciski pamatojama, visdrīzāk izraisītu vispārēju neizpratni. Šķiet, ka šā imesla dēļ ir visai grūti mainīt priekšstatu par zviedru valodas personvārdos (arī toponīmos) izplatīto morfēmu *-borg-*, *-berg-* skanisko realizāciju kā *borj* un *berj*, jo ir iesakņojies atveidojums ar *-borg-* un *-berg-*, tāpēc ieteikti abi varianti.

Par spīti latviešu valodas skaņu un skaņu kombināciju bagātībai un valodas lokanībai daudzas principā atveidojamas izrunas īpatnības vai arī to optimāls pieskaņojums oriģinālvalodai latviešu valodā negūst atsaucību. Tradīcija, kaut arī stiprām saknēm, ne vienmēr ir vienīgais un noteicošais faktors. To pierāda kaut vai minētie pēdējo gadu jauninājumi zviedru personvārdu atveidē, arī arvien biežāk sastopamā un atbalstāmā š burta lietošana zviedru uzvārdos, piemēram, zviedru *Larsson*, *Andersson* respektīvi latviešu *Lāršons*, *Anderšons*⁴ u. c. Tomēr daudzi priekšlikumi negūst atsaucību. Piemēram, zviedru īpašvārds *Agneta*, izmantojot izrunas principu, latviski precīzāk būtu atveidojams kā *Angnēta*, bet mūsdienās jau reti sastopamais *Solveiga* – kā *Sūlveija*. Šādos gadījumos ne vienmēr skaidrojums ir meklējams arī latvisko atbilstmju esamībā: *Agneta*, *Solveiga*. Tādā gadījumā *Mihaels*, *Maikls* un *Mišels* jau sendien būtu pārdēvēti par Miķeļiem. Domājams, ka svarīga loma šeit ir vārda vizuālajam tēlam un burtu kombinācijām. Latviešu literārajā valodā nav raksturīgi skaņu savienojumi *ngn*, *sūl* vai *vej*, tāpat arī iepriekš jau minētie *berjs* un *borjs*. Kaut gan latviešu valodas lietotājam šo skaņu kombināciju izruna nesagādā īpašas grūtības, minētie atveidojuma varianti netiek ieviesti. Kā tradicionālie nosacījumi un priekšstati par vārda vizuālo tēlu un skanisko ietēru iespaido valodas lietotāja attieksmi, ir atsevišķi pētāma tēma. Līdzīga situācija taču

⁴ Grāmatā „Dāņu, norvēģu, zviedru un somu īpašvārdu atveide latviešu valodā” (apgāds „Norden AB” (2003)) tiek ieteikti atveides varianti bez *r*: *Andešons*, *Andešsons*; *Lāšons*, *Lāšsons*.

rodas arī tad, ja tiek atveidoti Latvijai ļoti attālinātas kultūrvides personu vārdi, piemēram, Āfrikas iedzīvotāju vai Dienvidamerikas indiāņu u. c. personvārdi⁵.

Ja novirzes no postulētā izrunas principa ir tradicionāli nostiprinājušās vārda rakstiskajā atveidojumā, tad vārda uzsvāru tradīcijas ietekme skar mazāk. Atskatoties pagātnē, kad Latvija ietilpa Padomju Savienībā, bija iecienīti franču rakstnieka *Victore Hugo* darbi, kuru vairums pazina kā *Viktoru Igo*, nevis *I'go*, kas precīzāk atspoguļo izrunu franču valodā. Variācija bija vērojama, nosaucot mākslinieku vārdus: *Velaskēzs* un *Ve'laskess*, kā arī *Pikaso*, *Pi'kaso* un *Pika'so*. Mūsdienās, kad starptautiskā informācijas un kultūras telpa ir atvērta, mainījusies arī attieksme pret citvalodu elementiem latviešu valodā. Aplūkot šo plašo tēmu nav raksta uzdevums. Šī īsā atkāpe domāta, lai uzsvērtu, ka mūsdienās valodas lietotājs, ja vien prot svešvalodas, interesējas par starptautiskajām norisēm, par valodas kultūras jautājumiem u. tml., mēdz būt daudz kritiskāks vērtētājs. Par to liecina, piemēram, laikraksta „Diena” izklaides pielikumā publicētās atsauksmes par tulkojumu kvalitāti un atsevišķu valodas vienību atveidojumu. Tādejādi kvalitatīvi jaunas prasības tiek izvirzītas arī citvalodu īpašvārdu atveidei latviešu valodā. Mūsdienās jaunās paaudzes pārstāvjus, kas socializēti globalizācijas gaisotnē, ir visai grūti pārliecināt, ka vācieti jāsauc *Hofmanis*, bet amerikāni – *Hofmans* (te domāts atšķirīgais iekļāvums pirmajā un otrajā lietvārda deklinācijā).

Atgriežoties pie sākotnēji minētā jautājuma par vārda uzsvāru, Latvijas iedzīvotājiem varētu uzdot jautājumu: kā sauc Eiropas valstu prezidentus? Atbildes, domājams, būtu šādas: Itālijā – *Berlus'koni*, Francijā – *Sarko'zi*, Krievijā – *Med'vedevs*, Polijā – *Kačinskis* utt. Vēl varētu taujāt pēc pasaulē ievērojamā Dienvidāfrikas Republikas cilvēktiesību aizstāvja vārda. Protams, ka tas ir *Nelsons Man'dela*. Visos minētajos gadījumos latviešu valodas skaņas un grafēmas ļauj bez grūtībām pietuvināt personvārda izrunu oriģinālam, taču ar vienu „bet”. Tas ir saistīts ar vārda uzsvāru, kas daudzās valodās, arī latviešu valodā, rakstos netiek atspoguļots. Uzsvāra īpatnības valodas lietotājs bez grūtībām iegaumē, līdzko konkrētais personvārds ir izskanējis sabiedriskajā telpā. Tāpēc šajā ziņā īpaša atbildība gulstas uz to personu pleciem, kuri aktīvi darbojas žurnālistikas jomā.

Sekojojot citvalodu personvārdu lietojumam Latvijas Televīzijā, līdzīgi kā Latvijas iedzīvotāju uzvārdu gadījumā ir novērojami varianti. Tie skar arī pasaulē ievērojamu personu vārdus, piemēram, ASV prezidenta uzvārdu. Tas tiek izrunāts kā *Obama* (Ilva Liepiņa, *Panorāma*, 23. 03. 2009.), bet dažos raidījumos pat divējādi: *Obama* un *O'bama* (*Panorāma*, 06. 04. 2009.). Šie novērojumi saistībā ar uzsvāra pārcēlumu uz pirmo zilbi vedināja uz domu, ka šādi tiek sekmēts pirmās zilbes uzsvāra lietojums citvalodu personvārdos. Taču kādā citā „Panorāmas” raidījumā, vēstot par Kannu filmu festivālu, tika minēts spāņu režisors *Al'modovars*

⁵ Piemēram, arābu diplomāts *Ahmeds Ibn Fadlāns* (Jānis Vēveris, *Diena*, 11. 02. 2009.); Irānas bijušais prezidents *Akbars Hāšemi Rafsandžāni* (Uldis Kezberis, *Diena*, 04. 08. 2009.); Zimbabves premjerministrs *Morgans Tsvangirajs* (*Diena*, 28. 02. 2009.) u. c.

(Ilva Liepiņa, 24. 05. 2009.), kuru citviet pasaulē pazīst kā *Almo'dovar(s)*. Šoreiz pirmās zilbes uzsvars vairs netiek aktualizēts, taču oriģinālvaloda arī nav ņemta vērā.

Apzinoties praktiskās problēmas, kas saistītas ar korektu uzsvara lietojumu citvalodu īpašvārdos, nudien būtu lietderīgi apdomāt vienota uzsvara ieviešanu latviešu valodā. Taču tādā gadījumā izmaiņas skartu ne vien citu valstu personu vārdus un uzvārdus, bet arī Latvijas pilsoņu un pastāvīgo iedzīvotāju personvārdus. Savukārt uzsvara lietojums atbilstoši oriģinālvalodai, jo īpaši gadījumos, kad runa ir par pasaulē pazīstamām personām, apliecinātu vien Latvijas iekļaušanos starptautiskajā informācijas telpā. Turklāt šāda atveidošanas prakse Latvijā nav jaunums, pieminot kaut vai tādus krievu kultūras dižgarus kā *Čai'kovski*, *Lomo'nosovu*, *Je'seņinu*.

3. Vācijas pieredze

Vērojot norises Vācijas plašsaziņā, īpaši televīzijā, secināms, ka adekvātai svešā īpašvārda izrunai tiek pievērsta aizvien lielāka uzmanība. Sevišķi ziņu raidījumos citvalodu īpašvārdu izruna tiek maksimāli pietuvināta oriģinālam, bet pirmām kārtām angļu, amerikāņu un franču īpašvārdu izrunā vērojams pat attiecīgās svešvalodas skaņu kvalitātes atdarinājums. Līdz ar to šie īpašvārdi vāciski runātā tekstā parādās gluži kā citāti. Tāpat vērojami centieni pēc iespējas precīzāk atveidot arī austrumvalstu valodu īpašvārdus. Kopš olimpiskajām spēlēm Pekinā gan rakstos, gan runā Ķīnas galvaspilsētas nosaukums parādās kā *Beijing*. Jeļena Staburova blakus tradicionālajam atveidojumam *Pekina* piedāvā arī *Beidzjina* (Staburova 2005, 99).

Centieni vārdu izrunāt pēc iespējas korektāk arī Vācijas plašsaziņas līdzekļos dažkārt izpaužas kā kuriozi, piemēram, izteikti angļiskā izrunā nosaucot zviedru firmu *Ericsson* biržas ziņās, lai gan vāciskais izrunas variants būtu daudz atbilstošāks izrunai zviedru valodā.

Vācu televīzijas ziņu piemērs, protams, neatspoguļo situāciju, kas raksturo svešo īpašvārdu atveidi visā valodas kopienā. Tomēr oriģinālam atbilstoša vai maksimāli pietuvināta īpašvārdu un aizgūtu svešvārdu izruna vācu sabiedriskajā vidē jau izsenis kalpojusi kā indikators, kas liecina par indivīda izglītības līmeni. Vēl 90. gados šāds indikators bija spāņu vietvārds *Mallorka*, iecienīta vācu tūristu atpūtas vieta. Izruna ar / tika piedēvēta mazāk izglītotiem, izruna ar ! liecināja par piederību izglītoto aprindām. Līdzīgi piemēri ir arī daudzu aizguvumu izruna, piemēram, *Restaurant*, kas aizgūts no franču valodas. Valsts plašsaziņas līdzekļi šajā kontekstā uzņemušies izglītotāja lomu un TV ziņu raidījumos konsekventi cenšas pietuvināties īpašvārdu izrunai oriģinālvalodā. Nevērtējot šādu izrunas praksi no valodas viedokļa, jāatzīst, ka tā piešķir atspoguļotajai informācijai starptautisku skanējumu un pastiprina ziņas ticamību (kā jebkurš citāts), jo iedvesmā parliecību par sava veida klātbūtni ziņotajās aktualitātēs.

4. Risinājumu iespējas

Citvalodu īpašvārdu atveide latviešu valodā ir jautājums, kas tiek risināts jau gadiem ilgi. Vēl 20. gadsimta pirmajā pusē to kā problēmu aplūkoja arī vārdnīcu autori. Piemēram, Jēkabs Dravnieks (Dravnieks 1910) norāda uz vienotas normas trūkumu ortogrāfijā, jo īpaši citu valstu vietvārdu atveidē, situāciju raksturodams īsi – „pilnīgs haoss”⁶. Taču to gadu situācija nav salīdzināma ar mūsdienām, kad ik dienu sabiedrības uzmanības centrā nonāk personas no visdažādākajām valstīm, pārstāvot plašu valodu spektru. Kā praktiski piemēri minami izglītojošās literatūras tulkojumi latviešu valodā, kas ne vien tiešajā tekstā, bet arī neskaitāmās vērēs un apjomīgos literatūras sarakstos iekļauj citēto autoru vārdus un uzvārdus. Piemēram, ģermāņu valodās izplatītā uzvārda *Johansson* izrunas atveide būs atšķirīga, ja persona ir vācietis, zviedrs, dānis vai angļis. Šādā situācijā ir grūti orientēties, jo daudzi autori savus darbus sacer un publicē angļu valodā. Kā rīkoties: ņemt vērā publikācijas angļisko vai citas valodas nosaukumu vai pētīt autora cilmi, kas daudzos gadījumos ir neiespējami, piemēram, ja autors pietuvināts dažādām kultūras un valodas vidēm. Piemēram, populārās amerikāņu aktrises *Scarlett Johansson* vārds un uzvārds latviski tiek atveidots kā *Skārleta Johansone*, balstoties uz Amerikā dzimušās aktrises tēva skandināvisko cilmi. Taču pašu amerikāņu vidū ir noklausīta angļiska izruna – *Džoenson*.

Kā risināt atveides problēmas, kas saistītas ar uzsvara lietojumu citvalodu īpašvārdos, kas galvenokārt ir svarīgs mutvārdos, taču nereti iespaido arī patskaņa kvantitātes fiksējumu rakstos (*Sarkozi*)? Teorētiski būtu iespējami trīs varianti: brīvs uzsvara lietojums, konsekvents pirmās zilbes uzsvērums un, visbeidzot, maksimāla pietuvināšanās oriģinālizrunai.

Pirmā iespēja – brīvs uzsvara lietojums, kas bieži novērojams televīzijā un radio, – ir pievilcīgs ieteikums, jo skan liberāli un demokrātiski, sugestē ar iespēju valodas lietotājam izvēlēties sev tīkamo variantu, neliek runātājam satraukties par klausītāja reakciju – patiku vai nepatiku utt. Tātad, jau apgūstot dzimto valodu, būtu jāapzinās fakts, ka valoda, līdzīgi kā visa sabiedrība, iekļaujas plašā un daudzveidīgā pasaules kontekstā. Valoda nepārtraukti saskaras ar jaunām parādībām, kuras tā fiksē arī spontāni, jo normēšana ir daudz lēnāks process. Taču, atbalstot šādu variantu, netieši tiek atbalstīta arī visai nevēlīga attieksme pret personu, kuras vārds un uzvārds tiek izrunāts. Šeit galvenais ir nevalodiskais ētikas aspekts, jautājums, kāda ir attieksme pret personvārdu: kā pret aizgūtu sugasvārdu, kas iekļauts latviešu valodas locījumu sistēmā, vai kā pret indivīda, Latvijā un pasaulē zināmas personas, identifikācijas zīmi. (Par nelokāmu un lokāmu sugasvārdu iekļāvumu latviešu valodas sistēmā sk. Strautiņa, Šulce 2009, 15.)

⁶ „So hat man z.B. nicht einmal in der lettischen Orthographie bisher eine Einigkeit erreicht. [...] Zu den hauptsächlichen Abweichungen könnte die von mir empfohlene Schreibung zusammengesetzter geogr. Eigennamen gezählt werden. Hierin herrscht im Lettischen gegenwärtig ein vollständiges Chaos” (Dravnieks 1910, V).

Otrs variants – fiksēts pirmās zilbes uzsvars neatkarīgi no vārda cilmes – būtu ļoti ērts un valodnieciski pamatojams princips. Tas atvieglotu vārda lietojumu mutvārdu saziņā un neradītu domstarpības jautājumā par uzsvara pareizību vai kļūdainumu. Taču šādā gadījumā pirmās zilbes uzsvars būtu attiecināms uz pilnīgi visiem nelatviskas cilmes personvārdiem, tātad arī uz Latvijas iedzīvotāju vārdiem un uzvārdiem. Šāda principa ieviešana praksē ir sarežģīta. Pirmkārt, būtu nepieciešama latviešu valodas speciālistu vienota pārlicība par fiksēta uzsvara mērķtiecību personvārdos, otrkārt, – arī plašākas sabiedrības atbalsts. Jebkurš voluntārs risinājums visdrīzāk būtu lemts neveiksei. Šis problēmas risinājums ir saistīts gan ar lingvistisko faktoru izvērtējumu, gan ar ētikas aspektiem.

Trešais risinājums neparedz nekādas izmaiņas pamatnostādnē, kas skaidri un nepārprotami aicina rakstveidā un mutvārdos lietot citvalodu personvārdus pēc iespējas tuvāk oriģinālvalodas izrunai, taču šī prasība, kā liecina prakse, ir visgrūtāk izpildāmā.

Savukārt Alises Lauas atziņa, ka latviešu valodā citvalodu īpašvārdi lietojami divējādi (ar pirmās zilbes uzsvaru vai ar oriģinālvalodas uzsvaru), visticamāk ir izskaidrojama ar faktu, ka daudzi šādi uzvārdi laika gaitā ir „latviskojušies”, piesaistot uzsvaru pirmajai zilbei, kā arī pamato šo piesaisti gadījumos, ja oriģinālvalodas uzsvars nav noskaidrots. Šādi, manuprāt, tiek novērstas iespējamās uzsvara kļūdas, nevis atbalstīts konsekvents pirmās zilbes uzsvars citvalodu īpašvārdos. Ja Latvijas plašsaziņas vidē joprojām „valda neskaidrība” par uzsvaru ASV prezidenta uzvārdā, tad šāds fakts skaidrojams ar pārprastu ieteikuma skaidrojumu vai ar vēlmi rosināt diskusiju par vienota pirmās zilbes uzsvara ieviešanu personvārdu atveidē. Pieņēmums, ka žurnālistikas pārstāvji dzīvo izolētā informācijas telpā, būtu visai absurds.

Svarīga loma valodas kultūras jautājumos ir Latviešu valodas aģentūrai (LVA, agrāk – līdz 2009. gada 1. jūlijam – Valsts valodas aģentūra), kas ikvienam valodas lietotājam telefoniski un ar interneta starpniecību sniedz konsultācijas, apliecinot mērķtiecīgu darbību nacionālās kultūras jomā atbilstoši daudzās Eiropas valstīs iedibinātai praksei. Šī konsultatīvā darbība ir ļoti svarīga un sniedz atbalstu, piemēram, daudziem tulkotājiem. Pozitīvas atsauksmes par LVA ieteikumiem valodas kultūras jautājumos snieguši LU maģistrantūras studenti. Ņemot vērā nelatvisko personvārdu atveides problēmas latviešu valodā, viens no risinājumiem būtu LVA datubāzes izveide, kurā tiktu iekļauti svešā īpašvārda optimālie atveidojuma varianti. Šāds projekts ir dārgs un laikietilpīgs, sākotnēji apšaubāms ir arī projekta lietderīgums, jo sabiedrības un plašsaziņas līdzekļu uzmanības centrā ik dienu izvirzās jaunas personas un līdz ar tām – arī jauni personvārdi. Taču reālas aprises un reālu nozīmi projekts gūtu, ja sākotnēji tiktu apzinātas noteiktu grupu personas, respektīvi, šo personu vārdi un uzvārdi: Eiropas Savienības (ES) un pasaules politiskajā kontekstā nozīmīgas personas, piemēram, ES Parlamenta locekļi, pasaules valstu vadītāji, tāpat arī pasaules kultūrvīdē ievērojamu personu

vārdi u. tml. Papildinot norādes ar speciālu informāciju par vārda fiksējumu (laiks, nozare, konteksts u. c.), tiku apkopota svarīga kultūrvēsturisko norišu un uzziņu informācija, kas uzskatāma par ieguldījumu Latvijas sabiedriskās attīstības dokumentācijā.

Atmetot ideālās vīzijas par šādas datubāzes izveidi tuvākajā nākotnē, atliek vien, apelējot pie televīzijas un radio pārstāvjiem, ieteikt pārdomātu un pamatotu uzsvara lietojumu citvalodu personvārdos. Šajā jautājumā savs vārds būtu sakāms arī latviešu valodniekiem, rosinot uz plašāku sabiedrības diskusiju un izsakot savu viedokli par vēlamo uzsvara lietojumu.

1. Balode 2009 – Balode, Laimute. Dažas pārdomas par lietuviešu personvārdiem latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 4. Atbildīgā redaktore Linda Lauze. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 100.–111. lpp.
2. Dravnieks 1910 – Dravnieks, Jēkabs. *Wahzu=latweeschu vahrdniza*. Rīga : K. J. Sichmaņa izdevums, 1910.
3. Kušķis, Plataiskalne 1988 – Kušķis, Jānis, Plataiskalne, Māra. Uzsvars citvalodu īpašvārdos. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 24. laidziens. Rīga : Avots, 1988, 95.–100. lpp.
4. LVV 1988 – *Latviešu valoda vidusskolām*. Autoru kolektīvs : Margonis Apinis u. c. Atkārtots, pārstrādāts un papildināts izdevums. Rīga : Zvaigzne, 1988.
5. Laua 1997 – Laua, Alise. *Latviešu literārās valodas fonētika*. 4., pārstrādātais un papildinātais izdevums. Rīga : Zvaigzne, 1997.
6. MK Nr. 114 2004 – *Noteikumi par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju*. Ministru kabineta noteikumi Nr. 114, 2004. g. 2. martā.
7. Staburova 2005 – Staburova, Jeļena. Ķīniešu valodas īpašvārdu atveide latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 1. Atbildīgā redaktore Sarmīte Lagzdīņa. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2005, 87.–100. lpp.
8. Strautiņa, Šulce 2009 – Strautiņa, Vaira, Šulce, Dzintra. *Latviešu valodas pareizrūna un pareizrakstība*. Rīga : RaKa, 2009.
9. Šulce 2009 – Šulce, Dzintra. Oriģinālrakstījumi latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 4. Atbildīgā redaktore Linda Lauze. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 91.–99.lpp.

Gunta Ločmele

Valodas līdzekļu izvēle mūsdienu latviešu reklāmā

Latviešu reklāmas valoda attīstās sociālo, ekonomisko un dažādu kultūru mijiedarbības radīto faktoru ietekmē. Tāpēc tajā vērojami publiskajai saziņai raksturīgie procesi, tajā skaitā stilu savstarpējā ietekme. Turklāt liela daļa reklāmu ir tulkojumi ar tulkojumvalodai raksturīgām īpatnībām⁷. Tomēr reklāmas valoda atšķiras ar tās pragmatisko mērķi – rosināt lasītāju, skatītāju vai klausītāju rīkoties, visbiežāk – iegādāties reklamēto preci. Tradicionālajā valodas funkcionālo stilu dalījumā reklāma tiek iekļauta vai nu publicistikas, vai lietišķajā stilā. Taču tās pragmatiskās funkcijas dēļ, kas nosaka valodas līdzekļu lietojuma īpatnības reklāmā, funkcionālo stilu klasifikācijai varētu pievienot reklāmas stilu, izņemot to no publicistikas vai lietišķā stila.

Reklāma vislabāk iedarbojas tieši tur un tad, kad reklamētā prece ir nepieciešama. Taču daudzos gadījumos reklāma mēģina sasniegt adresātu un piedāvāt tam preci, par kuras esamību un, īpaši, nepieciešamību adresāts nav domājis. Turklāt pašlaik reklāma Latvijā darbojas krīzes apstākļos, kad tai jāpārvar arī citi – ar iedzīvotāju pirkspējas samazināšanos saistīti – šķēršļi. Tāpēc iedarbīgāka un konkurētspējīgāka būs tā reklāma, kas būs radoša – arī valodas izteiksmes līdzekļu izmantojuma ziņā.

Dažādos reklāmas veidos – vides reklāmā, reklāmā žurnālos, televīzijā, internetā, e-pastā, parastajā pastā, radio reklāmās, mobilā telefona īsziņās, īpašos reklāmas pasākumos, reklāmā pa tālruni – valodas līdzekļu lietojums var nedaudz atšķirties, taču reklāmas valodas tendences tajos ir kopīgas.

Vizuālās informācijas un teksta mijiedarbība

Vairumā gadījumu svarīgāko funkciju reklāmā veic teksts. Atsevišķos reklāmas veidos, piemēram, interneta reklāmā, teksts var būt pakārtots kvalitatīvam attēlam. Taču arī interneta reklāmā teksta funkcijas kļūst plašākas – tam jāsniedz atbildes uz visiem iespējamajiem adresāta jautājumiem, turklāt pat klientu atsauksmes par reklamētajām precēm, kas lasāmas tajā pašā mājaslapā, iegūst reklāmas teksta funkciju.

⁷ Tulkojumvalodu tās sliktākajā izpausmē raksturo šāds teikums: „Shiatsu pielietojuma laikā, pacients pilnībā ir ģērpts un guļ uz matiem uz grīdas.” (www.rigamassage.net/index.php?option=com_content&view=article&id=67%3A2009-09-18-10-25-06&catid=34%3A2009-09-16-07-5936&Itemid=56&lang=lv) Tajā vērojams japāņu vārda pārnese no angļu valodas (*shiatsu*), kā arī burtisks tulkojums no krievu valodas, ignorējot latviešu valodas gramatikas un sintakses normas (*Во время применения шиatsu, пациент полностью одет и лежит на матах на полу*). Turklāt tulkojumā ir jēgas kļūdas – *mati* ir viltusdraugs – no krievu *мат*.

Savukārt tiešajā reklāmā pa e-pastu svarīgākais elements ir teksts ar galvenās ziņas atkārtojumiem un aicinājumu rīkoties – gan iegādāties preci, gan atbildēt uz reklāmas vēstuli.

Drukātajā reklāmā žurnālos attēla un teksta mijiedarbībā vērojama dinamika: dažkārt galveno uzsvāru iegūst teksts, dažkārt – attēls, bet arvien biežāk konstatējama abu šo elementu kvalitatīva savstarpēja saistība.

Saspiešana

Informācijas saspiešana jeb kompresija vērojama visos reklāmas veidos. Maksimāli koncentrējot izteiksmes veidu, reklāma pārvar laika un telpas trūkumu. Kompresijas nozīme pieaug arī turpmāk. Piemēram, mūsdienu reklāmās pa e-pastu jāņem vērā tas, ka cilvēki arvien biežāk lasa savu e-pastu mobilajā telefonā, tāpēc reklāmas tekstam būs jākļūst vēl koncentrētākam.

Lai arī reklāma nav paredzēta dziļas jēgas un dzīves atziņu meklējumiem, daudzi zīmoli Latvijā ir jēgpilni, piemēram, tulkošanas aģentūras *Mestāko* nosaukums ir tapis kompresijas rezultātā no pilna nosaukuma „Melnā stārķa kompānija”. Kaut gan pats saīsinājums skaidrots netiek, tiek saglabāts neliela noslēpuma efekts, kura nozīmi palīdz uztvert vizuālā informācija – stilizēts melnais stārķis aģentūras logotipā.

Tomēr kopumā iezīmējas jauna tendence saīsinājumu lietojumā – to nozīme tiek skaidrota pretēji agrāk vērotajam reklāmas sludinājumu pārblīvījumam ar saīsinājumiem un citiem oriģinālrakstījumiem:

Baltcom *piedāvā līdz šim Latvijā nebijušu jaunumu – internetu NGN (Next Generation Network – Nākamās paaudzes tīkls).. (Kas Jauns 2009, Nr. 27)*

Mūsdienu pasaule nav iedomājama bez interneta. Vides reklāmā informatīvas interneta adreses (tādas kā *www.kurzemesradio.lv*, *www.lazerplastikasklinika.lv*) var uzņemt arī kompresētu virsraksta, zemattēla paraksta vai pat visa teksta funkciju, ja reklāmas laukuma ierobežojumu vai kādu citu apsvērumu dēļ cita teksta reklāmā nav.

Dažkārt informāciju iespējams pasniegt ļoti īsi tāpēc, ka pastāv reklāmas starptekstuālā saistība ar visiem vienas kampaņas elementiem un pilns informācijas apjoms jau nonācis līdz mērķauditorijai agrākā kampaņas posmā. Tāpat iztrūkstošo informāciju palīdz sniegt vide, kurā reklāma izvietota. Piemēram, Rīgas lidostā 2009. gada vasarā izvietotā automašīnas *Lexus* vides reklāma „*Limit. Debesis.*” bija domāta gan anglofonajai, gan latviešu mērķauditorijai. Tā neradīja uztveres grūtības gan tāpēc, ka reklāmā bija attēlota automašīna, gan arī tāpēc, ka daļai tās mērķauditorijas jau bija zināms pilns šīs reklāmas sauklis kā latviešu, tā arī angļu valodā – „*Augstāk ir tikai debesīs. Sky is no limit!*”. Savukārt tā mērķauditorijas daļa, kas šo reklāmu redzēja pirmo reizi, varēja veidot savu asociāciju virkni, saistot neseno lidojumu, automašīnu, kā arī lietvārdu *debesis* un īpašības vārdu *debešķīgs*. Lai arī tas nav minēts reklāmā, šis īpašības vārds aktualizējās plašākā reklāmas kontekstā.

Burtu izmešana vides reklāmā „*Zims kolecijas izprdana!*” par cenu atlaidēm lielveikalā *Spice* (2009) bija Latvijas kultūrvīdē nepieņemams fonētiskās saspiešanas piemērs. Liela daļa adresātu uztvēra tekstu kā kroplu latviešu valodas lietojumu, nevis kā plānoto analogiju starp cenu kritumu un burtu skaita samazinājumu vārdu rakstībā.

Atkārtojums

Atkārtojums ir viena no raksturīgākajām reklāmas tekstu īpašībām. Tas ir kā pretstats kompresijai un tiek lietots, lai palīdzētu uztvert informāciju un nostiprināt cilvēka apziņā galveno vēsti.

Dažādos reklāmas veidos tas var izpausties dažādi. Vides reklāmā tā pati doma var būt izteikta grafiski un atkārtoties ciparos un vārdos, tā pastiprinot reklāmas ziņu. Domu „*Pērc vienu, saņem otru par velti*” izsaka gan ar attēlu, kurā saskaitāmo vietā matemātiskā vienādojumā attēlotas preces, piemēram, ledus tējas *Ice Tea* reklāmā – pudeles – vai *Aldara* reklāmā – alus glāzes –, gan ar matemātisku formulu, gan arī vārdos.

Tirdzniecības centra *Rīga Plaza* pasta reklāmas bukletā sastopami 10 vārda „jauns” atkārtojumi (*jaunā filiāle, jauns modes un izklaides kokteilis, jaunais veikals, jauns veikals, jaunais modes veikals, jaunais centrs, jaunā stila pasaule, jauns superveikals, jauni zīmoli, jaunākā mode*), tos papildina semantiskie atkārtojumi – darbības vārda forma „atklājiet” sola iespēju uzzināt kaut ko jaunu, tāpat jaunumu ietver arī vārdu savienojumi *vēl neredzēti, vēl nebijuši*.

Personalizēšana

Personalizēšana nozīmīga visos reklāmas veidos. Ziņas personalizēšanai izmanto gan pavēles izteiksmi, gan vienskaitļa 2. personu, piemēram,

Brauc ciemos un novērtē! (*Rīga Plaza* reklāma)

Izvēlies pārbaudītus risinājumus! (Laikraksta „*Diena*” reklāma)

Par Tavu ikdienas dzīvi un attiecībām, par cilvēkiem, vidi un telpu Tev apkārt. (*Una* 2009, Nr. 142),

gan daudzskaitļa 2. personu:

Itella aizvedīs Jūsu sūtījumus uz Latvijas Pastu vai Post Service. (*Itella*: Jūsu ceļvedis tiešā mārketinga kampaņas radīšanai)

Lai arī vietniekvārda „tu” lietojums, uzrunājot nepazīstamu cilvēku, īpaši cilvēku gados, latviskā vidē tiek uztverts kā nepieklājīga uzvedība, runas etiķetes normu pārkāpums, reklāmas veidotāji to izmanto. Tas rada iespaidu, ka reklāmas adresāts pārsvarā ir gados jauns cilvēks, un aizvairo vecāko paaudzi. Turklāt vietniekvārdu „tu” un „jūs” lietojumā reklāmas veidotāji, šķiet, vadās pēc intuīcijas, jo īstas konsekvences nav. Tāpat arī ne vienmēr vērojama konsekvence to rakstībā ar mazo vai lielo sākumburtu. Piemēram, iepriekš minētajā uzņēmuma *Itella* reklāmas bukletā teksta sākumā vietniekvārds „jūs” tiek rakstīts ar lielo

sākumburtu, bet turpinājumā – ar mazo:

Neaizmirstiet sūtījumā norādīt klientam, kas darāms, ja viņu jūsu piedāvājums ir ieinteresējis.

Samērā bieži vērojams abu formu lietojums vienā reklāmas tekstā – vienskaitļa 2. persona lietota virsrakstā: „Pērc 3, maksā par 2” vai „Krāj uzlīmes, iegādājies 3 ekskluzīvus katlus”, arī apakšvirsrakstā: „Dzīvo ērti!”, savukārt tekstā, raksturojot uzņēmuma *Korkmaz* katlu priekšrocības, lietota daudzskaitļa 2. persona:

*Korkmaz katlu iekšējais pārklājums un trīskārtīgā apakšējā pamatne dod iespēju **Jums** gatavot ēdienus pat bez ūdens un taukvielām [...]. (IKI veikalu tīkla reklāma)*

Dažkārt pamanāmas arī redaktoru kļūdas, kas norāda uz grūtībām un iekšējām diskusijām 2. personas skaitļa izvēles jautājumos. Minētajam virsrakstam „Pērc 3, maksā par 2” *Stockman* reklāmas brošūrā pievienots teksts ar nekonekventu darbības vārdu lietojumu 2. personā (tekstā vērojams arī kļūdainis datumu atveidojums):

*No 05. līdz 14. 06. **izvēlies** trīs dažādas preces modes vai mājas preču nodaļās, un **maksājiet** tikai par divām, trešo saņemot bez maksas.*

Pirms desmit gadiem bija vērojami gadījumi, kad no angļu valodas latviešu valodā tulkotajā reklāmā netika lietots neviens 2. personas vietniekvārds, lai arī angļu tekstā to bija vairāk par desmit. 2. personas skaitļa izvēles problēmu dēļ vēl arvien sastopamies ar mēģinājumiem izvairīties no uzrunas 2. personā – tur, kur krievu valodā lietots vienskaitļa 2. personas vietniekvārds: „*Накопец-то ты сможешь нормально одеться*”, latviešu tekstā priekšroka dota sarunvalodai raksturīgajam teicienam: „*Beidzot varēs kārtīgi apģērbties.*” (Izbraukuma tirdzniecības reklāmlapa zīmolu tirdziņam *Sporta manēžā*)

Arī nākamajā piemērā – LMT pakalpojumu reklāmā – ar virsrakstu „*Līdzsavienojums + Konferences zvans. Nepalaid garām nevienu zvanu!*” tekstā vērojama reklāmai neraksturīga izvairīšanās no tiešas uzrunas:

*Ja **vēlas** atteikties no šīs iespējas vai atkārtoti pieslēgt to, visērtāk to izdarīt LMT abonentu apkalpošanas centrā internetā – iCentrā [...].*

Jaunajiem pakalpojumiem doti nosaukumi „*Līdzsavienojums*” un „*Konferences zvans*”, taču virsrakstā izmantotās pārmērīgās kompresijas rezultātā veidojas priekšstats par nemotivētu lielā sākumburta lietojumu vārdu savienojumā *Konferences zvans*.

Personalizēšanā lielāka loma ir vienskaitļa 2. personas vietniekvārdam. Tomēr jāņem vērā arī latviešu kultūrā pastāvošās pieklājības normas – pārliela familiaritāte var izraisīt negatīvu efektu. Jāpiezīmē, ka personalizēšana nenotiek gadījumos, kad vietniekvārds „jūs” tiek rakstīts ar mazo sākumburtu, jo tādā gadījumā tiek uzrunāti visi, taču personīgi – neviens.

Iekļaušana

Reklāmai cilvēks jāiekļauj savā lasītāju, klausītāju vai skatītāju lokā, nevis no tā jāizslēdz. Par iekļaušanu īpaši jādomā tulkotajās reklāmās. Salona *ESPA Rīga* reklāmas buklets šķiet nekoncekvents iekļaušanas principa ievērošanā:

Rīgā, vienā no lielākajām Baltijas tirdzniecības ostām, atspoguļojas bagāts kultūrslānis, gadsimtu burvība atklājas gan viduslaiku un neoklasicisma, gan lielākoties jūgendstila ēkās, kas sarindojušās gar Rīgas bruģētajām ielām.

Šajā teksta fragmentā nav iekļauts rīdzinieks, informācija pasniegta tikai Rīgas viesiem. Turklāt šī informācija ir maldinoša, jo liek domāt, ka vairums Rīgas namu ir būvēti jūgendstilā. Tālāk tekstā mēģināts novērst iekļaušanas trūkumu, izmantojot personu vietniekvārdu „mūsu”:

*Daudzslāņainā pilsētvide ietver krievu, vācu un skandināvu dzīvesstila atblāzmu, kas sajūtama **mūsu** pilsētas kafejnīcās mūzikas un mākslas dzīves norisēs, ik uz soļa.*

Taču arī vietniekvārds „mēs” neiekļauj visus rīdziniekus, jo Rīgas iedzīvotāju uzskaitījums ietver tikai krievus, vāciešus un skandināvus. Tā daļa latviešu auditorijas, kas uzskata, ka latviskais mantojums tiek noniecināts, tiek zaudēta.

Tālāk reklāmas veidotāji šo kļūdu mēģina labot, minot latviešu arhitekta Konstantīna Pēkšēna devumu. Tomēr teksts informācijas neskaidrības dēļ pazaudē visus adresātus, tos izslēdzot:

Ievērojamā latviešu arhitekta Konstantīna Pēkšēna veidotā izsmalcinātā tīģeļa sirdī esošā fin de siécle ēka piedzīvojuši jaunu renesansi...

Franču *fin de siécle* ('gadsimta beigas') lietots nevis ar mērķi sniegt informāciju, bet noskaņas radīšanai, taču tādējādi jau tā neloģiskais teksts tiek vēl vairāk sarežģīts. Teksts beidzas ar daudzpunkti, norādot, ka tam būs turpinājums. Tomēr liela daļa latviešu mērķauditorijas zaudēta jau reklāmteksta pirmajās rindās.

Paralēli latviešu tekstam reklāmas bukletā ir tāds pats teksts krievu valodā. Lai arī iekļaušanas principa ievērošanā krievu tekstā vērojamas tās pašas kļūdas – rīdzinieki tiek iekļauti tikai otrajā teikumā, krievu valodā publicētajā tekstā nav latviešu teksta faktu kļūdu. Jūgendstila ēkas tiek raksturotas kā slavenākās, pilsētas kultūrmantojumā minēts arī latviešu devums, teksts krievu valodā nav tik piebārstīts ar sarežģītiem, netulkotiem aizguvumiem:

Рига, как один из ключевых портов Прибалтики, вобрала в себя много влияний, которые видны в средневековых домах, зданиях в стиле неоклассицизма и самых известных – югендстиля, которые выстроились на её мощёных улочках.

Космополитическая атмосфера города, которая включает в себя элементы латышской, российской, немецкой и скандинавской культуры

начиная с её традиционных кафе и кухни и заканчивая музыкой и искусством, окружают Вас повсюду.

В самом сердце этого прекрасного города находится здание работы знаменитого латвийского архитектора Константина Пекшенса, которое пережило свой собственный Ренессанс . . .

Tomēr šajā tekstā vērojams politisks vārdu *российский* un *латвийский* lietojums. Nedaudz pastiprinot politiskos akcentus, Rīgai tiek piedēvēti Krievijas kultūras elementi, savukārt arhitekts Konstantīns Pēkšēns nosaukts par slavenu Latvijas arhitektu, neminot viņa tautību, kamēr tekstā latviešu valodā vairāk akcentēta viņa latviskā izcelsme.

Netulkotajās reklāmās, kuru kampaņas visā pasaulē noris ar vienādu angļu tekstu, arī pēdējā laikā vērojama auditorijas iekļaušana. Tā notiek, ja reklāmai zemsvītras piezīmē pievieno tulkojumu:

In an Absolut World opportunities always pop up.*

*Absolut pasaulē vienmēr pastāv iespējas. (Degvīna *Absolut* reklāma, *Kas Jauns* 2009, Nr. 27)

Tomēr šajā gadījumā latviskais tulkojums ir pārprotams, jo *Absolut* ir bez galotnes, tāpēc var būt gan lokatīva, gan datīva nozīmē.

Teksti bez pievienota tulkojuma sastopami arvien retāk. Jābūt uzmanīgiem arī ar netulkotiem vārdiem, kurus var lasīt divās valodās – tie var radīt pozitīvu reklāmas papildu efektu, bet var arī kādā no valodām aktualizēt neparedzētas negatīvas papildu nozīmes.

Reklāma atspoguļo arī diezgan šauru tās veidotāju vidi, kurā dažkārt tiek aizmirsts par politkorektumu, cilvēktiesībām un rodas tādas reklāmas kā, piemēram:

Mans gribet remontet Tav's māja! (Būvniecības *ABC* veikala reklāma 2008. gadā)

Tekstu papildina melnādaina cilvēka attēls, un reklāmas sludinājumā pārkāptas pareizrakstības normas, lai imitētu kļūdainu runu. Cilvēktiesību un runas etiķetes normu pārkāpumu dēļ šī reklāma nav nedz iekļaujoša, nedz uzrunājoša, bet ir klaji aizskaroša.

Par veiksmīgu nav uzskatāms arī runas rakstu formas lietojums mutvārdu formas vietā. Tas neveicina auditorijas iekļaušanu, piemēram, televīzijas reklāmā:

Atmodini jaunas šūnas ik dienu ar jaunajiem Dermo Genesis ādu atjaunojošajiem līdzekļiem. (TV3, 15. 10. 2008., 19:04)

Šeit priekšroka būtu dodama vienkāršai un saprotamai mutvārdu formai bez izskaņas *-ošajiem*. Arī reklāmai raksturīgais vārda *jauns* atkārtojums šajā tekstā ir pārspīlēts.

Reklāmas grafiskais noformējums

Reklāmā raksturīga arī vārdu rakstība ar drukātajiem burtiem, kas lietota intonācijas maiņas un uzmanības piesaistīšanas nolūkos. *L'ORÉAL* matu krāsas reklāmā ar tiem izcelti atslēgas vārdi:

*Nokrāso jau 10 MINŪTĒS,
padara tavus matus STIPRĀKUS,
manuprāt, tas ir kas JAUNS un REVOLUCIONĀRS!* (Shape, 2009,
Nr. 4, 19)

Īpaša izcēluma panākšanai reklāmā dažkārt vērojams nemotivēts lielo sākumburtu lietojums, taču rezultātā tiek pārkāptas latviešu ortogrāfijas normas:

SIA INLEX AGENCY – tā ir Augsta Kvalitāte un Profesionalitāte. (SIA INLEX AGENCY reklāmlapa)

Jūs varat izmantot Pastāvīgā Klienta kuponus Stockmann universālveikalā. (Stockmann reklāmlapa un kuponi)

Sastopams arī cits pareizrakstības normu pārkāpums – vārda vidū lietots lielais sākumburts: *iCentrs* (iepriekš minētajā LMT pakalpojumu reklāmas tekstā). Reklāmas rakstību mēdz dēvēt par „fantāzijas ortogrāfiju”, taču latviešu valodā tā ir mazāk pieņemama latviešu valodas normu un tradīciju dēļ. Latviešu valodā šādi jaundarinājumi ienāk ārzemju zīmolu un preču nosaukumu ietekmē.

Burtu grafika ir viens no reklāmas ekspresijas un personalizēšanas līdzekļiem. Rokrakstā rakstīta adrese pasta sūtījumos tuvina reklāmu adresātam, padara to personīgāku, kas savukārt palielina iespēju, ka vēstule tiks atvērta un izlasīta. Arī reklāmas bukletos ziņas personalizēšanai dažkārt izmanto tekstu rokrakstā. Piemēram, rokrakstā rakstīta piezīme veido nedaudz nenopietnu noskaņu pasta uzņēmuma *Mailmaster* pakalpojumu reklāmas bukletā (sk. 1. attēlu):

Ar vienu rulli plēves pietiek, lai iesaiņotu veselu ziloni un kastī ābolu :).

Rokrakstā rakstītas piezīmes iespaidu šajā piemērā pastiprina no elektroniskās saziņas zīmju sistēmas pārņemtais smaidiņš.

Dabiskumu un atbilstību katras sievietes dzīves stilam *ECCO* apavu reklāmā pasvītro stilizēti, it kā ar roku rakstīti drukātie burti virsrakstā

MANS ECCO. (Shape, 2009, Nr. 10, 3)

Arī piezīmē pie attēla – *MANA PASAULE. MANS STILS.* – un parakstā zem teksta – *NINA* – izmantoti tie paši it kā ar roku rakstītie burti (sk. 2. attēlu).

Sintakse. Interpunkcija

Pieturzīmes savu metaforisko nozīmi reklāmā realizē tieši – tās darbojas kā ceļazīmes. Punkts liek apstāties, izjust teiktā daudznozīmību un nekavējoties uzzināt teiktā īsto nozīmi, kas aktualizēta nākamajā teikumā, kas dažkārt turpinās ar mazo sākumburtu, it kā apstāšanās nemaz nebūtu notikusi:

Ienirsti. prieka burbuļos! (Hotel Jūrmala SPA reklāma, Una 2009,
Nr. 142)

Daudzpunkte – noklusējuma, zemteksta zīme, kas lasītājam liek apstāties un padomāt:

Cilvēkam pietiek siekalu un pacietības 25 aplokšņu aizlīmēšanai. Mailmaster pakošanas iekārtas ar litru ūdens stundā aizlīmē 30 000 aplokšņu... (Mailmaster pakalpojumu rokasgrāmata)

Intara Busuļa solo koncerta „Tāds es esmu” reklāmā ar daudzpunktes palīdzību mēģināts radīt personības daudzveidības un dziļuma sajūtu; daudzpunkte ietver arī slēptu un niansētu salīdzinājumu ar konkurentiem:

Bez maskām, bez liekiem PR trikiem... Caur savām dziesmām paties, vienkāršs, jautrs, brīžiem nerātns un arī skumjš... tāds, kāds viņš ir. (Kas Jauns 2009, Nr. 27)

Reklāmas tekstiem ir raksturīga jautājuma zīme un izsaukuma zīme. Bieži reklāmas virsraksti tiek veidoti pēc modeļa: jautājums + atbilde:

Jūti sevi nepārvaramu vēlmi uzlabot pasauli? Uz priekšu, šķirolucionār!
(Sociālā reklāma atkritumu šķirošanas kampaņai)

Taču ir iespējams arī modelis, kad uz virsrakstā uzdotu jautājumu atbilde rodama tekstā. *Swedbank* Seniora pensiju komplekta reklāmā virsrakstam „*Es neatteiktos laimēt lieku latīņu. Un jūs?*” seko teksts – skaidrojums:

Tā es jautāju savējiem, jo laimēt mēs varam kopā. Es tāpēc, ka ieteicu saņemt pensiju Swedbank, bet viņi tāpēc, ka klausā labam padomam.

Reklāmās var būt retoriski jautājumi, kas paši ietver arī atbildi – parasti atbilde noliedz negatīvo, jo reklāmai raksturīgs pozitīvs vērtējums:

Kurš teicis, ka sekss ir neķītrs? (Žurnāla „Patiesā Dzīve” reklāma, Kas Jauns 2009, Nr. 27)

Lai arvien populāra, jautājuma zīme nedaudz atkāpusies, atdodot vietu izsaukuma zīmei. Šķiet, ka reklāmas veidotājiem bieži vien vairs nav laika uzdot jautājumu: „Vai Jums ir problēma?” – un ļaut cilvēkiem izsvērt, vai viņiem šī problēma tiešām ir. Vairums latviešu reklāmu jau izdara šo iekšējo izvēli cilvēku vietā un piedāvā problēmas risinājumu.

Dažkārt izsaukuma zīme pauž aicinājumu arī tur, kur pats teksts saturiski to neizsaka, piemēram, nākamajā piemērā aicinājums iegādāties biļetes ir ietverts zemtekstā, ko aktualizē izsaukuma zīme:

Biļetes sākot no 7 latiem „Biļešu paradīzes” kasēs! (Izrādes „Cabaret” reklāma, Kas Jauns 2009, Nr. 27)

Diemžēl interpunkcijas trūkums rada neskaidrību pat labās reklāmās:

Uz Stokholmu kopā ar Tallink – un tālāk dodieties ceļā ar savu automašīnu!

no 87 LVL

C4 kajīte un transportlīdzeklis

automašīnas pakete. (Kas Jauns 2009, Nr. 27)

Reklāmas leksika

Reklāmas valodas līdzekļi atšķiras no tiem, ko lieto, piemēram, plašsaziņas līdzekļos. Reklāmas valodai jābūt vienkāršai – tādai, kādā cilvēki runā ikdienā, citiem vārdiem, kādā reklāmas mērķauditorijas pārstāvis pats sevi uzrunātu spogulī. Reklāmas sludinājumu autoriem jeb „teksteriem”, kā tos dēvē aģentūrās, Deivids Ogilvi iesaka paciemoties laukos, tad ar sabiedrisko transportu doties no laukiem uz pilsētu un, pārbraucot mājās, pārdomāt, vai vēl arvien ir vēlēšanās izvēlēties kādu sarežģītu formulējumu (Ogilvi 1983, 81). Turklāt reklāmas valoda nonāk arī sarunvalodā, tāpēc tai būtu jābūt tādai, kuru cilvēkiem patiktu lietot, nevis parodēt.

Reklāmā ir raksturīgi vārdi, kas tiek izmantoti īpaši bieži. Dažkārt tos sauc par reklāmas stiprajiem vārdiem, dažkārt – par reklāmas klišejām. Visbiežāk lietoti ir īpašības vārdi *jauns* (to satur aptuveni 25 % reklāmu), *labs* (aptuveni 20 %) un *īpašs* (gandrīz 15 %), kā arī kārtas skaitļa vārds *pirmais* (10 %). Lūk, daži citi reklāmas stipro vārdu piemēri:

- lietvārdi – *jaunums, Latvija*;
- īpašības vārdi – *ērts, kvalitatīvs, lielisks, mūsdienīgs, saulains, slavens, stilīgs, tīrs, veselīgs*; krīzes laikā pievienojies jauns īpašības vārds – *draudzīgs* [piedāvājums];
- apstākļa vārdi – *tagad, beidzot, sevišķi*;
- darbības vārdi divdabja formā – *neredzēts, nebijis, iemīļots, pieejams*;
- dažādi šo vārdu un vārdformu virknējumi – *pirmo reizi, vēl neredzēts, Latvijā vēl neredzēts, līdz šim Latvijā nebijis jaunums, saulains piedāvājums, draudzīga cena, sevišķi draudzīga cena, ekoloģiski tīrs*.

Reklāmas valodai raksturīgā hiperbolizācija rada īpatnējus jaundarījumus – salikteņus, kuru pirmā daļa pastiprina otrā komponenta pamatnozīmi, piemēram, *ilgnoturīgs, ultramirdzošs*:

[..] *piesātināts, apjomu palielinošs ilgnoturīgs lūpu spīdums [..]*. (Shape 2008, Nr. 12)

Lancome Juicy Tubes *mitrinošs, ultramirdzošs lūpu spīdums ar perlamutra daļiņām*. (Shape 2008, Nr. 12)

Sarunvalodas elementu lietojums, tajā skaitā arī sarunvalodas jaundarījumu izmantojums, ja reklāma paredzēta jauniešu auditorijai, ir pieņemams:

[..] *droši pievienojies „Forum” ģimenei uz veco, labo, modīgo uzdzīvi – šīs sezonas „juntu noraujošākās” filmas prezentāciju*. (Triecienspēks 2006, Nr. 3)

Jauniešiem adresētajās reklāmās dažkārt sastopams jauniešu runai raksturīgu izteiksmes līdzekļu lietojums, taču bieži tie būtiski neatšķiras no plašai dažāda vecuma auditorijai paredzētajām reklāmām, jo jaunieši pārsvarā negatīvi uztver pieaugušo mēģinājumus uzrunāt viņus jauniešu žargonā, kas bieži vien, pieaugušā teikts, šķiet samākslots. Turklāt jauniešiem patīk, ja pret tiem izturas kā pret pieaugušajiem – tātad runā ar tiem pieaugušo valodā (par jauniešu valodu sk. Ernstsone, Tidriķe 2006).

Reklāmās ienāk arī jaundarinājumi no literatūras:

Aivars Eipurs minimas jeb vienā istabā ar Antonu Vēberu. (Diena 15. 12. 2008.)

Reklāmāi vēl arvien ir raksturīgs svešvalodas vārdu un izteicienu lietojums:

Internets telefonā! Čato, sērfo, bildē, GO Live! (Tele2 Zelta zivtiņas reklāma, Triecienspēks 2006, Nr. 3)

Pārsvārā tie ir angļu vārdi, taču vērojams arī franču valodas izteicienu lietojums, iespējams, tāpēc, ka tie piešķir ziņai romantisku noskaņu, noslēpumainību un šarmu:

Femme Fatale šokolādes pasaulē. (Shape 2008, Nr. 12)

.. fin de siècle.. (Salona ESPA Rīga reklāma)

Angļu vārdi un izteicieni jau šķiet pierasti un bieži vien arī saprotami, tāpēc nepiešķir tekstam ekspresivitāti. Neadaptētu angļu valodas aizguvumu samērā plaša izmantošana iespējama arī abām valodām kopīgā latīņu alfabēta dēļ.

Tomēr lielākā daļa netulkoto vārdu oriģinālvalodā ir zīmoli:

Izvēlies ECCO zābakus ar ūdensizturīgo Gore-Tex membrānu, kas nodrošina sausas un siltas kājas jebkuros apstākļos, un kombinē tos ar funkcionālajām ECCO somām. (Shape 2008, Nr. 12)

PROTECT TĒJA paaugstina organisma dabīgās aizsargspējas. (www.anahata.lv)

Dažkārt angļu valodas aizguvumi tiek lietoti, nepamatoti uzskatot, ka tie varētu padarīt ziņu autoritatīvu. Tā netulkots saliktenis *anti-age* (pretnovecošanās) bieži tiek izmantots kosmētikas reklāmās:

Aktīvi nogludinoša maska ar anti-age iedarbību, atjauno ādas mirdzumu. (Shape 2008, Nr. 12)

[..] lūpu spīdums ar anti-age kompleksu. (Shape 2008, Nr. 12)

Tomēr latviešu valodas atvasinājums „pretnovecošanās” veiksmīgāk aktualizētu problēmu un piedāvātu tās risinājumu, tā veicinot sievietes vēlmi pasargāt sevi no vecuma, iegādājoties šīs preces.

Reklāmā vērojams nozaru terminoloģijas un netulkotu abreviatūru lietojums:

Taisnotāja radišanā ir izmantots jauns novatorisks plākšņu pārklājuma materiāls – nanodimantu keramiskās plāksnes ar optimāli gludu virsmu un izturību pret skrambām. (Shape 2009, Nr. 1)

HP4666 ir ērts displejs, kas parāda, kad taisnotājs ir gatavs lietošanai [..] (Shape 2009, Nr. 1)

Teksta elementi, kā arī saīsinājumi svešvalodā veido reklāmas profesionālā slenga slāni:

Ls 120 vērts bonuss ZVANIEM, SMS, MMS Bites tīklā un WAP. (Shape 2009, Nr. 1)

SVARĪGI ZINĀTI!

! Divu veidu iepakojšana polietilēnā

Atbilstoši jūsu vajadzībām palīdzēsīm izvēlēties piemērotāko plēves kvalitāti (biezumu, spožumu, ķīmisko satāvu) un iepakojšanas tehnoloģiju.

! Katrai formai savs risinājums

Ieplēvot var tikai lineāras formas sūtījumus, tāpēc šī ir ieteicamākā metode reklāmas sūtījumiem, periodiskiem izdevumiem un to komplekšiem, uzziņu materiāliem. Ja nepieciešams polietilēnā iepakot neregulāras formas priekšmetus, piemērotāka būs ievalcēšanas metode, par kuru jums jāpatur prātā, ka rezultāta sasniegšanai būs nepieciešams ilgāks laiks.

! Jaudas ierobežojumi

Gan preču komplektēšana, gan citas operācijas notiek manuāli, tāpēc jābūt jāņem vērā, ka diennaktī iespējams manuāli iesaiņot un personalizēt ierobežotu daudzumu preču. Jautājiet mums par iespējām savlaicīgi.

! Nefasējam

Mēs pakojam, bet nefasējam preces, tāpēc nevarēsīm iesaiņot svaigus pārtikas produktus.

! Vajag rezervi

Jebkura materiāla iesaiņošanu ieteicams izmēģināt. Pasūtot katalogus, zurnālus vai brošūras, kā arī preču paraugus, ielānējiet tirāžu ar rezervi, kas nepieciešama iekārtu pielāgošanai tieši jūsu materiālam.

! Transportēšana otrreiz lietojamās kārbās

Ja jums nepieciešams papildu iepakojums materiālu transportēšanai, piedāvājam jau vienreiz lietotas kārbas, tādējādi samazinot jūsu izmaksas un ietekmi uz vidi.

*Ar vienu nulli plēves pietiek,
lai iesaiņotu veselu ziloni
un kasti ābolu:)*

! Īpašam saiņojumam kārbas var pasūtīt

Ja standartpiedāvājumā esošie iesaiņojumi jums nelielas piemēroti, varam piedāvāt īpašu iepakojumu izgatavošanu pēc speciāliem maketiem. Tomēr jābūt jāņem vērā, ka ražošana prasīs ilgāku laiku.

! Trauslām precēm savs iepakojums

Atcerieties, ka trauslu priekšmetu nosūtīšanai pa pastu ieteicams izmantot speciālu iepakojumu ar burbulplēves oderi, ko varam sagādāt jūsu vietā.

! Noskaidrojiet laikus

Atcerieties, ka atsevišķu preču grupu pārsūtīšana pa pastu nav atļauta, un jums var nākties pārplānot sūtījumu piegādes gaitu. Tāpēc uzticiet savas ieceres mums savlaicīgi, lai varam izvēlēties piemērotāko risinājumu.

! Pa tiešo piegādātājam

Ja izmantojat Latvijas Pasta eksprespasta pakalpojumus, pasūtījumu nodosim tieši pārvaldītājam. Cita piegādātāja gadījumā precī nodosim jums atpakaļ.

1. attēls. No pasta uzņēmuma *Mailmaster* pakalpojumu rokasgrāmatas

VISPĀRĪGI JAUTĀJUMI

MANA PASAULĒ.
MANS STILS.

visērtākā vieta uz zemes | **ecco®**

MANSECCO.

Apaviem ne tikai ir jāizskatās stilīgi, bet tajos ir arī jājūtas ērti visas dienas garumā. Es par savu izvēli esmu pārliecinājusies.

MIRA

Vairāk par ECCO jauno kolekciju uzzini ECCO veikalos vai mājas lapā www.ecco.lv

2. attēls. ECCO apavu reklāma

Reklāmai orientējoties uz dažāda vecuma un gaumes auditoriju, tekstā tiek piedāvāti divi risinājumi – netulkots angļu termins un tā jaundarinātais latviskais analogs:

CITI ZIEMAS PRIEKI: Snow-tubing (kameršļūkšana). (www.slalom.lv/index.php?idp=37)

Objektīvu iemeslu dēļ reklāma pievērš auditorijas uzmanību Latvijā vēl nezināmām citu kultūru reālijām un jaunai tehnoloģijai. Tāpēc reklāmas tekstos vērojamas visas problēmas, kas saistītas ar šīs leksikas atveidi. Ir veiksmīgi latviskojumi – *mikropērlītes, mirdzuma serums*:

Yves Saint Laurent Golden Gloss *mirdzošs lūpu spīdums vīnsarkanā krāsā ar lakotu spīdumu, īstiem 24 karātu zelta puteklīšiem un zelta mikropērlītēm. (Shape 2008, Nr. 12)*

Mirdzuma serums, *kas nogludina matus un padara tos spožākus. (Shape 2009, Nr. 1)*

Turklāt šādi latviskie jaundarinājumi reklāmā mēdz būt ļoti metaforiski: Modinātājgaisma *sāk spīdēt pusstundu pirms izvēlēta pamošanās laika, pakāpeniski kļūstot arvien spilgtāka līdz izvēlētajai intensitātei – kā austošā saule. (Shape 2009, Nr. 1)*

Sastopami arī mazāk veiksmīgi jaundarinājumi – *gotu kola lapas, tulsi, frangipani*:

Sastāvā: Zaļā jasmīna ziedi, gotu kola lapa, lakricas sakne, kardamona sēklas, tulsi, rozmarīns. (http://www.anahata.lv)

L'Occitane *ir izvēlējies piecus Āfrikas ziedu aromātus jaunajiem ķermeņa krēmiem ar Šī sviestu – frangipani, akācija, rozes pumpuri, vaniļa, ilang-ilang. (Shape 2009, Nr. 1)*

No valodnieciskā viedokļa interesantas ir reklāmas ar vārdu spēlēm un jaundarinājumiem, kas balstīti uz alūziju, t. i., atsauci vai netiešu norādi uz kādu citu vietu, notikumu, literāru vai mākslas darbu utt., piemēram, pēc analogijas ar amerikāņu filmu varoni Betmenu ir veidota reklāma un jaundarinājums:

Ieslēdz 99,5 Fit FM. Fitmeni steidz palīgā! (Shape 2009, Nr. 1)

Īpašības vārdi un lietvārdi veido lielāko reklāmas jaundarinājumu daļu, retāk sastopami jaunu darbības vārdu darinājumi, piemēram, no lietvārdiem – *jogot < joga*:

No 22. septembra ir iespēja „jogot” arī Pārdaugavā. (http://www.anahata.lv/)

Reklāmas jaundarinājumu lielāko daļu veido aizguvumi no angļu valodas. Sastopami arī aizguvumi no franču valodas, savukārt aizguvumi no citām valodām ienāk ar angļu valodas starpniecību, piemēram:

vatsu, šiatcu, jumeiho, anma – no japāņu valodas,

lomilomi, lomi lomi nui, romi romi un ma-uri – no havajiešu valodas,

champi – no hindi.

Lielveikalu *Rimi* pārdošanas veicināšanas akcijai izraudzīts sauklis

„Tudiš-pīp” (2008. un 2009. gads). Lai arī šīs reklāmas savdabība ir pievērsusi auditorijas uzmanību un izveidojusi asociatīvo saiti ar atlaidēm, uz ko tā norāda, sauklis radījis arī diskusiju valodas lietotāju vidū. „Tudiš-pīp” ir onomatopoētisks okazionālisms. Paši reklāmas akcijas veidotāji to skaidro šādi: „Nosaukums balstās uz skaņu, kas veidojas, pircējam noliekot lielu preču iepakojumu uz kases lentas („tudiš”), un skaņu, ko rada kases aparāts brīdī, kad prece tiek noskenēta („pīp”).” (www.rimi.lv) Tomēr šis okazionālisms var tikt lietots kā lamuvārda aizstājējs. Turklāt tas daudziem atgādina aizguvumu no krievu sarunvalodas „tudi sjudi” – ‘šurp turp’:

Es, piem., pagājušogad, pa Austrāliju nodzīvojos turpat veselu mēnesi, lidoju no Rīgas uz Londonu (tudi, sjudi 124 Ls), tad no Londonas līdz Dubajai, no Dubajas līdz Singapūrai (tudi sjudi 580 Ls, lidoju ar Emirates), 2 dienas pa Singapūru, pēc tam ar Tiger airways no Singapūras līdz Darvinai (tudi, sjudi, ja nemaldos, kādi 40 Ls). (<http://www.tvnet.lv/zinas/comments.php?oid=567592&tab=news>)

Piemērā interneta komentāra autors vārdu savienojuma „biļete turp un atpakaļ” vietā lietojis aizguvumu no krievu sarunvalodas „tudi sjudi”.

Tēlainie izteiksmes līdzekļi reklāmā

Reklāmas savdabīgā leksika, sintakse, grafiskais noformējums un tēlainie izteiksmes līdzekļi veido īpašo reklāmas stilistiku, bez tam latviešu reklāmās vērojamas dažādas analogijas. Tomēr Deivids Ogilvi (Ogilvy 1983, 82) uzsver, ka analogijas nedarbojas, jo cilvēki neiedziļinās, lai izprastu tās līdz galam. *Origo* (2009. gads) vides reklāmā modeļi attēlā turēja rokās stilizētus zaķus, taču teksts

Pie mums izdevīgs pirkums ir kā zaķis. Ieraugi – ķer aiz ausīm!

bija izvietots uz attēla, burti bija pārāk sīki, lai cilvēki tekstu varētu izlasīt un analogiju – saprast. Cilvēkiem zaķi saistījās ar Lieldienām, nevis ar pirkumiem, kurus tika aicināti iegādāties bez kavēšanās. Lai arī reklāmas veidotāji tekstā bija iekļāvuši arī atskaņas (*pie mums – pirkums*), kā arī mēģināja uzrunāt gan vecāko paaudzi, gan jauniešus („zaķis” jauniešu slengā ir ‘meitene’), teksts nebija veiksmīgs, jo nebija ņemta vērā vārda „pirkums” semantika – rezultāta nozīme. Ja jau ir pirkums, tad tas vairs nevar aizbēgt.

Lai arī reklāmas valodai kopumā raksturīgas metaforas, reklāmu teksti latviešu valodā ir mazāk metaforiski nekā angļu vai krievu valodā. Iespējams, tas ir tāpēc, ka latviešu reklāmas valoda šajā ziņā ietekmējas no publicistikas tekstiem, kur metaforas tiek izmantotas samērā piesardzīgi. Skaidrojums tam varētu būt bailes no pārmērīgi spēcīga vizualizācijas efekta, ko varētu radīt metaforas.

Mazāk ekspresīva valodas lietojuma piemērs latviešu valodā – viens un tas pats reklāmas teksts latviešu un krievu valodā, kur krievu versijā baseins ir raksturots ar epitetu „заряжающий жизненной энергией” ('dzīves sparu atjaunojošs'), bet latviešu versija ir mazāk ekspresīva un šādu epitetu nesatur:

Sestajā stāvā jūsu labsajūtai tiek piedāvātas Rondello saunas, tvaika istabas, karstie galdi, ledus strūklakas, atpūtas zonas un āra baseins.

На шестом этаже Вас ждут сауны Ронделло, паровые бани, шезлонги с подогревом, ледяные фонтаны, зоны отдыха и заражающий жизненной энергией бассейн под открытым небом. (ESPA Rīga reklāmas brošūra)

Latvieši varētu padomāt par savu simbolu izmantošanu metaforiskos nosaukumos. Irēna Smetoniene, apskatot metaforas lietuviešu reklāmas valodā, secina, ka Lietuvā pārāk maz izmanto pašu lietuviešu simbolus. Bite lietuviešiem ir darbīguma un precizitātes simbols, tāpēc telekomunikāciju kompānija ar šādu nosaukumu nevarot nebūt populāra (Smetonienē 2006, 35). Latviešiem bite ir čakluma simbols, taču šā uzņēmuma reklāmās Latvijā priekšroka tiek dota zīdam, kura īpašības SIA „BITE – Latvija” vadība adresāta apziņā paredz saistīt ar *Bite* pārklājuma kvalitāti. „Zīda auduma īpašības – kvalitāte un vieglums – perfekti raksturo mūsu pārklājuma kvalitāti, kas jau tagad skar mūsu klientus un skars arī turpmāk.” (http://zpark.lv/lat/jaunumi/mobile_sakari/?doc=1114) Taču latviešiem zīds parasti saistās ar vieglumu un maigumu, nevis ar kvalitāti, tāpēc gaidītās asociācijas nerodas.

Veidojot reklāmas, tiek domāts arī par atskaņām. Lai arī dažkārt atskaņas nav pilnas, šādas reklāmas vieglāk paliek prātā:

Abonē vienu, otrs par puscenu! (Una 2009, Nr. 142)

Humors

Dažkārt reklāma mēģina izmantot humoristiskus sižetus. Cilvēki ir iemīļojuši *Zelta zivtiņas* reklāmu sēriju televīzijā. Tajā galvenokārt tiek izmantots situāciju humors, taču atsevišķos gadījumos humors balstās arī uz valodas līdzekļiem. Reklāmās darbība notiek virtuvē, kur pie sienas ir piespraustas zīmītes ar atgādinājumiem par veicamajiem darbiem. Vienā no tām rakstīts: *Pabaro puķi, un aplej kaķi!* Joka pamatā ir objektu sajaukums. Cita zīmīte satur saukli *Tikai viszaļāko zāli Gaujai!* Tajā humora rada vārda *Gauja* vairāku nozīmju aktualizācija – seriālā tas ir govju vārds un arī Latvijas upes nosaukums. Tā kā šīs zīmītes izmantotas arī *Zelta zivtiņas* mājaslapā, cilvēkam, kas TV reklāmu ar sižetu par govju Gauju nav redzējis, šāda zīmīte blakus *Zelta zivtiņas* piedāvājumu klāstam varētu šķīst intriģējoša. Humoru izmanto arī žurnālos, tomēr krietni piesardzīgāk, jo humora izjūta cilvēkiem ir ļoti atšķirīga. Neveiksmīgs mēģinājums izmantot humoru ir *Lattelekom* mājas komplekta reklāma. Reklāmā izmantotajā attēlā redzams, ka uzvalkā tērpts vīrs ar spaini galvā ir izraidīts pa dzīvokļa durvīm. Pa kāpnēm izkaisīti viņa dokumenti, augšā, kāpņu laukumīnā, redzama neapmierināta mājsaimniece, bet skaidrojums par notikušo dots sarunvalodā – grafiti stilā veidots uzraksts uz kāpņu telpas sienas:

Tā ir, ja nāk tukšām rokām.

Paskaidrojums zem attēla iegūst virsraksta funkciju:

Lattelekom internets gan nāk ar bezmaksas sarunām. (Kas Jauns 2009, Nr. 27)

Šī *Lattelekom* reklāma neatbilst kultūras normām, jo humors nedrīkst būt saistīts ar cilvēku pazemošanu.

Reklāmas izteiksmes līdzekļu lietojumu nosaka dažādi valodas un ārpusvalodas faktori – gan laiks, gan telpa, gan reklāmas veidotāju izpratne par kultūru un valodu kopumā. Diemžēl vēl arvien vērojama arī nekvalitatīva un kļūdaina reklāma, kuras analīze neietilpst šī raksta uzdevumos, jo gribētos domāt, ka tā neatspoguļo mūsdienu reklāmas valodas attīstības tendences Latvijā.

Sets Godins uzskata, ka mēs dzīvojam pēcreklāmas laikmetā. Vecās mārketinga metodes vairs nedarbojas, jo patērētāji ir pārāk aizņemti, lai pievērstu uzmanību reklāmai (Godins 2007/2008, 19). Nekvalitatīvi reklāmas teksti, kas bieži vien ir slēpts tulkojums no angļu valodas, neveicina patērētāju uzmanības piesaisti.

1. Godins 2007/2008 – Godins, Sets. *Violetā gavs* : kļūsti ievērojams, pārveidojot savu biznesu. Rīga : Izdevniecības nams „Trīs”, 2007/2008.
2. Ernstsone, Tidriķe 2006 – Ernstsone, Vineta, Tidriķe, Laura. *Jauniešu valoda*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006.
3. Ogilvy 1983 – Ogilvy, David. *Ogilvy on Advertising*. New York : Vintage Books, 1983.
4. Smetonienē 2006 – Smetonienē, Irena. Konceptualiosios metaforos reklamoje. *Kalbos aktualijos VIII*. Šiauliai : Šiaulių universitetas, 2006, 33.–37. lpp.

VALODA UN VIDE

Anda Blūmane

Uzrunas etiķete un tās ievērošana pusaudžu runā

Ikdienas saziņā skolā mēs lietojam dažādus uzrunas modeļus – personu vietniekvārdus *tu* vai *jūs*, *vārdu*, konstrukcijas *skolotāj(a)+vārds*, *skolotāj(a)+uzvārds*, *skolotāj(a)*, *direktor(e)*, *direktor(e)+vārds*, *direktor(e)+uzvārds*, *uzvārdu*, *mīļvārdiņus*, *iesaukas*, *vārda* vai *uzvārda fonētiskus pārveidojumus*, *jaukta tipa uzrunu*, piemēram, *jūs+vārds*, *draugs+tu* un daudz citu variantu, kas dažkārt neatbilst sabiedrībā pieņemtajām etiķetes normām un konkrētās saziņas situācijas nosacījumiem, jo komunikatīvā vide ir mainīga. Ja pusaudžu savstarpējā saziņā personas vietniekvārda *tu* un personvārda lietojums ir pašsaprotams, tad saziņā ar skolotāju šo uzrunas modeļu izvēle ir pretrunā ar runas etiķetes normām latviešu valodā. Gadsimtu garumā ir izveidojušies dažādi uzrunas modeļi, kā uzrunāt otru cilvēku, ievērojot runas etiķetes normas. Taču uzrunas modeļi ikdienas sarunvalodā bieži vien atšķiras no runas kultūras normām. Par to liecina arī iepriekšējie šī krājuma numuros publicētie raksti, kas veltīti runas etiķetes jautājumiem (Ernstsone 2005; Ernstsone 2009; Lauze 2008; Upeniece 2009).

Pusaudžiem ir savas runas īpatnības, kas nav raksturīgas citu sociālo grupu pārstāvjiem. Īpašības, kas raksturo jauniešu runu, ir emocionalitāte, ekspresivitāte, daudzu okazonālismu un slengismu lietojums. Kā norāda grāmatas „Jauniešu valoda” autore Vineta Ernstsone un Laura Tidriķe, „viens no galvenajiem uzdevumiem jauniešu vecumposmā ir meklēt un atrast savu personisko un sociālo identitāti, kur viens no komponentiem ir arī valoda” (Ernstsone, Tidriķe 2006, 8).

Skolas vide strauji mainās. Mainās arī skolas struktūra un cilvēki, kas tajā strādā. Izglītības iestādei ir jārada vide, lai katrs bērns varētu attīstīties kā unikāla, neatkārtojama individualitāte. No otras puses, skola ir arī vieta, kurā izpaužas varas attieksmes. Vārda *vara* nozīmi skata kā pretmetu vārdam *solidaritāte*. Kopš Platona un Aristoteļa laikiem pastāv tradīcija varu izprast kā attiecības – valdīt un pakļauties. Subjekts, kam pieder vara, ar noteiktu sociālu, ekonomisku, tiesisku, psiholoģisku paņēmieni kopumu ietekmē padotos, kas izpilda objekta lomu, un liek tiem pakļauties (Kūle, Kūlis 1998, 602–612). Iespējams, ka attiecības starp vadītāju un padoto var nemiņīgi mainīties, jo tās „spēkojas”, arī skolēns un skolotājs kā varas objekts un subjekts var mainīties vietām. Bieži vien šī „spēkošanās” izpaužas uzrunas veida izvēlē. Labs skolotājs neizrāda pārkumu un varu, bet sniedz atbalstu un palīdzību katram skolēnam. Skolu humanizācijas un demokrātijas attīstības rezultātā skolotāju un skolēnu starpā ir vērojama arvien lielāka solidaritāte, t. i., savstarpēji simetrisku uzrunas modeļu izvēle. Daļai pieaugušo šāds līdzvērtīgs uzrunas

modelis ir pašsaprotams starp jaunākā skolas vecuma bērniem un viņu skolotājiem, bet ne vienmēr tas ir pieņemams starp pusaudžiem un viņu pedagogiem.

Pusaudzis skolā galvenokārt ir saskarsmē ar saviem vienaudžiem, skolotājiem un skolas direktoru. Raksta **mērķis** ir skatīt šos trīs saskarsmes modeļus. Sākotnēji uzdevums šķiet ļoti vienkāršs, bet katras attiecības ir individuālas. Uzrunas modeļi ir iepriekš prognozējami, jo iespējamā izvēle starp variantiem ir neliela, savukārt neverbālo izteiksmes līdzekļu – žestu, mīmikas, balsis intonācijas – izmantojums ir īpaši plašs. Viens un tas pats skolēns pret ikkatru no vienaudžiem izturas atkarībā no pazīšanās pakāpes un savstarpējām attiecībām, tāpat ļoti mainīga var būt izturēšanās pret ikvienu no skolotājiem. Uzrunas modeli būtiski ietekmē arī skolas lielums un vide.

Katras tautas uzrunas etiķete ir atkarīga no tautas mentalitātes. Latvieši nepieder pie komunikablām tautām, ļoti daudzi cilvēki saskarsmē ar citiem jūtas nebrīvi (Druviete 1990, 76). Uzrunas izvēle Latvijā, ko nosaka etiķete, ir konservatīva, t. i., iepriekš viegli prognozējama, ar nelielām varietātes iespējām. Lielākoties mazāk pazīstamu cilvēku starpā dominē pronomiņālā uzruna *jūs*, bet tuvu draugu un labi pazīstamu cilvēku saskarsmē parādās dažādi uzrunas modeļi. Jo pazīstamāki cilvēki, jo uzrunas modeļi daudzveidīgāki un to izvēle plašāka. Latviešu valodā, tāpat kā daudzās Eiropas tautu valodās, divi pronomiņālie uzrunas veidi *tu* un *jūs* ir valodas vērtība, jo ar to var paust gan tuvas un draudzīgas, gan cieņpilnas, gan vēsas un uz hierarhiju norādošas attiecības. Tie ir uzrunas modeļi, ar kuriem var otru cilvēku pazemot vai gluži pretēji – pagodināt.

Pētījuma pamatā ir 718 skolēnu, 125 pedagogu un 48 skolu direktoru anketas, kas apliecina, ka vietniekvārda *tu* un *vārda* lietošana skolās paplašinās, īpaši starp pusaudžiem, kas gados vecāku un hierarhijā augstākstāvošu cilvēku var uzrunāt ar simetriskām uzrunas formām *tu, vārds, skolotāj(a)+vārds* u. c. gan formālā, gan neformālā vidē.

Uzrunas modeļa izvēle ir atkarīga no cilvēku savstarpējām attiecībām, no komunikācijas partnera nolūka, vides, kurā norit saruna, no trešā cilvēka klātesamības vai klātnesamības, no sarunas partneru sociālā statusa un vecuma (Lauze 2008, 6). Pamatojoties uz iepriekš minēto apstākļu kopumu, pusaudžu uzrunas modeli var iepriekš prognozēt sociālo faktoru – statusa, dzimuma, vecuma – ietekmē.

Kā saprast jēdzienus *runas etiķete, komunikācija*? Vai to starpā ir zināma saistība?

Par runas etiķeti parasti sauc uzvedības noteikumu kopumu, kas raksturo cilvēku attiecības ārējās izpausmēs. Var piekrist Inas Druvietes teiktajam, ka „jēdzieni *komunikācija* un *etiķete* ir tuvi, bet ne identiski. Gadījumu vairumā par etiķeti varam runāt tikai tad, ja starp komunikatīvā akta dalībniekiem ir t. s. nesimetriskās sociālās attiecības – ja tie nav vienlīdzīgi dzimuma, vecuma, sociālā stāvokļa vai citu būtisku kritēriju ziņā. Par etiķetes jautājumiem var spriest pretēju

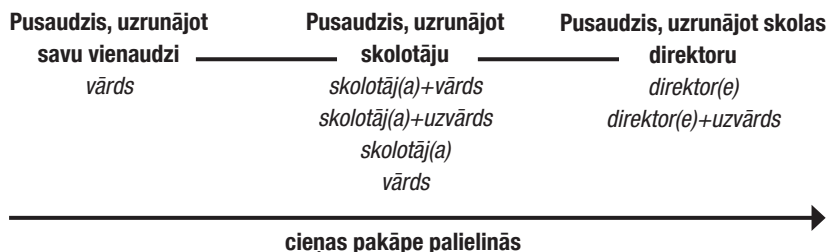
dzimumu, dažādu vecumu, atšķirīga sociālā statusa personu starpā” (Druviete 1990, 76–77). Taču arī starp viena vecuma, dzimuma, statusa saziņas partneriem etiķete skolā parasti tiek ievērota.

Runas etiķete dažkārt ir saistīta ar noteiktu uzvedības veidu. Piemēram, sasveicinoties vīrietim noņemt cepuri; ienākot skolotājam vai skolas direktoram klasē, skolēniem piecelties, lai sasveicinātos. Ka tā ir jādara, nav rakstīts nevienā skolas nolikumā, bet tā ir cieņas izrādīšanas izpausme skolēnam pret skolotāju. Tādējādi jēdziens *runas etiķete* ietver arī ekstralingvistiskos aspektus.

Kad mācījos skolā, tika stingri ievērotas normas, kā uzrunāt pieaugušu, gados vecāku cilvēku, kā uzrunāt skolotāju, skolas direktoru. Etiķete noteica skolēniem lietot nesimetriskus uzrunas veidus, uzrunājot skolotāju vai skolas direktoru. Var apgalvot, ka mūsdienu skolā runas etiķetes normas uzrunas lietojumā ir mainījušās, par to liecina uzrunas modeļi, kādos tiek uzrunāti skolotāji, piemēram, *skolotāj(a)+vārds, vārds* u. c.

Sociolingvisti par normu valodā sāk runāt tad, ja no kopējā atbilžu skaita identisku atbilžu ir 75 % un vairāk (Brown 1998, 118). Tās ir normas, kuras mēs ievērojam un nemēģinām pat pārkāpt. Pusaudzis komunikācijā ar skolotāju lielākoties uzvedas saskaņā ar normu, bet aptuveni 25 % gadījumu ir uzrunas izvēles varianti, kas gluži neatbilst sabiedrības priekšstatiem par to, kādai ir jābūt uzrunas izvēlei, kas būtu sabiedrībai pieņemama. Brīvība un spontānums bieži vien parādās jauniešu uzrunas modelī. Aptuveni 25 % gadījumu no visa kopskaita attiecas uz saskarsmi ar skolotāju, bet daudz biežāk (aptuveni 60 % gadījumu) – ar savu vienaudzi. Pieaug savstarpēji simetrisku uzrunas modeļu lietojums skolās. Skolotāji, skolas vadība dažkārt tiek uzrunāti ar vietniekvārdu *tu, vārdā, skolotāj(a)+vārds*.

Shēmā ir atspoguļota oficiālās saziņas situācijās konstatētā cieņas skala trijos līmeņos – starp skolēniem, starp skolēnu un skolotāju, starp skolēnu un skolas direktoru.

Pētot cieņas intensitāti, var secināt, ka cieņas pakāpe palielinās, ja saziņas partneri ir atšķirīgāki sociālo faktoru – sociālā statusa, vecuma – ziņā. Cieņas skalā ir iekļauts arī tāds uzrunas modelis, kurā skolēns uzrunā savu skolotāju vārdā. Iespējams, daļa sabiedrības uzskata, ka tā varētu būt necieņas izrādīšana pret skolotāju, tomēr tā tas gluži nav, spriežot pēc manas pieredzes

darbā ar skolēniem (esmu skolotāja un direktora vietniece mācību darbā). Ja skolēni mani uzrunā *skolotāj(a)+vārds+Jūs*, neļūtu necieņas izrādīšanu. Vārds ir cilvēkam nozīmīgs. Ārpus cieņas skalas ir 2. personas vietniekvārds *tu*, pusaudzīm uzrunājot jebkuru skolotāju. Pusaudžu vecums ir laiks, kad jāsaik ievērot runas etiķetes prasības. Izņēmumi varētu būt tikai tādi gadījumi, ja pats skolotājs tā ir atļāvis sevi uzrunāt. Cieņas skalā nav arī *iesauka*, kas ir tik bieži vērojams uzrunas veids starp pusaudžiem. Iesauka var būt arī patīkama, ja to lieto tuvā draugu lokā, bet dažkārt starp vienaudžiem tiek lietotas arī palamas, kas ir ar negatīvu ekspresiju (Blūmane 2008, 18–29).

Pamatots ir jautājums, vai personas vietniekvārdu *jūs* aizstās pronomens *tu*, uzrunājot gados vecākus cilvēkus. Domāju, ka citviet pasaulē jā, bet Latvijā – nē. Ir veikti pētījumi (Lauze 2002; Blūmane 2006), kas to arī apliecina. Vietniekvārdam *jūs* Latvijā ir gadsimtiem senas lietošanas tradīcijas. Taču nedrošība izvēlē starp *tu* un *jūs* pastāv daudziem valodas lietotājiem, arī skolēniem.

Pronominālā uzruna *tu* kā viens no uzrunas modeļiem, jaunākās paaudzes pārstāvjiem uzrunājot pieaugušu cilvēku, zināmu laika periodu varētu pieaugt. Līdzīgi tas bija vērojams Vācijā un citviet Eiropā. Jau 20. gadsimta 60. gadu beigās mainījās vietniekvārdu *tu* un *jūs* lietojuma attiecības, kā ietekmē 20. gadsimta vidū strauji pieauga vienskaitļa 2. personas vietniekvārda *tu* lietojums. 80. gadu vidū šī tendence bija vērojama mazāk, savukārt 90. gadu vidū atkal strauji pieauga vietniekvārda *tu* lietojums. To pierāda pētījums (Kasai 2002, 22), kurā skatīta uzrunas sistēma vācu un japāņu valodā.

Arī Ziemeļvalstīs ir paplašinājies vietniekvārda *tu* lietojums. Zviedru valodā ir pastāvējušas abas uzrunas formas (kā *tu* un *jūs* latviešu valodā), bet 60. gadu beigās un 70. gadu sākumā parādījās tendence lietot tikai vienskaitļa formu, kas radītu kopības izjūtu. Zviedri uzskatīja, ka *jūsošana* atsvešina cilvēkus, tāpēc pieklājības formu lieto tikai augstākajās aprindās, bet paši zviedri ir lepmi, ka „pat karali var uzrunāt ar *tu*” (Puķe 2000, 15).

Somijā iezīmējas divas galējības: *jūs* formas vispārēja izmantošana un uzskats, ka neoficiālajā situācijā ātri var pāriet uz *tu*. „*Tu* lietošanas vilnis Somijā ieplūda no Zviedrijas, kur tas izplatījās ar milzu ātrumu. Tika mēģināts radīt kopības sajūtu un uzskatīja, ka *jūsošana* ienes vēsumu cilvēku attiecībās. Visiem bija jābūt līdztiesīgiem.” (Lasila 1994, 48) Arī darba attiecībās vietniekvārda *tu* lietošana kļuva par pašsaprotamu. Protams, ir arī darbvietas, kur vadība dod priekšroku *jūsošanai* (Lasila 1994, 51).

Cilvēks, kurš vecuma izpratnes, cieņas izrādīšanas vai vēlmes distancēties vadīts, vērsas pie sarunas partnera Norvēģijā ar vietniekvārdu *jūs*, var piedzīvot pamatotu izbrīnu. Norvēģi lieto tikai *tu*. „Jūsošana atkāpusies nevienmērīgi, atkarībā no sabiedrības slāņa un pat kapitāla koncentrācijas ģeogrāfijas” (Burkovska-Jakobsena 2001, 14).

Latvijā runas etiķete prasa uzrunāt gados vecāku cilvēku, arī skolotāju,

ar *jūs*, bet dažkārt tiek lietots arī pronomens *tu*. Skolotāju viedoklis par uzrunas veidu *tu* ir ļoti atšķirīgs. Skolotāji lielākoties atzīst, ka ir patīkami, ja skolēni uzrunā viņus ar vietniekvārdu *jūs*. Ilustrācijai skolotāju atbildes uz jautājumu – *kāda ir attieksme, ja skolēni Jūs uzrunā vai uzrunātu neformāli, lietojot formu „tu”?* Lūk, daži no viedokļiem:

- *Starp skolēnu un skolotāju ir jābūt savstarpējai sapratnei, bet vienmēr distancei.* (50 gadi, sieviete)
- *Manuprāt, svarīgākais ir teiktā saturs un attieksme mums vienam pret otru. Negatīvu attieksmi var izrādīt arī, uzrunājot ar jūs.* (54 gadi, sieviete)
- *Neformālās attieksmēs, piemēram, pārgājienos, man nav iebildumu. Tomēr labāk patiktu uzruna „Ruta, Jūs”.* (52 gadi, sieviete)
- *Atkarīgs no tā, kā veidojas sadarbība.* (41 gads, sieviete)
- *Jā un nē, tas atkarīgs no situācijas.* (35 gadi, sieviete)
- *Ja tas ir mīļi, tad jā.* (32 gadi, sieviete)
- *Nav pieņemami, ja skolēns, students ir vecumā no 15–25 gadiem, no 30 gadiem – jā.* (44 gadi, sieviete)
- *Vidusskolēni varētu, bet ne skolēni pamatskolā.* (40–49, sieviete)
- *Vidusskolas pēdējās klasēs es pieļauju.* (48 gadi, sieviete)
- *Nav iebildumu, bet tomēr ir jāmāca, kā uzrunāt pieaugušo.* (49 gadi, sieviete)
- *Ārpus lietišķas vides – mākslas skolā, nometnē, pārgājienā – jā.* (42 gadi, sieviete)
- *Jāievēro subordinācija, nedrīkst pietuvināt par tuvu. Skolēni par pārprast, izmantot.* (62 gadi, sieviete)

Tātad – skolotājiem lielākoties nav iebildumu, ja simetriskus uzrunas veidus izvēlētos vidusskolēni 11. un 12. klasē, bet ne jaunāku klašu skolēni. Var piekrist to skolotāju viedoklim, ka ir patīkamāk, ja skolēns skolotāju uzrunā ar pieklājības formu *jūs+skolotāj* gan skolā, gan ārpus skolas. Līdzīgi vērojumi par vietniekvārda *tu* izplatību ir Vinetai Ernstsonei, kura, analizējot žurnālista sarunu ar intervējamo, secina, ka publiskajā saziņā bieži ir vērojamas atkāpes vietniekvārda *jūs* izvēlē, ko mēdz aizstāt ar vietniekvārdu *tu*, uzrunājot gados vecāku cilvēku (Ernstson 2009, 38).

Savukārt raksta „Vides ietekme jauniešu valodas izvēlē: saziņa bibliotēkā” autore Aiga Upeniece secina, ka jaunieši bibliotēkares lielākoties uzrunā ar cieņas un pieklājības formu *jūs*, bet bibliotēkas darbinieki jaunieti uzrunā ar vietniekvārdu *tu* (Upeniece 2009, 29). Analizējot iepriekš minētos viedokļus, var secināt, ka dažkārt pastāv atkāpes no sabiedrībā pieņemtās etiķetes. Kādi tam varētu būt iemesli? Atbildēt ir grūti. Viens no pieņēmumiem ir valsts virzība uz demokrātiju, kur hierarhijas jēdziens nav tik būtisks. Tas ir arī paraugs, ko skolēns redz televīzijā, tā ir arī skolēna audzināšana.

Kādam vajadzētu būt uzrunas modelim? Tam ir jābūt tādām, lai otrs cilvēks (un arī pats runātājs) ne mirkli nejostos neveikli un lai šī neveiklība nebūtu jāmaskē. Var piekrist Vladimira Kincāna viedoklim, ka etiķetes galvenais mērķis ir palīdzēt cilvēkiem izvēlēties tādu saskarsmes modeli, kas, pirmkārt, apmierinātu abas daļībpusē un, otrkārt, adekvāti atspoguļotu katra komunikācijas daļībnieka pozīciju sabiedrības sociālajā hierarhijā (Kincāns 2003, 14). Jo atšķirīgāki esam vecuma un sociālā stāvokļa ziņā, jo vairāk ir jādomā par uzrunas etiķeti. Savstarpējā saziņa ir daudz brīvāka, ja komunikācijas partneri vecuma un sociālā stāvokļa aspektā ir līdzvērtīgāki. Šādā situācijā var pienākt brīdis, kad viens no sarunas partneriem ierosinās pāriet uz ne tik oficiālo *tu* veidu.

Zinām, ka ir pieklājīgi ikvienu cilvēku, kurš ir vecāks un ar augstāku sociālo statusu, uzrunāt ar cieņu apliecinošo vietniekvārdu *jūs*. Kādi ir mani vērojumi, ja skolēni uzrunā skolotāju ar simetrisku, sev līdzvērtīgu uzrunas modeli?

Jau ģimenē, pēc tam sākumskolā skolēnam tiek mācīts, ka pieaudzis cilvēks, arī skolotājs, jāuzrunā ar *jūs*. Ja pusaudžu gadus tas netiek ievērots, daļa skolotāju var nokļūt neērtā stāvoklī, jo viņiem nav pieņemami, ka pusaudzis viņus uzrunā ar *tu*.

Ja mani uzrunā *skolotāja+Anda*, nejūtos neveikli, jo man ir patīcis skolēna jautājums pirms uzrunas – *vai tā drīkst uzrunāt?*

Pētot anketu rezultātus, var secināt, ka skolēni 10–14 gadu vecumā skolā, uzrunājot skolotāju, lielākoties lieto uzrunu *skolotāj* (85 %), *jūs* (62 %), retāk uzrunas modeļus *skolotāj(a)+uzvārds* (19 %), *skolotāj(a)+vārds* (19 %), *vārdā* (6 %), *tu* (2 %), citus uzrunas modeļus (2 %). Ārpus skolas šī pašā vecumposma skolēni skolotāju uzrunā *skolotāj* (71 %), *jūs* (53 %), *skolotāj(a)+uzvārds* (18 %), *skolotāj(a)+vārds* (17 %), *vārdā* (13 %), *tu* (5 %), citos uzrunas modeļos (5 %). Neformālā vidē ir pieaudzis simetrisko uzrunu skaits, īpaši skolotāja uzruna vārdā.

15–19 gadus veci jaunieši skolotāju skolā lielākoties uzrunā *skolotāj(a)* (78 %), *jūs* (66 %), *skolotāj(a)+uzvārds* (25 %), *vārdā* (19 %), *skolotāj(a)+vārds* (17 %) vai izmanto citus uzrunas modeļus (2 %). Var secināt, ka, pieaugot skolēnu vecumam, savstarpēji palielinās simetrisku uzrunas modeļu un jaukta tipa uzrunas veidu, kā, piemēram, *skolotāj(a)+vārds*, *vārds+jūs*, lietojums starp skolēniem un skolotājiem. 19 % skolēnu uzrunā skolotāju vārdā vai izmantojot modeli *skolotāj(a)+vārds*. Taču lielākoties ir vērojams asimetrisks uzrunas modelis starp skolēniem un skolotājiem.

Kādi būtu ieteikumi uzrunas izvēlē? Būtiski ir iepriekš vienoties par uzrunas lietojumu jebkurā vecumā, bet skolā ir pieņemami, ja skolēni skolotāju uzrunā ar vietniekvārdu *jūs*, uzrunas modeli *skolotāj(a)*, *skolotāj(a)+uzvārds*, *skolotāj(a)+vārds*. Savukārt skolotājiem būtu pēc iespējas biežāk jāuzrunā skolēni vārdā, retāk uzrunāšanai būtu jālieto tikai viens pats vietniekvārds *tu*, kas nav īpaši tīkami pusaudžu vecumā. Saskarsmē ar vidusskolēniem ir ieteicams izmantot vietniekvārdu *jūs*. Datu apkopojums gan liecina, ka skolotāji, uzrunājot 15–19 gadus

vecu skolēnu, lielākoties lieto 2. personas vietniekvārdu *tu* (38 % aptaujāto respondentu), *vārdu* (39 % aptaujāto skolotāju), retāk tiek lietoti tādi uzrunas modeļi kā *uzvārds*, no *personvārda darināta deminutīva forma* vai *vārds* un *uzvārds*.

Etiķete ir sabiedrības balstīto morāles principu ārējā izpausme, kas dažkārt nesakrīt ar cilvēka iekšējo būtību, īpaši pusaudžu vecumā, tādējādi bieži vien skolā un ārpus skolas ir dzirdami uzrunas modeļi, kas neatbilst pieņemtajām etiķetes normām.

1. Blūmane 2006 – Blūmane, Anda. Uzrunas formu izvēle skolēnu un skolotāju saziņā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti* : rakstu krājums 10. Liepāja : LiePA, 2006, 141.–149. lpp.
2. Blūmane 2008 – Blūmane, Anda. Vai katram skolēnam pa iesaukai? *Letonikas otrs kongress* : Kurzemes novada kultūrvēsturiskais mantojums, tā izpēte un saglabāšana. Liepāja : Liepājas Universitāte, 2008, 18.–29. lpp.
3. Brown 1988 – Brown, Friederike. *Terms of address: Problems of patterns address usage in various languages and cultures*. Berlin : de Gruyter, 1988.
4. Burkovska-Jakobsena 2001 – Burkovska-Jakobsena, Ilze. Tu vai jūs? *Diena*, 2001, 18. febr., 14. lpp.
5. Druvieta 1990 – Druvieta, Ina. Neverbālā komunikācija un tās izpēte. *Valodas aktualitātes – 1989*. Rīga : Zinātne, 1990, 75.–81. lpp.
6. Ernstson 2009 – Ernstson, Vineta. Par vārdu izvēli un stilu caurspīdīgumu publiskajā saziņā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 4. Atbildīgā redaktore Linda Lauze. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 36.–41. lpp.
7. Ernstson 2005 – Ernstson, Vineta. Solidaritāte un demokrātija: uzrunas lietojums elektroniskajos plašsaziņas līdzekļos. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 1. Atbildīgā redaktore Sarmīte Lagzdīna. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2005, 24.–30. lpp.
8. Ernstson, Tidriķe 2006 – Ernstson, Vineta, Tidriķe, Laura. *Jauniešu valoda*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006.
9. Kasai 2002 – Kasai, Yoshiharu. *Das System der Selbstbezeichnungen, Anredeformen und Drittbezeichnungen auf dem Hintergrund der sozialen Beziehungen*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2002.
10. Kincāns 2003 – Kincāns, Vladimirs. *Etiķete*. Rīga : Apgāds „Biznesa partneri”, 2003.
11. Kūle, Kūlis 1998 – Kūle, Maija, Kūlis, Rihards. *Filosofija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1998.
12. Labovs 2003 – Labovs, Viljams. Valodas izpēte tās sociālajā kontekstā. *Kentaurs XXI*, Nr. 30. Rīga : SIA Minerva, 2003, 60.–79. lpp.
13. Lasila 1994 – Lasila, Sirka. *Jaunā zelta uzvedības grāmata*. Tulk. Lelde Rozīte. Rīgā : Sprīdītis, 1994.

14. Lauze 2002 – Lauze, Linda. Vietniekvārdu *tu* un *jūs* lietojums jauniešu vērtējumā. Valoda – 2002. Valoda dažādu kultūru kontekstā: Humanitārās fakultātes zinātniskie lasījumi. 1. daļa. *Valodas lingvistiskie aspekti*. Daugavpils : Saule, 2002, 29.–34. lpp.

15. Lauze 2008 – Lauze, Linda. Par sasveicināšanos un atvaidīšanos dažādās situācijās. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 3. Atbildīgā redaktore Gunta Smiltnece. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2008, 5.–12. lpp.

16. Puķe 2000 – Puķe, Ieva. Es šaubos – tātad lietošu „jūs”. *Diena*, 2000, 19. febr., 15. lpp.

17. Upeniece 2009 – Upeniece, Aiga. Vides ietekme jauniešu valodas izvēlē: saziņa bibliotēkā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 4. Atbildīgā redaktore Linda Lauze. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 21.–30. lpp.

Ārija Ozola

Pārdomas par sveicinājuma vārdiem gadsimtu gaitā

Katrā valodā ir savi sasveicināšanās un atsveicināšanās vārdi. Tādu ir ne mazums arī latviešu valodā. Mūsdienu valodā sveicinājuma vārdi ir gan tādi, kurus lieto gadsimtiem ilgi un lieto joprojām, gan tādi, kuri laika gaitā zuduši no aktīvā vārdu krājuma.

Par to, kādus sveicinājuma vārdus lieto tagad, vispusīgu ieskatu devusi Linda Lauze rakstā „Par sasveicināšanos un atvadīšanos dažādās situācijās” populārzinātnisku rakstu krājuma „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi” 3. laidienā (Lauze 2008, 5–12). Šis raksts mudināja pārdomāt, kurus vārdus lietojam no senajiem sveicinājuma vārdiem patlaban un kurus vairs nelietojam.

Kā liecina tautasdziesmas, latvietim pirmais sveicinājums no rīta bijis *labs rīts! labrīt! labrītiņ!*:

*Gaisma ausa, saule lēca,
Tie pirmie viesi nāca;
Labrītiņ, Dievs palīdz!
Tā pirmā valodiņa. (LD 3029-3)*

*No rītiņa malt iedama:
Labrītiņ, Dievs palīdz!
Dievam devu dievpaļīgu,
Laimiņai labu rītu! (LD 8147)*

*Labrītiņ, Dievs palīdz!
Tā pirmā valodiņa;
Apķerties, mutes doti,
Tā pirmā mīlestība. (LD 11991)*

Tautasdziesmu *labrīt* ir pilns gaišuma un labestības gan pret sauli, dabu, gan Dievu, dievībām, cilvēkiem un sevi pašu. To dažkārt pastiprina ar vārdos *Dievs palīdz!* ietvertu lūgumu un vēlējumu – palīdzēt otram ko labu darīt, īstenoties cerētajam u. tml.

Tikpat gaišas noskaņas pilni ir tautasdziesmu *labdien* un *labvakar* un šo sveicinājumu varianti, piemēram, *labu dienu*:

*[..] Labdien, ciema zeltenīte,
Padzird' manu kumeliņu. [..] (LD 5119-2)*

[..] *Labu dienu, brālīti!*
Vai vajag palīga? [..] (LD 33560-2)

Labvakari, Jāņu māte,
Vai gaidīji Jāņu bērnus? [..] (LD 32668-2)

Šos labestīgos un labskanīgos sasveicināšanās vārdus *labrīt*, *labdien*, *labvakar* un atsveicināšanās vārdus *arlaburītu*, *arlabvakar*, *ar labu nakti* joprojām plaši lietojam un izmantojam tiekoties vai atvadoties.

Ir patīkami dzirdēt, ka mūsu radio vai televīzijas diktori dažkārt rīta raidījuma nobeigumā atvadās no saviem klausītājiem vai skatītājiem, sacīdami: „Arlaburītu!” Retāk atsveicināšanās vārds *arlaburītu* tiek lietots ikdienas sadzīves situācijās, pavisam reti lietojam vārdu *arlabudienu*.

Šo latvisko atsveicināšanās vārdu vietā mūsdienās visbiežāk lieto stilistiski neitrālo teicienu *uz redzēšanos*, kas atbilst krievu valodas *do svidanija*, vācu *auf Wiedersehen* un kas latviešu rakstu avotos parādījās aptuveni 19. gadsimta vidū (Llvmsa II 2007, 404).

Par retāku atsveicināšanās vārdu mūsdienās ir kļuvis visos diennakts posmos izmantojamais teiciens *ardievu!*, kas pēc Otrā pasaules kara, valdot komunistiskajam režīmam, tika skausts. Par vārda *ardievu* lietošanas senajām saknēm mūsu valodā, piemēram, liecina latviešu literatūras klasiķa Rūdolfa Blaumaņa (1863–1908) lugas „Indrāni” fragments:

„Z e l m i ņ a. Nu tad ardieviņu līdz svētdienai. (*Noglauda tēva roku.*)

T ē v s (*Zelmiņas roku satverdams un to brīdi savās turēdams*). Ardievu, Zelmiņ, ardievu!” (Blaumanis 1958, 418)

Latvijā pirms padomju laika arī skolēni katru dienu, atsveicinādamies no skolotāja vai cita cilvēka, sacīja: „Ardievu!” Vēlāk, padomju varas laikā, skolās bija atļauts teikt tikai: „Uz redzēšanos!” Tā pamazām *ardievu* tika izskausts gan kā ikdienas atsveicināšanās vārds, gan kā neaizstājams sveiciens, atvadoties uz ilgāku laiku, kā to lietojis Rūdolfs Blaumanis lugā „Indrāni”:

„T ē v s. Tu iesi?

N o l i ņ š. Jā... Ardievu, māt! (*Nobučo viņai roku.*)

M ā t e. Ardievu, Noliņ! Dari citiem vairāk prieka nekā mums! Staigā laimīgs!” (Blaumanis 1958, 414)

Un tā dievbijīgais, pieklājīgais atsveicināšanās vārds *ardievu* mūsu valodā gājis mazumā. Tagad tam stabila vieta palikusi galvenokārt kā pēdējo ardievu teicienam, atvadoties no mirušā.

Joprojām atsveicināšanās vārdu *ardievu* lieto arī kristīgo draudžu mācītāji, individuāli atsveicinoties no kāda savas draudzes locekļa. Jāpiebilst gan, ka daudzi kristieši, vairādamies no tā, ka atsveicināšanās vārdu *ardievu* varētu uztvert kā pēdējās atvadas, atsveicinās, sakot: „*Ar dievpalīgu!*” Pret to, protams, nekas nav iebilstams.

Mūsdienās no latviešu valodas lietotāju aktīvā vārdu krājuma ir zudis arī tāds cilvēcisks sveicinājums kā *Dievs palīdz!* To gadsimtiem ilgi latvieši teikuši darba darītājam uz lauka vai mājā, vēlēdami Dieva palīdzību, svētību un veiksmi. Padomju laikos ieteica dievpalīga vietā sacīt *veiksmi darbā!*, *labu veiksmi!*, kas tā īsti tomēr nav ieviesies. Dažreiz kāds padomju varas iztapaņa teica arī patosa pilnos vārdus – *darbam slava*. Šie padomju laikā popularizētie sveicinājuma vārdi valodā neieviesās. Bet pēc Latvijas valstiskās brīvības atgūšanas, kad no Dieva vārda vairs nav jāvairās, sveicinājums *Dievs palīdz!* diemžēl ir kļuvis par retumu. Tagad ceļmalā sastaptam siena plāvējam vairums iet garām klusēdami.

Latviešu valodā seni sasveicināšanās un atsveicināšanās vārdi ir arī *sveiks*, *sveika*, *sveiki*. Vārds *sveiks* atbilst lietuviešu valodas vārdam *sveikas* 'vesels' (ME III, 1146). Līdzīgā nozīmē šo vārdu lieto arī latviešu valodā. Piemēram, *Latviešu literārās valodas vārdnīcā* īpašības vārdam *sveiks* minētas divas nozīmes:

1. *Tāds, kam kādos nelabvēlīgos apstākļos nav noticis kas nevēlams. [..]*
2. *izsauk. nozīmē. Pieklājības teiciens satiekoties vai šķīroties [..]. (LLVV 7, 1991, 302–303)*

Arī tautasdziesmās sastopami sveicinājuma vārdi *sveiks*, *sveika*:

*Tautietis jāja pa tecīņu
Ābolainu kumeliņu;
Pie vārtiem piejādams:
Sveika, mana līgaviņa. (LD 14509)*

Jāpiebilst, ka sveicinājuma vārdus *sveiks*, *sveika*, *sveiki* parasti izmanto ikdienas sadzīvē, bet oficiālā uzrunā tos nelieto.

Kā goddevīgu sveicinājuma vārdu sasveicinoties lieto arī darbības vārda *sveicināt* divdabja formas *sveicināts*, *sveicināta*, *sveicināti*, piemēram: „Sveicināti, cienījamie tautieši!”

Daļēji stilistiski ierobežots lietojums ir atsveicināšanās teicienam *visu labu!*, kas atbilst krievu *vsevo horoševo!*, *vsevo vam horoševo!*, vācu *alles Gute!* Sakot *visu labu!*, parasti atsveicinās no tuviem kolēģiem, paziņām, draugiem. Tas reizē ir atsveicināšanās teiciens un visa laba vēlējums. Pret tā lietošanu nekas nav iebilstams. Tikai jāievēro, ka nevajag šo teicienu padarīt nelatvisku, proti, pievienojot tam vārdu *jums*. Ļoti bieži pa radio, arī no televīzijas ekrāna atskan *visu jums labu!* vai *visu labu jums!* Vietniekvārds *jums* te ir pavisam lieks, tā nav latviešu valodai atbilstīga teikuma konstrukcija. Mēs viens otram vēlām *laimīgu ceļu!*, *labu veselību!* Raksta autorei nav gadījies dzirdēt, ka kāds būtu teicis: „Laimīgu jums ceļu!”

Pēdējos gadu desmitos ļoti populārs ir bērnu valodai raksturīgais atsveicināšanās teiciens *atā*, ko bērns mēdz sacīt, reizē mājot ar rociņu. Mūsdienās *atā* ir kļuvis par izplatītu modes vārdu arī pieaugušo runā. Sakot *atā!*, atsveicinās iestādē no darbabiedriem, sakot *atā!*, radio un televīzijas diktori atsveicinās ne

tikai bērnu raidījumu nobeigumā, bet arī beidzot citus raidījumus, kad vēlas būt ļoti sirsnīgi. Manuprāt, mūsu valodā ir daudz labu atsveicināšanās vārdu, tāpēc nevajadzētu to, kas iederīgs bērnu valodā, ieviest oficiālā runā. Diemžēl tā notiek.

Par izplatītu sveicinājuma vārdu ir kļuvis pagājušā gadsimta septiņdesmitajos gados no itāļu valodas ieviesies aizguvums *čau*, kuru lieto ikdienas saziņā, un pret to nebūtu nekas iebilstams. Tas ir īss, draudzīgs, familiārs, tomēr paviršas sasveicināšanās un atsveicināšanās vārds, kas piemērojams dažādām neoficiālām situācijām, piemēram, „Čau, skolotāja Liene! Kā tev iet?” – ar šādiem vārdiem kādu Ilģuciema vidusskolas skolotāju uzrunā vidusskolēni (Rozenberga 2009). Saziņas situācija un komunikācijas dalībnieku savstarpējās attiecības nosaka, vai abām pusēm ir pieņemams šāds sasveicināšanās veids. Vārds *čau* ir arī ievietots Ojāra Buša un Vinetas Ernstsones sarakstītajā *Latviešu valodas slenga vārdnīcā* (Bušs, Ernstsonē 2006, 99), kas liecina, ka šis vārds ir neliterārās sarunvalodas vārds.

Tā kā sveicinājuma vārdi *atā* un *čau* sarunvalodā tiek plaši lietoti, tad tie savu vietu ar attiecīgajām stilistiskajām norādēm ir ieguvuši arī *Mūsdienu latviešu literārās valodas vārdnīcas* interneta versijā (MLVV):

atā *izsauk.; sar.* Sveiciens atvadoties. *Saki vecmāmiņai atā! Nu, atā!*

čau *izsauk.; sar. nelit.* Sveiki. *Čau, mamm! Čau – es aizeju! Cilme no itāļu ciao!*

Arī divvalodu tulkojošajās vārdnīcās, galvenokārt latviešu-angļu, ir ievietoti vārdi *atā* un *čau*, piemēram, 2008. gadā izdotajā *Latviešu-angļu vārdnīcā*:

atā *bye, so long, see you!* (L-AV 2008, 53)

čau *sar. hi!* (L-AV 2008, 96)

Sveicinājuma vārdi katrā valodā ir ļoti nozīmīgi savstarpējo attieksmju paudēji un kultūras raksturotāji katras paaudzes dzīves gājumā. Laika gaitā sveicinājuma vārdi mainās, taču gribas cerēt, ka mūsdienu dzīves steigas ietekmē tie nezaudēs savu tik būtisko nozīmīgumu cilvēku savstarpējās attieksmēs.

Avoti

Blaumanis 1958 – Blaumanis, Rūdolfs. Indrāni. Rūdolfs Blaumanis. *Izlase*. Rīga : Latvijas valsts izdevniecība, 1958, 348.–421. lpp.

Rozenberga 2009 – Rozenberga, Linda. Čau, skolotāja Liene! Kā tev iet? *Latvijas Avīze*, 2009, 6. jūl., 14. lpp.

LD – www.dainuskapis.lv

1. Bušs, Ernstsonē 2006 – Bušs, Ojārs, Ernstsonē, Vineta. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga : Norden AB, 2006.

2. L-AV 2008 – *Latviešu-angļu vārdnīca* : ap 35000 vārdu. Sast. Dzintra Kalniņa. Rīga : Avots, [2008].

3. LLV 7₂ 1991 – Latvijas Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 7₂ sēj. Rīga : Zinātne, 1991.
4. Llvmsa II 2007 – *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība* : nelokāmās vārdšķiras. Atbildīgā redaktore Kornēlija Pokrotniece. Rīga : LU aģentūra „LU Latviešu valodas institūts”, 2007.
5. Lauze 2008 – Lauze, Linda. Par sasveicināšanos un atvadīšanos dažādās situācijās. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 3. Atbildīgā redaktore Gunta Smiltnece. Rīga : LU akadēmiskais apgāds, 2008, 5.–12. lpp.
6. MLV – LU Latviešu valodas institūts. *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca: A–Ļ*. Red. Ieva Zuicena. Rīga, 2003–2008. Pieejams : www.tezaurs.lv/mlv
7. ME III – Mīlenbahs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*. 3. sēj. Labojis, papildinājis, turpinājis Jānis Endzelīns. Rīga : Kultūras fonda izdevums, 1927–1929.

VĀRDS UN TĀ LIETOJUMS

Aina Blinkena

Vai protam lasīt ģerboņus?

Heraldika jeb ģerboņmācība ir nozīmīga mākslas un vēstures nozare, kas palīdz noskaidrot ar ģerboņiem rotāto pieminekļu cilmi un vēsturisko piederību, dod ziņas par sava laikmeta un valsts resp. teritorijas vai īpašuma raksturīgām iezīmēm gan dabas, gan kultūras, gan sadzīves apstākļu ziņā, kā arī liecina par īpašnieka gaumi un mākslinieka spējām, un atbilstību laikmeta mākslas attīstības pakāpei. Heraldika ir reizē māksla un zinātne, un tā var izraisīt lielu interesi ne vien kultūrvēsturiskā, bet arī lingvistiskā aspektā.

Vārds *heraldika* nāk no jaunlatīņu *heraldus*, kas viduslaiku galmā nozīmēja vēstītāju, kuram bija jāpārzina arī galma ārējo godazīmju un ciltsrakstu lietas. Terminu *heraldika* un attiecīgos fonomorfoloģiskos variantus lieto arī mums pazīstamo tuvāko kaimiņtautu valodās (lietuviešu, poļu, krievu, vācu, angļu, franču u. c.) neatkarīgi no tā, kāda leksēma izraudzīta ģerboņa nosaukšanai. Latviešu valodā šis vārds (gan bez *h* skaņas) ienāk 19. gadsimta beigās.

Par heraldikas dzimteni uzskata Vāciju, kur 11. gadsimta beigās ar šo vārdu saprata tikai ģerboņu aprakstīšanu, to krāsu un simbolisko elementu skaidrošanu. No 11. līdz 13. gadsimtam par ģerboni uzskatīja tikai vairogu un zīmes uz tā; vēlāk pie vairoga pievienoja vēl citus heraldiskus elementus – bruņu cepuri ar spalvām, spārniem, ragiem, kroni, kareivju vai dzīvnieku figūras kā vairoga turētājas u. tml.

Teorētiskā heraldika jeb *ģerboņu zinātne* aptver ģerboņu vēsturi, to sastādīšanas un lietošanas likumus un terminoloģijas izveidi, bet *praktiskā heraldika* jeb *ģerboņu māksla* ir ģerboņu attēlošana kādā mākslas veidā un materiālā atbilstoši heraldikas likumiem, heraldikas reālais lietojums dzīvē.

Kā liecina termina *heraldika* latviskotais variants *ģerboņmācība* (ģerbonis, ciltszīme – *Wappen, zepb*; *ģerboņmācība* (sk. arī heraldika) – *Wappenkunde, zepbovedenie*) (ZA Vēstis 1982, 123), heraldikas galvenais subjekts un izpētes objekts ir ģerbonis, bet tās objektu lokā mēdz būt arī citas heraldiskas zīmes, kas saistās ar varas vai dižcilības atribūtiķu.

Ģerboņu un to nosaukumu sākotne meklējama senos laikos, kad totēmiskas zīmes izmantoja cilts aizsargāšanai pret ļauniem spēkiem. Cilts izraudzījās savu totēmu, sargātāju un spēka avotu, lielākoties kādu dzīvnieku, bet tā varēja būt arī nosacīta parādība vai figūra, ko lika savas cilts karogā un varēja izmantot arī kā īpašuma zīmi. Senajā Ēģiptē tāda zīme bija čūska, Persijā – ērglis, Armēnijā – kronēta lauva u. tml. Viduslaikos šīs zīmes kļuva par pilsētu un dižcilīģu dzimtu ģerboņu elementiem resp. heraldiskām figūrām. Jau 13. gadsimta otrajā

pusē tapis pirmais zināmais teorētiskais sacerējums par heraldikas terminoloģiju; tas saglabājies Anglijas Ģerboņu kolēģijā (Lancmanis 2007, 199).

Mākslas zinātnieka un vēsturnieka uzdevums ir izsekot ģerboņos attēloto simbolu cilmei un nozīmēm, vērtēt to savstarpējās attiecības un atbilstību laikmetam un mākslas stilam, pētīt valstu un dzimtu sakņu vijumus un meklēt attēloto simbolu izcelsmi dabas, vēstures, teiksmu vai mītu pasaulē, meklēt atbilstošāko valodisko izteiksmi ģerboņa aprakstam.

Ģerboņu simbolika ir veidojusies un attīstījusies gadsimtu gaitā, un katram to elementam ir sava nozīme. Šķir galvenos heraldikas elementus – vairogu krāsas, daļījumus, heraldiskās figūras u. c., bet ir precīzi nosaukumi arī visām papildfigūrām un elementiem, kā kroņiem, vairoga turētājiem u. tml.

Tā, piemēram, zelts ģerbonī apzīmē bagātību, spēku, uzticību, pastāvību, sudrabs – nevainību, gaišzilā krāsa – skaistumu, skaidrību, sarkanā – drosmi, zaļā – cerību, brīvību. Heraldiskās figūras mēdz būt dabiskas un fantastiskas, un katrai no tām ir sava simboliska nozīme, piemēram, lauva simbolizē spēku, vīrišķību, cēlsirdību, leopardis – drosmi un varonību, vilks – ļaunumu, lācis – piesardzību, zirgs – drosmi, spēku, ātrumu, veiklību, ērglis – varu, cēlsirdību. Tradicionāli mēdz būt tādi simboli kā dzērve, kas tur nagos akmeni, – modrības simbols, saritinājusies čūska – mūžības simbols u. tml. No fantastiskajām figūrām minams grifs, fēnikss, pūķis, kentauris, divgalvainais ērglis u. c.

Latvijā heraldika kļūst pazīstama jau agrajos viduslaikos – gan kā pilsētu ģerboņi, gan arī kā atsevišķu muižnieku dzimtu un amatu ģerboņi, kas ne vien rotāja īpašumus, bet bija attēloti arī zīmogos, uz naudas zīmēm un pat uz svētku tērpiem. Ģerboņi var būt arī vēsturiski mainīgi.

Pats galvenais ir heraldiskais apraksts. Kā norāda Imants Lancmanis, „ģerboņu pareiza heraldiskā aprakstīšana, ko sauc par blazonēšanu, pakļauta virknei nosacītību, kuras nodrošina tās lakonismu un spēju pēc apraksta rekonstruēt ģerboņa izskatu” (Lancmanis 2007, 48). Ar blazonēšanas jeb ģerboņu aprakstīšanas specifiku plašāk varam iepazīties Imanta Lancmaņa grāmatā „Heraldika”. Tā palīdz arī pareizi „izlasīt” ģerboņa mērķi un saturu.

Latviešu valodā heraldikas jēdzienu nosaukumi sākotnēji veidojušies, rodot izteiksmi Latvijā redzamajiem pilsētu, aristokrātisko dzimtu un amatu ģerboņiem un tajos attēlotajai simbolikai. Nedaudzi heraldikas termini atrodami 1922. gada *Latviešu zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā*, kuru sagatavoja tālaika Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisija. Šai vārdnīcai raksturīga tendence iespējami daudzus terminus latviskot, tāpēc arī Tautsaimniecības un finanšu zinību daļā par vienīgo terminu ģerboņa nosaukšanai ieteikts termins *brunoņs* (*zeplb, Wappen*). Lielāka uzmanība tieši heraldikas terminoloģijai pievērsta kopš 1923. gada, kad 23. jūnijā uz pirmo sēdi sanāca jaunizveidotā Heraldiskā komiteja, un tā sprieda ne tikai par mākslas un vēstures problēmām, bet arī par jēdzienu nosaukumiem. 20. gadsimta otrā pusē Latvijā par heraldiku tika

runāts un rakstīts maz, izņemot PSRS un t. s. savienoto republiku ģerboņu un to aprakstu apspriešanu. Senie ģerboņi kā sociālisma idejām neatbilstošas varas un šķiras simboli tika atstāti aizmirstībai vai arī pārveidoti atbilstoši padomju varas atribūtikas prasībām. Spilgts piemērs te ir Rīgas ģerbonis, kurā sākotnējā ķetnu krusta vietā starp krustotajām atslēgām tika iezīmēta piecstaru zvaigzne.

Tomēr Latvijas vēsturnieki, izstrādājot vēstures terminoloģiju, nevarēja paiet garām arī heraldikai, un Vēstures terminoloģijas apakškomisija izdeva „Numismātikas, heraldikas un sfragistikas terminu biļetenu” (ZA Vēstis 1982, 120–139). Jāatzīst gan, ka šai biļetenā par maz ņemtas vērā iepriekšējās heraldikas terminoloģijas tradīcijas, kā arī maz izmantotas vārdu daudznozīmības iespējas, piemēram, dažādu heraldisko elementu nosaukumi veidoti aprakstoši: *sija* saukta par *horizontālo joslu*, *pālis* – par *vertikālo joslu*, *spāre* – par *diagonālo joslu*.

Interese par heraldikas terminoloģiju pastiprinājās 1989. gadā, kad Trešās atmodas laiks prasīja atjaunot neatkarīgās Latvijas valsts simboliku – karogu, ģerboni, himnu. 1991. gadā tika izveidota LR Augstākās Padomes Heraldikas komisija, lai izstrādātu atjaunotās Latvijas Republikas ģerboņa aprakstu. Šī komisija nostiprina terminu *dalīts* un *skaldīts* nozīmes, atjauno terminu *grifs* (tas lietots 1931. gadā *Latviešu Konversācijas vārdnīcā*) pretstatā kādreizējam *greifs*, ko iesaka Ernesta Bleses un Viļa Pētersona „Latviešu pareizrakstības rokas grāmatā” 1939. gadā (Blese, Pētersons 1939). Šā termina lietošanas normas mainījušās vairākkārt. Jāņa Endzelīna rediģētajā Eduarda Ozoliņa sastādītajā *Svešvārdu vārdnīcā* 1934. gadā (Ozoliņš 1934) atrodamas paralēlas formas – *greifs* un *grīfs* ar skaidrojumu ‘caur vācu *Greif* no grieķu *gryps*’. Šī teiksmainā zvēra ar lauvas ķermeni un ērgļa galvu un spārniem apzīmēšanai terminu *greifs* akceptējusi arī ZA Terminoloģijas komisija 1982. gadā, tādējādi dodot priekšroku nevis vācu starpniekvalodas, bet gan grieķu oriģinālvalodas formai. *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca* (LVPPV 1995) dod terminus *grifs* un *greifs*, bet trimdā izdotā Amerikas Latviešu apvienības (ALA) *Latviešu valodas vārdnīca* (ALA LVV 1993) ieteic variantu *grīfs*.

1991.–1992. gadā LR AP Heraldikas komisija mākslas zinātnieka un vēsturnieka Imanta Lancmaņa vadībā izstrādā visu Latvijas tā laika pilsētu un novadu ģerboņu aprakstus, radot no jauna vai atjaunojot un saskaņojot senāk lietotos heraldikas terminus. Šī komisija daudz uzmanības veltī heraldikas pamatterminu sistēmas izveidošanai un terminu hierarhijas atklāšanai. Ar heraldikas terminoloģiju un frazeoloģiju latviešu valodā iepazīstināti Starptautiskās terminologu konferences dalībnieki Rīgā 1992. gadā (Blinkena 1993).

Heraldikas terminoloģijā **leksikas** izvēle ir vēsturiski nosacīta. Tam spilgts piemērs ir pats ģerboņa pamatlaukuma nosaukums – *vairogs* (<*vairīt*), jo šā laukuma forma atgādina karavīra aizsargātāja – vairoga – formu (sākotnēji vairogi bija arī apaļi, ovāli, taisnstūra u. c.).

Arī vārds *gerbonis* (vācu *Wappen*) sākotnēji nozīmēja visas bruņas kareivjiem; pēc tā izvēlēts 1922. gada Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā ieteiktais, jau 1908. gadā *Konversācijas vārdnīcā* minētais termins *bruņogs*. Citos leksikogrāfiskos avotos šis termins neparādās un praksē nav ieviesies. Vārds *gerbonis* vēlāk apzīmēja tās zīmes uz bruņucepures un vairoga, pēc kurām bruņinieki atšķīrās no pārējiem un arī savā starpā. Kopš 12. gadsimta vairogs kļūst par galveno ģerboņzīmes nesēju; arī vēl tagad ģerboņiem lielākoties ir vairoga forma un termins *vairogs* ģerboņa pamatlaukuma apzīmēšanai joprojām tiek lietots.

Etimoloģiski un semantiski saistīts ir *ģerboņa* vārda lietojums resp. atbilstmes dažās citās valodās.

Krievu valodā lieto terminu *зeбѣ*, kura etimoloģiju saista ar vācu *Erbe* 'mantojums'. Tam atbilst arī poļu *herb* un lietuviešu *herbas*. Te mazāk apliecināta termina apzīmētās reālijas – sargātājbruņas – funkcija, bet apliecināts, ka ģerbonis ir noteiktas dzimtas, valsts, pilsētas u. tml. simboliska zīme, kuru pārmanto no paaudzes paaudzē.

Ir zināms, ka mēdz būt valstu, pilsētu, novadu u. c. teritoriju ģerboņi, korporatīvie ģerboņi un dzimtu ģerboņi, kas visi tiek mantoti. Šai ziņā interesants ir senākajās latviešu vārdnīcās sastopamais termins *ciltszīme*. Šo terminu atrodam, piemēram, 1789. gada Stendera vārdnīcā (Stenders 1789), to min arī Ulmaņa un Bražes vārdnīca (Ulmanis, Braže 1880), kur dots arī vācu *Wappenkunde* tulkojums ar *ciltszīmju zināšana, eraldika*.

Tā kā ģerboņi ir galvenais zinātnes nozares heraldikas objekts, labi saprotama vārda *ciltszīme* (*cilts + zīme*) izmantošana šīs zinātnes nozares apzīmēšanai blakus vārdam *heraldika*. To dod Valdemāra *Krievu-latviešu vārdnīca* (Valdemārs 1890) vairāku vārdkopterminu sastāvā: *ciltszīmju grāmata – зepбoвник, ciltszīmju izrakstītājs jeb mālētājs – зepбoвнecу (sal. izrakstīt karogu), ciltszīmju zināšana – зepбoзнaнue*. Vārdu *зepѣ* Krišjānis Valdemārs vārdnīcā tulko kā *ciltszīme, valstszīme, stempelis*.

Latviešu valodā nostiprinātais termins *gerbonis* fonētiski ir visai interesants, ja domājam par tā etimoloģiju un semantiku. No vienas puses, ja ievērojam vācu *Wappen* sākotnējo semantiku 'bruņojums' (sal. vācu *wappnen* 'bruņot'), tad varētu to arī saprast kā bruņutērpu, bruņugērbu, kas būtu saistāma ar latviešu verbu *ģērbt*. Varbūt tāpēc tik bieži vērojam kļūdainu šā vārda rakstību ar garo *ē*. To varētu uzskatīt par tautas etimoloģiju, kas nav gluži bez pamata. No otras puses, sakne *gerb-* (sal. liet. *herbas*, poļu *herbe*, kr. *зepѣ*, ko saista ar vācu *Erbe*) arī nav fonētiskās atbilstības ideāls, taču Jura Alunāna ieteiktā jaunvārda vairāk nekā 100 gadu lietojums to ir padarījis par neapstrīdamu, tā ka pašreizējā terminoloģijā vārds *gerbonis* uzskatāms par stabilu.

Kā liecina prakse, arī termins *vapenis* nav izmetams no mūsu valodas krājumiem un to izmanto citu simbolu apzīmēšanai, piemēram, studentu korporācijām

ir *vapeņi* un *vapeņiši*, nevis *ģerboņi*. *Latviešu literārās valodas vārdnīca* (LLVV 8 1996, 294) vārdu *vapenis* raksturo kā vēsturisku terminu.

Ģerboņa nosaukums angļu valodā – *emblem* – ir daudznozīmīgs; tas var nozīmēt ne tikai ģerboni (valsts ģerbonis ir *national emblem*), bet arī simbolu vispār. Šai ziņā latviešu valodai ir priekšrocības, jo *ģerbonis* ir viennozīmīgs vārds, proti, 'oficiāla valsts, pilsētas, novada, cilts emblēma'.

21. gadsimta pirmajā desmitgadē Latvijā tapuši vairāki nozīmīgi pētījumi heraldikas nozarē – nozīmīgākais no tiem ir izcilā heraldikas vēstures un teorijas pazinēja Imanta Lancmaņa grāmata „Heraldika” (Lancmanis 2007, 287), kā arī Valsts Heraldikas komisijas un Valsts prezidenta kancelejas sagatavotā grāmata „Latvijas ģerboņi” (Ģerboņi 2009, 301), kas palīdz izprast heraldikas nozīmi un dziļāk orientēties tās jēdzienu, terminu un apraksta valodiskās izteiksmes mūsdienu lietojumā un izpratnē.

Heraldika izveidojusies par mākslas, vēstures un juridisku zinātnei, kam ir liela nozīme arī kultūrā. Tapušas stingras likumības ģerboņu mākslinieciskajā veidojumā, to aprakstīšanā un jurisdikcijā. Stingri nosacītas ir heraldiskās krāsas, simboli un to sakārtojums vairoga kopējā plaknē jeb laukā, kas var tikt dalīts, šķelts un skaldīts. Tā, piemēram, par heraldiskajām krāsām atzītas zelta un sudraba krāsa, sarkans, zaļš, vēlāk arī purpurs, turklāt vienā ģerbonī bez sevišķiem iemesliem nedrīkst būt vairāk par divām krāsām; tapa arī noteikums, ka vienā ģerbonī nedrīkst likt metālu uz metāla vai krāsu uz krāsas.

Ir tradicionāli izveidoti starptautiski nosacījumi, kā heraldiskās krāsas attēlot melnbaltā iespaidumā ar grafisko kodējumu (kr. *урафуровка*, vācu *Schraffierung*). Tā, piemēram, zeltu attēlo ar sīku punktējumu, sudrabu ar baltu laukumu, sarkanu ar vertikālu svītrojumu, zilu – ar horizontālu svītrojumu.

Virkne terminu saistīti ar vairoga dalījuma griezuma veidiem. Vairogu mēdz dalīt gan vertikāli, gan horizontāli. *Latviešu konversācijas vārdnīca* 1908. gadā vertikālo dalījumu apzīmē ar vārdu *dalīts* (vācu *gespalten*, krievu *расщечен*), bet mūsdienās ģerboņu aprakstos lieto vārdu *skaldīts*. Piemēram, horizontālā dalījuma apzīmēšanai 1908. gadā lietots divdabis *skaldīts* (vācu *geteilt*, krievu *непечечен*), tagad – *dalīts*. Vairoga lauka dalījumā var būt variētas griezuma līnijas.

Piemēram,

Dalīts ar e g | u s k u j u g r i e z u m u: sudrabs un zaļš (sk. 1. att. – Aloja);

Dalīts galvā ar e g | u g r i e z u m u (sk. 2. att. – Līgatne);

Dalīts pēdā ar v i l ņ u g r i e z u m u (sk. 3. att. – Jūrmala);

Septiņreiz skaldīts ar l ī d a k u g a l v u g r i e z u m u: zaļš un sudrabs (sk. 4. att. – Salas pagasts).

Ir arī tādi griezumā veidi kā *krustu*, *kruķu*, *bezdelīgastu*, *mākoņu griezumam* u. c., turklāt šie apzīmējumi var būt smalki niansēti, piemēram, *zobu*, *zobots*, *zobināts griezumam* u. tml. Šo nosaukumu precizitāte ļauj drošāk izprast ģerboņa nianses.

Ģerboņa aprakstos ieteikts divdabis *šķelts*, apzīmējot dalījumu pa diagonāli, turklāt, ņemot vērā, ka sākotnējais ģerboņa uzdevums ir aizsardzība, ģerboņa puses apzīmē nevis pēc skatītāja redzējuma, bet gan pēc vairoga turētāja uztveres.

Norma ir labējais virziens, un, ja dzīvnieka figūra attēlota virzienā pa labi, tas ģerboņa aprakstā nav vairs jāpasaka. Piemēram, Varakļānu ģerbonī „galvā ejoša zelta lapsa”, Ilūkstes ģerbonī „melnā laukā sudraba uzslējies zirgs”. Turpretim Grobiņā „pa kreisi pagriezies sudraba dzērve tur akmeni paceltā kreisajā kājā”.

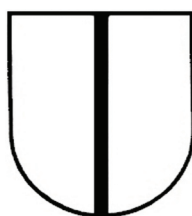
Ja dalījums ir nevis līnija, bet josla, to atkarībā no joslas platuma un virziena dēvē par *siju*, *pāli* vai *spāri* un veidojas atsevišķu heraldisko elementu terminoloģiskās ligzdas, piemēram, *sija* – *šaurcija*, *pavediensija*; *pālis* – *šaurpālis*, *pavedienpālis* u. tml.

1. zīm. Pālis

2. zīm. Šaurpālis

3. zīm. Pavedienpālis
(Lancmanis 2007, 79)

Atšķirībā no daudzām citām nozarēm heraldikas apskatos un analizē ne mazāka nozīme kā terminoloģijai ir arī frazeoloģijai un teksta veidošanai. Tā nosacīti varētu saukt pieņēmumus, ko izmanto, izvēloties elementu aprakstīšanas secību, prievārdu lietošanu, vārdšķiras izvēli. Te liela nozīme ir tradīcijām, kas sākotnēji veidojušās galvenokārt franču un vācu valodā, bet izriet no elementu hierarhijas un funkcijām.

Svarīga ir iespējami nomināla un lakoniska izteiksme. Vienmēr pirmo raksturo lauku, tad centrālo figūru, vispirms nosaucot vielu, tad krāsu un citas pazīmes. Piemēri:

Gulbene: Melnā laukā sudraba peldošs gulbis.

Daugavpils: Zilā laukā sudraba viļņota sija, /./ pēdā sudraba robots
kieģeļu mūris.

Īpatnējas ir ģerboņu apraksta sintaktiskās konstrukcijas, piemēram, lokatīvs tādos savienojumos kā *dalīts galvā*, *dalīts pēdā*, prievārds *ar*, apzīmējot dalīta

lauka daļu dažādās krāsās: šķeltnis no kreisās ar zeltu un zaļu (sk. 5. att. – Mazozolu pagasts), šķeltnis no labās ar sudrabu un zaļu (sk. 6. att. – Drustu pagasts).

Reiz nosauktu elementu raksturojumu aprakstā vairs neatkārtoti, piemēram:

Zilā laukā sudraba koka pils ar trim torņiem uz *tādas pašas* pamatnes (sk. 7. att. – Saldus).

Sudraba laukā sarkans lauva ar šķeltu asti; uzslējies pret zaļu liepu; abi uz *tādas pašas* pamatnes (sk. 8. att. – Liepāja).

Līdz ar intereses atdzimšanu par vēsturi, par mūsu kultūras pagātni ģerboņi atkal kļūst aktuāli. Tie aktualizējas līdz ar vēlēšanos atspoguļot lokālās savdabības un ar jaunu ģerboņu veidošanu pilsētām un citām apdzīvotām vietām. LR Saeimas pieņemtajā Ģerboņu likumā, kurš stājās spēkā 2005. gada 30. decembrī, definēts, ka „ģerbonis – saskaņā ar heraldikas nosacījumiem izstrādāts atsevišķs apzīmējums vai apzīmējumu kopums, kas ietverts noteiktā formā un reprezentē valsti, valsts pārvaldes institūciju, pašvaldību vai kādu citu juridisko vai fizisko personu” (Latvijas Vēstnesis 2005, 1. panta 3. punkts). Kā 2009. gada 13. jūlijā radoraidījumā atgādināja Imants Lancmanis, „katram cilvēkam var būt ģerbonis”. Tagad Latvijā radušies ģerboņi vairākām dzimtām un šis process attīstās. Tāpēc ir svarīgi, lai jo plašākai sabiedrībai būtu pietiekamas zināšanas par ģerboņiem un to simboliku – arī valodas izteiksmē. Tāpēc heraldikas terminoloģijas izpētei, izstrādāšanai un izpratnei veltījama nopietna uzmanība. Latvijā šis darbs ir ievirzīts un turpinās.

1. Blese, Pētersons 1939 – Blese, Ernests, Pētersons, Vilis. *Latviešu pareizrakstības rokas grāmata*. Rīga : Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1939.

2. Blinkena 1993 – Blinkena, Aina. The Terminology and Phraseology of Heraldry. IITF-Series. *Terminology Science and Terminology Planning*. Rīga, 17–19 August 1992. Vienna, 1993, pp. 151–162.

3. Latvijas Vēstnesis 2005 – Ģerboņu likums. Pieņemts 2005. g. 1. dec. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, Nr. 201 (3359), 16. dec.

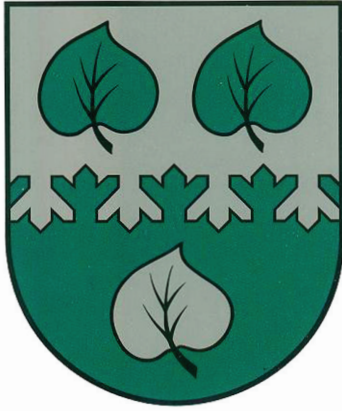
4. Lancmanis 2007 – Lancmanis, Imants. *Heraldika*. Rīga : Neputns, 2007.

5. LVPPV 1995 – *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrakstības vārdnīca* : ap 80 000 vārdu. Autori: Laimdota Cepļītis u. c. Rīga : Avots, 1995.

6. ALA LVV 1993 – *Latviešu valodas vārdnīca*. Sastādītāji: Valērija Bērziņa-Baltiņa, Jānis Bičolis. ALA, 1993.

7. LLW 8 1996 – Latvijas Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 8. sēj. Rīga : Zinātne, 1996.

8. ZA Vēstis 1982 – Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas 51. biļetens. LPSR ZA Terminoloģijas komisijas pieņemtie numismātikas, heraldikas un sfragistikas termini. *LPSR ZA Vēstis*, 1982, Nr. 6, 120.–139. lpp.
9. Stenders 1789 – Stender, Gotthard Friedrich. *Lettisches Lexicon*. Mitau, 1789.
10. Ozoliņš 1934 – *Svešvārdu vārdnīca*. Sakārtojis Eduards Ozoliņš; rediģējis Jānis Endzelīns: 2., pārlab. un papild. izd. Rīga : A. Gulbis, 1934.
11. Ulmanis, Braže 1880 – Ulmann, Carl Christian, Brasche, Gustav. *Lettisches Wörterbuch : zweiter Theil. Deutsch-lettisches Wörterbuch*. Riga, Leipzig, 1880.
12. Ģerboņi 2008 – Valsts Prezidenta kanceleja. Valsts Heraldikas komisija. *Latvijas ģerboņi: valsts, pilsētu un teritoriālā heraldika*. Zinātniskais redaktors Armands Vijups; sastādītājs un mākslinieciskais iekārtotājs Valdis Villerušs. Rīga : Nordik, [2008].
13. Valdemārs 1890 – Валдемар, Христофор. *Русско-латышский словарь*. Митава, 1890.

1. attēls. Aļojas ģerbonis

2. attēls. Līgatnes ģerbonis

3. attēls. Jūrmalas ģerbonis

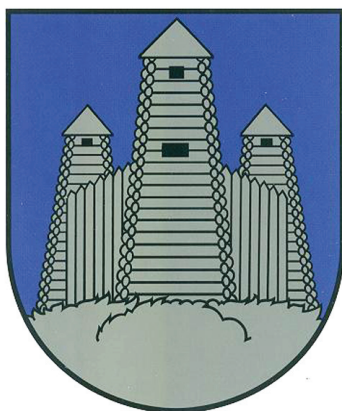
4. attēls. Salas pagasta ģerbonis

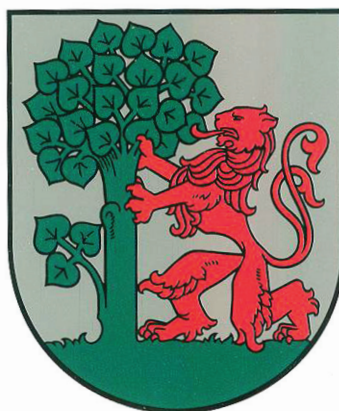
5. attēls. Mazozolu pagasta ģerbonis

6. attēls. Drustu pagasta ģerbonis

7. attēls. Saldus ģerbonis

8. attēls. Liepājas ģerbonis

Anitra Roze

Traks, dulls, nenormāls – vai domājam, ko sakām?

*Latviešu valoda man no paša sākuma likās
diezgan viegla un loģiska, tomēr āprātīgi skaista.*

(No intervijas ar somu studenti *www.dialogi.lv*, 04. 04. 2005.)

Jau izsenis latviešiem bijusi vēlme cilvēkus vai to veiktās darbības, kuras pārsniegušas nosacītus standartus vai bijušas neapdomīgas, pārsteidzīgas, dēvēt par trakām. Par to liecina tautasdziesmas:

*Jauns es biju, traks es biju,
Jauns paņēmu līgaviņu;
Kungi mani pašu rāja,
Tēvs, māmiņa līgaviņu. (LD 22084)*

*Circens ņēma līgaviņu,
Blusa lēca panākstos.
Ak tu traka meža kaza,
Tavu vieglu dančošanu. (LD 2736)*

Arī mūsdienu latviešu valodā novērojama tieksme cilvēku rakstura īpašību un viņu rīcības vērtējumam (neatkarīgi no tā, vai šis vērtējums ir negatīvs vai pozitīvs) izmantot īpašības vārdus *āprātīgs, dulls, nenormāls* vai *traks*, kā arī apstākļa vārdus *āprātīgi, nenormāli, traki*. Pētot mūsdienu valodas materiālu, kādu to piedāvā interneta pārlūkprogramma *Google* un latviešu valodas korpusa (LVK) materiāls, redzams, ka tendence cilvēku rakstura īpašību un rīcības vērtējumam izmantot vienus un tos pašus vārdus, kam latviešu valodā ir arī cita, galvenokārt negatīva, nozīme, daudzkārt šķiet pārspīlēta un nesamērīga. Tā tas ir gadījumos, ja, piemēram, ar aplūkotajiem īpašības vārdiem tiek apzīmētas kādas sevišķi pozitīvas izjūtas: *Man nenormāls prieks par trešo mazuli jūsu ģimenē.. (zurnals.maminuklubs.lv, 19. 03. 2009.)*

Liela nozīme vārdu izvēlē noliedzami ir tam, ka rakstā aplūkotie vārdu lietojumu piemēri galvenokārt ņemti no sarunvalodas stila tekstiem (interneta dienasgrāmatām, diskusijām, komentāriem). Valodnieks Jānis Rozenbergs savulaik rakstījis, ka „savu konkrēto (tekstā funkcionējošo) saturu [valodas izteiksmes līdzekļi] iegūst tikai noteiktā kontekstā un pat runas situācijā” (Rozenbergs 1995, 197). Interneta vidē izmantotā valoda nereti atšķiras no tās, kādu lietojam

ikdienā, atrodoties nepastarpinātā kontaktā. Tas, ka, sazinoties internetā, bieži paliekam sarunas biedram anonīmi, neapstrīdami atstāj ietekmi uz izteiksmes veidu – valoda kļūst atklāta, vienkāršota, agresīva. Rakstā aplūkotos valodas faktus ietekmējuši divi apstākļi: valodas stils un lietojuma vide, kas nosaka arī izmantoto vārdu izvēli – valoda zaudē izteiksmes tēlainumu, kļūst vienkāršota: daudzviet, lai saglabātu spraigumu, ekspresivitāti, tiek lietoti pārspīlējumi, kas lielā mērā novērojami tieši īpašības vārdu *ārprātīgs, dulls, nenormāls* un *traks*, kā arī atbilstošo apstākļa vārdu izmantojumā un lietojuma biežumā. Vārdiem tiek piešķirta nozīmei pretēja funkcija, izteiksme kļūst pārspīlēta, sakāpināta. Tādējādi, saglabājot izteiksmes vienkāršību, poētiskuma trūkumu, valoda vienlaicīgi patur emocionālo piesātinātību.

Raksta mērķis nav tiesāt lietotāju valodu internetā. Interesentu forumi, diskusijas un komentāri par kādām norisēm vai procesiem sabiedrībā ir vide, kur cilvēki pauž savu viedokli brīvi un bez liekas iekšējās kontroles, nedomājot par gramatisko, leksisko un stila tīrību. Bieži vien mērķis ir paust savus uzskatus īsi un koncentrēti, rēķinoties ar to, ka pārējiem diskusijas dalībniekiem nav ne laika, ne vēlmes iedziļināties garos, daiļrunīgos tekstos. Šajos gadījumos ir svarīgs teksta saturs, nevis forma. Tomēr jāievēro, ka interneta vidē sastopamie teksti nav tikai rakstveida sarunas acumirkļa emociju iespaidā. Lielu daļu veido laikrakstu un žurnālu elektroniskās versijas, dažādu televīzijas kanālu piedāvāto programmu anotācijas u. tml. Vērojams, ka nereti arī šo informācijas līdzekļu autori pielāgojas forumu un diskusiju sarunu stilam (protams, nevar noliegt iespēju, ka tas ir arī viņu pašu stils). Vai forma vienmēr jāpakļauj saturam? Vai vienmēr domājam par to, ko un kā pasakām? Vai, pārmērīgi vienkāršojot savu izteiksmi un valodu, nenodarām tai pāri? Atbildes uz šiem jautājumiem mēģināts rast, sīkāk aplūkojot īpašības vārdu *ārprātīgs, dulls, nenormāls, traks* un atbilstošo apstākļa vārdu nozīmi un lietojumu interneta vidē izmantotajā latviešu valodā, norādot uz tendencēm un meklējot līdzsvaru starp izteiksmes ekspresiju, kādu nosaka sarunvalodas stils, un vēlmi saglabāt leksiski bagātu valodu.

ĀRPRĀTĪGS

Latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas šim vārdam sniedz skaidrojumu 'tāds, kam ir stipri psihiski traucējumi; vājprātīgs' (LLVV 1 1972, 316) un 'tāds, kam ir psihiski traucējumi; tāds, kurā izpaužas ārprāts' (MLVV), bet pārnestajā nozīmē tas skaidrots kā 'tāds, kas nemaz neatbilst kādām normām; nesaprātīgs'; 'neparasti liels, spēcīgs; ārkārtīgs' (LLVV 1 1972, 316–317) un 'tāds, kas neatbilst

vispārpieņemtajām normām; neprātīgs; ļoti neparasts'; 'neparasti liels, spēcīgs; ārkārtīgs' (MLVV).

Reālajā lietojumā redzams, ka īpašības vārdam *ārprātīgs* un apstākļa vārdam *ārprātīgi* līdztekus šīm nozīmēm novērojamas arī vairākas citas:

'īpaši, pārmērīgi daudz'

*Bateriju [telefons] gan rij tiešām **ārprātīgi** – knapi dienu-divas iztur, it sevišķi, ja intensīvi runā.*⁸ (www.datuve.lv, 11. 03. 2008.)

*.. ja ir garšīga maize, es to varu ēst **ārprātīgi daudz**.* (www.spotnet.lv, 09. 06. 2008.)

'ļoti slikts'

[Veikalā] **ārprātīgs serviss; ārprātīgs laiks**⁹

'ļoti liels'

*Latvijā ir tiešām **ārprātīgs daudzums** nodzertu purnu.* (www.tribine.lv, 06. 11. 2008.)

*.. krustojumos pirms šosejas rekonstrukcijas bija **ārprātīgs avāriju daudzums**.* (bonkajs.wordpress.com, 10. 09. 2008.)

*Ar tā saucamajām pinnēm agrāk cīnījies ar visu, ko vien veikalā redzēju. Secināju, ka toreiz pie vainas bija **ārprātīgais kokakolas daudzums**, ko katru dienu dzēru.* (irc.lv, 11. 06. 2009.)

'ļoti (ar negatīvu nozīmi), pār mēru'

ārprātīgi dārga prece; ārprātīgi nejēdzīgs jautājums

*Viņam komponēja vesela šlaka labāko tālaika dziesmu autoru, atlika tikai iedziedāt tās **ārprātīgi vienvēidīgās** dziesmeles..* (LVK)

*Padomā, analizē savu uzvedību, savu runu, varbūt tu valkā **ārprātīgi nemodernas** drēbes un meitenēm no tevis ir kauns.* (LVK)

*.. jums ir jārēķinās, ka reizē ar savu pastu jūs ļoti bieži saņemsiet arī **ārprātīgi daudz** nevajadzīgas **reklāmas**..* (LVK)

'ļoti (ar neitrālu nozīmi)'

ārprātīgi daudz cilvēku; ārprātīgi nopietns cilvēks; ārprātīgi gribas smēķēt

*Kādu laiku jau dejoju „Dzirnās”, **ārprātīgi sen**.* (www.spotnet.lv, 09. 06. 2008.)

DULLS

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās šim vārdam dota nozīme 'nesaprātīgs, muļķīgs' (LLVV 2 1973, 408) un 'neprātīgs, nesaprātīgs, muļķīgs' (MLVV).

Ikdienas lietojumā īpašības vārdam dulls nereti tiek piešķirta arī cita nozīme:

'ļoti lielā mērā pārņemts (ar ko), aizrāvies (ar ko)'

⁸ Citātos no interneta daļēji saglabātā oriģinālvotā lietotā rakstība (aizvietojojt čupu burtus un patskaņu atkārtojumus), interpunkcija (kur tā netraucē teksta uztveri) un stils.

⁹ Ilustratīvās vārdkopas, kuras saprotamas bez plašāka konteksta, ņemtas no pārlūkprogrammas *Google*. Šeit un turpmāk atsaucies uz to nav dotas.

*Man stāstīja, ka vecaistēvs **bijis dulls uz jokiem..*** (www.tvnet.lv, 15. 04. 2006.)

*Es vienmēr **esmu bijis dulls uz hokeju** un jo sevišķi **uz hokeja kautiņiem.*** (esports.lv, 17. 04. 2006.)

Bieži sarunvalodā īpašības vārds *dull*s kalpo kā uzslavas izteicējs kādam (arī sev pašam), kas guvis panākumus, rīkojoties pārdroši, riskanti, arī kādam, kam bijušas interesantas ieceres, kas guvušas panākumus.

*Pēc koncerta konservatorijā pat ienaidnieki nāca sajūsmā klāt. Mēs jau bijām atraktīvi – trīs **dulli veči** uz skatuves.* (www.m-saule.lv, okt./nov. 2007.)

*Ņīživijs un Masaļskis – malači nu galīgi **dulli čaļi.*** (www.spoki.lv, 01. 05. 2009. [komentārs pēc Latvijas hokeja izlases uzvaras])

*Par mani: **Esmu ļoti mīļš, jauks, simpātisks, dulls skuķis..*** (www.amigos.inbox.lv, 11. 01. 2007.)

Līdzīgi īpašības vārds *dull*s izmantots, lai uzsvērtu, ka, piemēram, kāda ideja, iecere ir īpaša, novatoriska u. tml.

*.. tiek izstrādāta elektroniskā bērnu aukle. Atšķirībā no citiem piedāvājumiem tirgū, ierīce darbojas netradicionāli. Šādi **dulli projekti** mums patīk, smaida.. [uzņēmuma] direktors.* (www.db.lv, 06. 06. 2008.)

*Un tā viņa **dullā ideja** pārņēma arī mani, un man prieks, ka arī **Ojārs** [Nacionālā teātra direktors Ojārs Rubenis] **bija tikpat dulls, un šo ideju atbalstīja. Es ceru, ka tas dullums ir lipīgs, un ka otrdien uz skatuves nebūs vairs neviena normāla – ka visi būs pārņemti ar šo pasākumu.*** (www.nra.lv, 22. 05. 2009. [aktrise Dita Lūriņa par Raimonda Paula muzikālo programmu „Sapnis par Brodveju”])

Vārds *dull*s izmantots arī, lai apzīmētu kāda notikuma novatorismu, neparastumu u. tml.

*Pie pieminekļa atnākot varēja just, ka notiek **dull**s pasākums, braucēji pārsvarā slaidoja pa pieminekļa maliņām – triki bija sarežģīti.* (www.boards.lv, 26. 06. 2006.)

*.. **šovs** iespējams **nebūs** tik **dull**s kā pagājušajā gadā, bet arī būs coolais.* (LVK)

*Abu kāzu **ceremonija bijusi** tikpat **dulla** un stilīga kā vairums viņu projektu, tā norisinājusies uz operas skatuves Sidnejā..* (LVK)

Ar identisku nozīmi īpašības vārds *dull*s lietots arī vārdkopā **dullā izpārdošana**, kas apzīmē preču izpārdošanu, kurā precēm ir īpašas, neparasti zemas, pārdevējam šķietami neizdevīgas, nesaprātīgas cenas.

Arī cilvēkus, kuru izturēšanās, rīcība līdz cilvēkiem šķiet neizprotama, nepareiza, mēdz dēvēt par dulliem (šī nozīme daļēji sakrīt ar vārdnīcu norādīto 'neprātīgs, nesaprātīgs, muļķīgs').

*Bet, kad smalkā kleita sagādāta, Paulīnei vēl nav gana – viņa grib redzēt, kā pati izskatīsies zārkā visā savā godībā! Nu, **dulla** kas **dulla!*** (www.int.lv, 06. 06. 2009.)

*Visi teica, ka **esmu** galīgi **dulla**, ka nāku uz šo graustu, kur ne elektrības, ne grīdu, ne ūdens nebija. (www.kurzemnieks.lv, 22. 01. 2009.)*

*Reizumis ar **dulls** apzīmēta rīcība, kas neizprotama, nepārdomāta šķiet tikai pašam ieceres autoram.*

*Vienā vārdā sakot **dulla**. Piekritu sava bērna lūgumam un piekritu cept piparkūku mājiņu. (www.sap.lv, 12. 12. 2007.)*

*Moš **esmu dulls**, bet man patīk brīvā brīdī paņemties ap auto. (www.mb-club.lv, 25. 03. 2008.)*

NENORMĀLS

*Latviešu literārās valodas vārdnīcā šim īpašības vārdam (un attiecīgajam apstākļa vārdam **nenormāli**) dots skaidrojums 'tāds, kas neatbilst kam vispārpieņemtam, regulāram, parastam'; 'tāds, kas neatbilst normai' un 'tāds, kam ir psihiski traucējumi' (LLVV 5 1984, 417).*

*Reālajā lietojumā tam, līdzīgi iepriekš aplūkotojiem īpašības vārdiem **ārprātīgs** un **dulls** (un atbilstošajiem apstākļa vārdiem **ārprātīgi**, **dullī**), sastopamas arī vairākas citas, bieži pretējas nozīmes vārdnīcā uzrādītājai.*

'loti (kvantitāte, intensitāte)'

*pelnīt **nenormāli daudz naudas; nenormāli vēlējos gulēt***

*Nometnē, kā jau priežu mežā, **nenormāli daudz skudras**, tāpēc laikam gulēsim pie pašas jūras, smiltīs. (www.raid.lv, 23. 08. 2003.)*

*Pēdējā laikā pārdzīvojumu un notikumu sakrājijs tik daudz, ka sajutos **nenormāli nogurusī**. (forums.delfi.lv, 29. 11. 2007.)*

'loti (kvalitāte)'

*[dziesma] **nenormāli labi patīk***

*Skolas popielā tā tante par šitādu priekšnesumu.. dabūtu pēdējo vietu.. Bet.. [konkursā] visiem **nenormāli patīk**. (www.db.lv, 01. 08. 2008.)*

*Man **nenormāli garšo** alus, it īpaši Latvijā ražotais. (LVK)*

'loti liels'

nenormāls** dzīves temps; **nenormāls stress** darbā, naudas trūkums; braukt **nenormālā ātrumā**; Eiropas Savienībai ir **nenormāla ietekme** uz procesiem Latvijā; **nenormāls slinkums**; **nenormāls troksnis**; **nenormāls klepus

Šis vārdkopas varētu apzīmēt arī parādības, kas neatbilst normai vai neatbilst kam vispārpieņemtam, tomēr plašāks konteksts rāda, ka tās apzīmē vienīgi intensitāti, nevis novirzi no kādas noteiktas normas.

*.. jaunās māmiņas ir **nenormāls spēks**, ko var ātri sakūdīt.. (kiss.id.lv, 11. 05. 2009.)*

*Tas **bija nenormāls prieks** tādām sīcim redzēt savu vārdu savā iemīlotākajā avīzē. (x-f.lv, 11. 05. 2005.)*

*Arī man ir **nenormāla vēlme** dzemdēt bērniņu, taču es esmu reāla un*

saprotu, ka tas praktiski nav iespējams! (*www.tvnet.lv*, 22. 04. 2009.)
Kā rīta naglu varēja nominēt Ziepniekkalna un Bauskas ielas neregulējamo krustojumu, kurā sastājas nenormāla rinda. (LVK)

TRAKS

Īpašības vārdam *traks* un apstākļa vārdam *traki* Latviešu literārās valodas vārdnīcā fiksētas vairākas pārnestās nozīmes: 'tāds, kam (piemēram, pārdzīvojuma, situācijas ietekmē) uz laiku ir zudusi spēja saprātīgi, pareizi izturēties, rīkoties, domāt.'; 'tāds, kas izturas, rīkojas, runā ļoti skaļi, trokšņaini, arī strauji, neapvaldīti'; 'ļoti pārdrošs, pārgalvīgs, arī vieglprātīgs'; 'ļoti spraigs, intensīvs (piemēram, par darbību, norisi)'; 'ļoti iedarbīgs, ietekmīgs, arī pārsteidzošs (piemēram, par priekšmetiem, parādībām)'; 'ļoti spēcīgs, arī postošs (par parādībām dabā)'; 'tāds, kad ir ļoti spēcīgas, arī postošas parādības dabā (par laikposmu)'; 'ļoti, ārkārtīgi' (LLVV 7₂ 1991, 581–582). Ārpus šīm nozīmēm ikdienas valodā sastopamas arī citas.

Tā īpašības vārds *traks* (līdzīgi kā *dulls*) tiek lietots kā uzslavas izteicējs azartiskai, dzīvespriecīgai personai, personai, kas guvusi panākumus, rīkojoties pārdroši, riskanti, arī personai, kam bijušas interesantas ieceres, kas guvušas panākumus.

Jānis pats sevi dēvē par „pilnīgi traku pavāru”, kam ļoti patīk gatavot ēst. (*www.nra.lv*, 16. 06. 2009.)

.. man nepatīk tēlot un izlikties. Es vienkārši esmu tāds traks skuķis jau pēc dabas. (*www.nra.lv*, 18. 07. 2008.)

Ilona piekrīt, ka ir traka, jo normāli ļaudis tā kā viņa nerīkojoties. „Traks” šajā gadījumā neapzīmē cilvēku, kuram kaut kas nav kārtībā ar galvu, bet gan cilvēku, kurš var atļauties pasmieties pats par sevi, izspēlēt kādu joku, izdarīt daudzas tādas lietas, ko citi gribētu, bet nekad neuzdrošināsies darīt. (*www.studentnet.lv*, 24. 08. 2004.)

Ar *traks* apzīmētas arī personas, kas rīkojas citiem neizprotami, ekstravaganti.

Viņš jau ir pieradis, ka kaimiņi sakot: „Tas Buks ir traks!” Ved akmeņus mājās, kad citi no tiem zemīti atbrīvo, mežu līdzās mājai izkopis kā parku un izstrādādot arī citas divainības. (*www.kurzemieks.lv*, 08. 07. 2005.)

.. diriģente.. brīžiem spēj būt traka, kopā ar dziedātājam skaitīt zvaigznes, skriet rīta krosu un saulrietā, pie jūras dziedot, uzburt vēju. (*monitors.caps.lv*, 02. 07. 2008.)

Vārds *traks* izmantots arī kā cildinošs neordināras daiļrades apzīmējums.

.. kafejnīcā „Meta-Kafe” notiks literāri muzikāls lasījums „Čaks ir traks”. (*www.biblioteka.lv*, 17. 07. 2008.) (Jāpiebilst, ka šis gadījums turklāt uzskatāms par veiksmīgu atradumu, jo līdztekus tam, ka šeit sniegts Čaka daiļrades raksturojums, izmantota arī atskaņu spēle. Dzejnieku Čaku var nosaukt par traku, turpreti par

daudziem citiem, lai arī kā atskaņotos uzvārds, to neteiks.)

*Viņām [māksliniecēm] ir gleznieciskā redze. Šobrīd galvenais ir atrast savu stilu. **Viņas ir enerģijas pārpilnas, mērķtiecīgas un mazliet trakas.** (www.24a.lv, 15. 12. 2007.)*

Īpašības vārds *traks* izmantots, lai apzīmētu neparastas, īpatnas lietas, priekšmetus, parādības.

*.. modes dizainere.. radījusi zābaka stulmu no leoparda kažoka. Šis ir **traks aksesuārs** īstiem modes maniakiem.. (LVK)*

Ar prievārdu *uz* lietots ar nozīmi: 'ar ļoti spēcīgu tieksmi (uz ko)', lai apzīmētu gandrīz visu, kas kādam garšo, patīk, kas kādu iedvesmo, sajūsmina, iepriecina un tā joprojām.

***Esmu traka uz Katastrofu filmām.** (www.tv3.lv, 03. 12. 2008.)*

*.. es vienu brīdi **biju traka uz auskariem.** (www.spoki.lv, 23. 05. 2009.)*

*Vispār es **esmu kā traka uz smaržām**, varētu viņas pirkt un pirkt.. (cosmo.lv, 10. 03. 2008.)*

***Esmu traks uz skaistām un dārgām drēbēm!** (www.vipi.lv, 10. 07. 2006.)*

*.. pēdējos 16 gadus **esmu traks uz** ņūfaundlendiešu šķirnes **suņiem.** (www.travel.lv, 24. 08. 2006.)*

Atsevišķi no jau aplūkotā varētu nošķirt virkni īpašību apzīmējošu vārdkopu, kur viens no komponentiem ir īpašības vārds *ārprātīgs, nenormāls* vai *traks* (vai arī attiecīgais apstākļa vārds). To uzdevums ir izteikt kādas īpaši pozitīvas izjūtas, iespaidus vai raksturojumu. Šajos gadījumos aplūkojamie īpašības vārdi ir pilnībā zaudējuši savu nozīmi, saglabājot vienīgi intensitātes norādītāju funkciju. Daudzreiz šiem īpašības vārdiem piešķirtā nozīme ir pretrunā ar to patieso, latviešu valodas vārdnīcās fiksēto nozīmi, piemēram,

***ārprātīgi smieklīgs; ārprātīgi skaists; nenormāli labs; nenormāli garšīgs; traki labas** brīvdienas; **traki skaistas** bildes; **traki jauks** pasākums*

*Nav **traki skaists** telefons, bet lietošanā ļoti labs. (www.kakao.lv, 27. 05. 2009.)*

*Šai vietīnai patiešām nav ne vainas – pīrādziņi **traki garšīgi** un visvisādīgi. (kursuzsauks.apollo.lv, 14. 12. 2005.)*

*Ja jau par vīriešiem, tad arī Tev droši vien vismaz reizi dzīvē **traki seksīgs ir šķītis** kāds vīrietis ar bērnu. (www.isic.lv, 09. 06. 2009.)*

*Kopumā **esmu traki laimīgs** – beidzot.. varēja paklausīties vienā no manām vismīļākajām balsīm. Un dzirdēt dziesmas, kuras es necerēju. (www.klab.lv, 20. 03. 2009.)*

*Jā, un es **esmu traki priecīgs**, ka dīzeļdegvielas cena kritusies no*

vasaras nežēlīgajiem 88,2 santīmiem par litru līdz tīri pieņemamiem 64,2 santīmiem. (www.iauto.lv, 06. 12. 2008.)

Nenormāli skaists pilnmēness. *Skatieties pa logu un priecājieties.* (www.civciv.lv, 09. 06. 2009.)

Zanīte ir vienkārši viens liels jaukumiņš, ar superīgu raksturu, dikti mīļa, dikti jautra un protams **nenormāli skaista** meitene. (www.face.lv, 25. 08. 2008.)

Ar līdzīgu nozīmi latviešu valodā tiek lietoti vārdi *briesmīgi*, *drausmīgi*, *šausmīgi*, piemēram,

briesmīgi labs garastāvoklis, **šausmīgi garšīgs** cepetis

Es nopirku diezgan padārgu, garlaicīgu žurnālu, kuram ir drausmīgi skaists vāks (*nekur.lv*, 28. 09. 2007.) u. t. jpr.

Visos šajos gadījumos var runāt par stereotipās hiperbolas¹⁰ izmantojumu, kas ir raksturīgs sarunvalodas elements. Lielākā mērā tas raksturo runas manieri, mazākā – iedarbojas uz klausītāju (sk. KE 1979, 51–52).

Šāda veida izteiksmei nenoliedzami piemīt savs stils un īpatnība, kas samērā labi iekļaujas noteikta marķējuma (sarunvalodas, neformālā) tekstā, tomēr dažkārt tās izmantojums vienas rindkopas un pat teikuma robežās atkārtojas vairākkārt, tādējādi kļūstot uzmācīgs un pārspīlēts.

Manis piedzīvotais bija traki jauks pasākums. Tas notika, kad man vēl bija 13 gadu.. traki jaukā un saulainā dienā.. (www.kurbijkurne.lv, 17. 11. 2006.)

Apkopojot visu aplūkoto materiālu, varam secināt, ka lielākoties īpašības vārdi *ārprātīgs*, *dulls*, *nenormāls* un *traks* (kā arī atbilstošie apstākļa vārdi) izmantoti ar līdzīgu vai vietumis identisku nozīmi. Tie apzīmē kvantitāti vai kvalitāti un kalpo kā pozitīva vai negatīva vērtējuma līdzeklis. Tomēr jāatzīst, ka pārmērīgs šo īpašības vārdu izmantojums vērtējuma funkcijā noplicina valodu un padara to vienveidīgu, tādējādi pazeminot valodas kvalitāti. Ja arī šāds izteiksmes veids tiek lietots galvenokārt neformālās sarunās un pārsvarā ir jauniešu leksikas raksturīga sastāvdaļa, tas tomēr kopumā nav un nevar tikt pieņemts par labu vai valodu bagātināšanu. Latviešu valodā pastāv milzīgs daudzums citu, daudz piemērotāku īpašības apzīmējumu, kas ne vien bagātina mūsu izteiksmi, bet padara to daudzveidīgāku, niansētāku, precīzāku. Lai katru reizi, kad dzirdam, ka kāds cilvēks ir pilnīgi dulls, galīgi traks, ārprātīgi skaists, kāds ēdiens – nenormāli garšīgs vai apgērbs – ārprātīgi seksīgs, mums nebūtu jāpārdomā, ko runātājs ar to gribējis teikt, varbūt labāk saukt lietas īstajos vārdos un runāt par azartiskiem, radošiem, iedvesmas pilniem un ļoti skaistiem cilvēkiem, brīnumgardiem ēdieniem un fantāziju rosinošiem apģērbiem? Izvēle lai paliek katra paša ziņā.

¹⁰ Par hiperbolu dēvējams apzināts pārspīlējums (VPSV 2007, 144), arī priekšmeta īpašību, pazīmju, parādību vai procesu kvantitatīvs intensitātes pastiprinājums, apgalvojums, kas ir pretrunā sabiedriskajai pieredzei vai veselajam saprātam (KE 1979, 51–52).

1. LLW 1 1972 – Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1. sēj. Rīga : Zinātne, 1972.
2. LLW 2 1973 – Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga : Zinātne, 1973.
3. LLW 5 1984 – Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 5. sēj. Rīga : Zinātne, 1984.
4. LLW 7₂ 1991 – Latvijas Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 7₂. sēj. Rīga : Zinātne, 1991.
5. MLW – LU Latviešu valodas institūts. *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca: A–Ļ*. Red. Ieva Zūcena. Rīga, 2003–2008. Pieejams : www.tezaurs.lv/mlv
6. Rozenbergs 1995 – Rozenbergs, Jānis. *Latviešu valodas stilistika*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1995.
7. VPSV 2007 – LU Latviešu valodas institūts. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : VA, LU LVI, 2007.
8. KE 1979 – *Русский язык: энциклопедия*. Москва : Советская энциклопедия, 1979.

GRAMATIKA

Veronika Ruža

Daļēji lokāmā divdabja un nelokāmo divdabju funkcionēšana preses valodā

Pašreizējais laiks ir saspringts, dinamisks, patīkamu un mazāk patīkamu pārmaiņu un pārsteigumu pilns mūsu sadzīvē, politikā, mākslā, kultūrā un arī valodā. Prese visoperatīvāk reaģē uz visu jauno, aktuālo. Preses valodu nav iespējams iegrožot viena funkcionālā stila robežās, jo jau sen preses izdevumi iekļauj praktiski visu funkcionālo stilu tekstus. Tāpat kā visās mūsu dzīves sfērās, arī valodā šodien jaušama globalizācijas un mūsdienu saspringtā dzīves ritma ietekme: sarūk garu, uzbūves un satura ziņā sarežģītu teikumu izmantojums, cilvēki izvairās lietot arī sarežģītas gramatiskās formas.

Latviešu valoda nav iedomājama bez divdabju lietošanas. Taču arī šīs gramatiskās formas laika gaitā ir mainījušās, ieguvušas citu funkcionālo statusus. Nelokāmie divdabji ir radušies no lokāmajiem divdabjiem. Iegūstot nelokāmu gramatisko formu, divdabji ir zaudējuši atributīvo funkciju, bet ieguvuši spēju vieglāk iekļauties dažādās citās sintaktiskajās konstrukcijās.

Par daļēji lokāmā un nelokāmo divdabju lietošanu mūsdienu latviešu valodā Daina Nītiņa raksta: „Latviešu valodā ir trīs nelokāmie divdabji, un izplatītākais no tiem ir divdabis ar *-dams, -dama, -damies, -damās*. Nelokāmo divdabju ar *-ot, -oties* un *-am, -ām, -āties* sadalījums dažādu autoru darbos ir samērā atšķirīgs, ko nosaka kā individuālā stila īpatnības, tā minēto divdabju sinonīmijas iespējas. Pastāv uzskats, ka nelokāmie divdabji ar *-am, -amies, -ām, -āties* latviešu valodā tiek lietoti arvien retāk. Tomēr jāatzīst, ka diezgan daudz autoru darbos tie joprojām sastopami pietiekoši bieži.” (Nītiņa 2001, 104)

Īpašu vērību pelna divdabis ar *-dams, -dama, -damies, -damās*. Diahroniskā skatījumā tas ir lokāmais divdabis, taču mūsdienās tam piemīt tikai dzimtes un skaitļa atšķirību rādītāji, refleksivitāte, dažkārt tas tiek lietots vēl datīvā un akuzatīvā. Tāpēc tas tiek klasificēts dažādi: nelokāmais (piemēram, Mllvg I 1959; Nītiņa 2001), puslokāmais vai daļēji lokāmais divdabis (piemēram, Llvmsa I 2002, 457–460; Paegle 2003; pēdējo gadu skolu gramatikas). Tā kā divdabim ar *-dams, -dama, -damies, -damās* nav raksturīga pilnīgi nemainīga gramatiskā forma, raksta autore šo divdabi uzskata par daļēji lokāmo divdabi.

Pētot daļēji lokāmā divdabja un nelokāmo divdabju lietojuma biežumu presē, jāsecina, ka visvairāk lietotais ir nelokāmais divdabis ar *-ot, -oties*, tam seko daļēji lokāmais divdabis un visretāk sastopams ir nelokāmais divdabis ar *-am, -amies, -ām, -āties*.

Nelokāmā divdabja ar **-ot, -oties** lietošanas biežums galvenokārt ir skaidrojams ar faktu, ka tam mūsdienās nav absolūtā laika nozīmes un tas tiek lietots relatīvajā laikā.

Visbiežāk divdabjis ar **-ot, -oties** funkcionē savrupinājumos – divdabja teicienos un absolūtā datīva konstrukcijās, bet var tikt lietots arī nesavrupinātos vārdu savienojumos ar pakārtojuma attieksmi starp komponentiem.

Nelokāmajam divdabim ar **-ot, -oties** ir raksturīga pazīme, ka tas nosauc darbību, kas notiek vienlaicīgi ar teikuma izteicēja darbību.

Kļūstot nopietnāks, *dīdžejs stāsta, ka „saknes” jau nekur nepazudīs.* (Diena, 05. 01. 2008.)

*Taču vēlētajū izvēle var mainīties pat pirmsvēlēšanu naktī vai pat, **ieejot** balsošanas kabīnē.* (Diena, 06. 06. 2009.)

Izstrādājot bakalaura darbu, *students sāka meklēt darbavietu, un ilgi tas nebija jādara.* (Karjeras Diena, 11. 03. 2008.)

Lidojot varēja redzēt plašus, *koptus laukus.* (Mājas Viesis, 04. 01. 2008.)

Lietojot divdabi ar **-ot, -oties** vienlaicīguma nozīmē, reizēm rodas kļūdas satura atklāsmē – darbības, kas izteiktas kā vienlaicīgas, patiesībā notiek dažādos laikos.

Ierodoties ostā, *sapratām vairākas stundas agrākās ierašanās nozīmi.* (Mājas Viesis, 09. 01. 2009.)

Nelokāmā divdabja *ierodoties* vietā būtu jālieto darāmās kārtas pagātnes divdabjis *ieradušies*, jo divdabja teiciena darbība ir notikusi agrāk.

*„Brīvā Zeme” pāri visai pirmajai lapai zviedru valodā publicēja apsveikumu, Gustavam V **ierodoties** Latvijā.* (Mājas Viesis, 19. 06. 2009.)

Teikums ir neveiksmīgi veidots, ja tā saturs ir pārprotams, – absolūtā datīva konstrukcijā *Gustavam V ierodoties Latvijā* un pārējā teikuma daļā izteiktā darbība nenotiek vienlaicīgi.

Mūsdienās presē nelokāmais divdabjis ar **-ot, -oties** dažkārt tiek lietots pārāk bieži, jo nelokāmās formas dēļ to var ļoti viegli iesaistīt tekstā, bet nereti šādi lietošanas gadījumi ir kļūdaini. Šī rakstu krājumā 2. numurā Ilze Lokmane jau ir norādījusi nosacījumus, kas jāievēro, lai iekļautu teikumā divdabja teicienu, ko veido minētais divdabjis (Lokmane 2006, 97–100).

Daļa valodnieku, piemēram, Marta Moze (Moze 1977, 79), uzskata, ka divdabjis ar **-ot, -oties** galvenokārt lietots tikai pavadapstākļa funkcijā. Savukārt citi, piemēram, Dzintra Paegle, Daina Nītiņa (Paegle 2003, 150; Nītiņa 2001, 105), nosauc dažādas šī divdabja adverbiālās nozīmes: veidu, laiku, iemeslu, nolūku, nosacījumu u. c.

*Interesanti, kāpēc, **audzinot** (laiks) bērnus, mums viņiem ir daudz vieglāk paskaidrot aizlieguma būtību, **nelietojot** (veids) frāzes „to nedrīkst darīt, jo tas ir riebīgi”?* (Sestdiena, 05. 01. 2008.)

*Zemes gravitācijai **radot** (cēlonis) nelielus izkropļojumus telplaikā, atomu*

paātrinātāja enerģija var tā izkropļot laiku, ka tas it kā satinas atpakaļ.
(Mājas Viesis, 25. 04. 2008.)

Divdabim ar *-ot, -oties* saistoties ar nomeni (visbiežāk lietvārdu vai vietniekvārdu) datīvā, veidojas absolūtā datīva konstrukcijas, kas izsaka kādas darbības vai norises veidu vai dažādas tās niansas.

Teikumi ar absolūtā datīva konstrukcijām latviešu valodā ir ļoti raksturīga un parasta parādība. Šādos teikumos ir divi darītāji un divas darbības – viens darītājs veic galveno darbību, kas izteikta ar finīto verbu, otrs – blakus darbību, kas izteikta ar nelokāmo divdabi ar *-ot, -oties*, un abas darbības bieži notiek vienlaicīgi.

Zemes gravitācijai radot nelielus izkropļojumus telplaikā, atomu paātrinātāja enerģija var tā izkropļot laiku, ka tas it kā satinas atpakaļ. (Mājas Viesis, 25. 04. 2008.)

Zvēriņš dienu pavada pussnaukā un, iestājoties tumsai, pārvēršas kā uz burvju mājienu. (Mājas Viesis, 07. 12. 2007.)

Kopumā presē nelokāmie divdabji ar *-ot, -oties* dažādu sintaktisko konstrukciju sastāvā lietojuma biežuma ziņā ir pirmajā vietā.

Divdabja teicieni ar *-ot, -oties* funkcionē arī iesprauduma funkcijā. Preses relīzēs iespraudumi kā sintaktiska konstrukcija tiek lietota bieži un nereti tie ir divdabja teicieni, to vidū absolūtā datīva konstrukcijas, ar šo nelokāmo divdabi centrā.

Tavs dēls ir bijis politikā. Tagad saistīts ar Aināru Šleseru, kuru sabiedrība vērtē, maigi izsakoties, neviennozīmīgi. (Mājas Viesis, 19. 06. 2009.)

Godīgi runājot, Abdulova nāve ir kāds nozīmīgs posms arī manā dzīvē.
(Diena, 05. 01. 2008.)

„Atklāti sakot, tā nav nodarbošanās, par kādu es biju sapņojis,” atzīstas Austris. (Mājas Viesis, 25. 04. 2008.)

Iespraudumos visbiežāk funkcionē divdabji *sakot, redzot, ņemot* u. c.: *godīgi (patiesību, atklāti, tā) sakot (runājot), godīgi (atklāti) ņemot, acīm redzot, precīzāk izsakoties* u. c. Šāda veida iespraudumi funkcionāli līdzinās partikulām, tātad tie jau ir notikusi desemantizācija.

Šādi iespraudumi parasti secina, pastiprina nozīmi, akcentē, uzsver, pievērš uzmanību kādam faktoram, retāk tie satur teikumam būtisku informāciju.

Kad dzīve, patiesību sakot (uzsver), mums atņem jebkādas ilūzijas par to, kā notiek lietas cilvēka dzīvē. (Mājas Viesis, 04. 01. 2008.)

Vārdu sakot (secina), sekoju procesam tiktāl, cik tas man nepieciešams, lai profesionāli veiktu savu darbu. (Mājas Viesis, 04. 01. 2008.)

Nelokāmais divdabis ar *-ot, -oties* reizēm preses izdevumos tiek lietots virsrakstos, piemēram, rubrikas virsraksts „*Velkot paralēles*” (Mājas Viesis, 18. 01. 2008.).

Daļēji lokāmais divdabis ar *-dams, -dama, -damies, -damās* lietojuma biežuma ziņā presē ir otrajā vietā. Šis divdabis teikumā parasti nosauc blakus

darbību, kas pavada galveno darbību. Abas darbības veic viens un tas pats darītājs, un tās abas notiek vienlaicīgi.

*Vakarā kafējnīcā „Pie slinkajiem lāčiem” mierinām sevi, **ēzdami** burgerus un frī kartupeļus, un paužam savas ciešanas jaunajai saimniecei. (Mājas Viesis, 30. 01. 2009.)*

Daina Nītiņa min arī vēl citas šo divdabju funkcijas teikumā: „Būdami adverbīāli, nelokāmie divdabji raksturo darbības situāciju vai norises apstākļus.. Tie norāda uz galvenās darbības, resp., predikāta izpausmes veidu. Dažkārt adverbīālie nelokāmie divdabji ar *-dams, -dama* izsaka darbības vai nozīmes iemeslu.” (Nītiņa 2001, 104)

*Man ir švaki ar to iešanu – **klupdams krizdams** un krieviski **lamādamies** (veids). (Mājas Viesis, 07. 12. 2007.)*

Visbiežāk daļēji lokāmais divdabis veido divdabja teicienus, proti, savrupinājumus. Šādi savrupinājumi raksturo situāciju, rāda teikuma galvenās darbības norises apstākļus, izsaka kādas darbības, procesa veidu, dažkārt – iemeslu, cēloni, nolūku, galvenās darbības mērķi. Presē šis divdabis ir sastopams visās minētajās funkcijās.

*Brīdī, kad atveras aizmugurējās durvis un man pretim izslejas tumsnējs vīrs ar automātu, **aicinādams parādīt** (blakus darbība) pasi, manā sejā laikam ir kaut kas līdzīgs pūces acīm un Budas smaidam. (Mājas Viesis, 07. 12. 2007.)*

*SLP [Sociālo lietu pārvalde] **paredzēdama** (iemesls) šādu situāciju, uz karšu izsniegšanas laiku.. uz laiku darbā pieņēma 16 cilvēkus.. (Latgales Laiks, 22. 01. 2008.)*

*Tā ka var iznākt, ka, piemēram, **balsodami** (nosacījums) par kādu radikāli latvisku lāpnešu sarakstu, jūs atdosit balsi „Saskaņas centram”, kas šajās vēlēšanās var iegūt vislielāko atbalstu. (Diena, 06. 06. 2009.)*

Ir gadījumi, kad daļēji lokāmo divdabi un nelokāmo divdabi ar *-ot, -oties* var lietot sinonīmiski, jo dažas „attieksmes pret finītā verba izteikto darbību nelokāmajam divdabim ar *-ot* ir gandrīz tās pašas, kas divdabim ar *-dams, -dama*” (Mllvg 1959, 662).

*.. manam vectēvam pirmajam pagastā bijusi kuļmašīna, viņš rudenos braukājis pa visu pagastu **kuldams** (vai: kuļot). (Mājas Viesis, 23. 01. 2009.)*

*Pirmās dienas rīts uz kuģa atausa apmācies un vēss, **radīdams** (vai: radoť) vilšanās sajūtu, jo no gaidītās siltās dienvidu saules nebija ne miņas. (Mājas Viesis, 09. 01. 2009.)*

***Dzirdot** (vai: dzirdēdams) sirreālo zemūdens mūziku, atceros čehu pasaku filmu par mazažām nāriņām. (Mājas Viesis, 30. 01. 2009.)*

Visbiežāk abu minēto divdabju sinonīms lietojums ir pieļaujams, kad divdabis izsaka laika, veida, nosacījuma u. c. attieksmes.

Daļēji lokāmais divdabis nevar aizstāt nelokāmo divdabi ar *-ot, -oties* tajos gadījumos, kad divdabja darbības subjekts ir kādā no atkarīgajiem locījumiem, jo daļēji lokāmajam divdabim, kas locījumā vienmēr saskaņojas ar savu darbības subjektu, ir tikai abu dzimšu un skaitļu nominatīvs. Tāpēc, piemēram, divdabi ar *-ot(ies)* nevar aizstāt daļēji lokāmais divdabis ar *-dams, -dama, -damies, -damās* absolūtā datīva konstrukcijā, kur divdabja darbības subjekts ir datīvā, piemēram:

Paredzēju, ka sāksies „zāģēšanas”, kas, laikam (dat.) ritot, tikai uzņems apgriezienus. (Mājas Viesis, 23. 01. 2009.)

Tātad daļēji lokāmais divdabis var aizstāt nelokāmo divdabi ar *-ot, -oties* tikai tad, ja divdabja darbības subjekts ir vai ir iedomājams vienskaitļa vai daudzskaitļa nominatīvā.

Ierodoties (vai: ierazdamies) ostā, sapratām vairākas stundas agrākās ierašanās nozīmi. (Mājas Viesis, 01. 01. 2009.)

.. es, domājot (vai domādams) par savu nākotni un dzīves prioritātēm, nolēmu mainīt savu dzīvi. (Privātā Dzīve, Nr. 50, 2007.)

Padomju laikā, spēlējot (vai spēlēdams) akordeonu Ķekavas lauku kapelā, izbraukāju gandrīz visu pasauli. (Privātā Dzīve, Nr. 50, 2007.)

Visretāk presē tiek lietots nelokāmais divdabis ar *-am, -amies, -ām, -āmies*. Nelokāmie divdabji ar *-am, -amies, -ām, -āmies* „nosauc darbību, kuru runātājs pats nedara, bet uztver kā tādu, ko veic kāds cits” (Paegle 2003, 151). Šos divdabjus parasti lieto aiz verbiem *redzēt, dzirdēt, teikt, sacīt, klausīties, just, sajust, cerēt, gaidīt, domāt, atrast, šķirt*, proti, tie ir lietojami aiz verbiem, kuru nozīme ir ‘redzēt, dzirdēt, teikt, sajust’ – izsakot ar acīm saskatāmo, ar ausīm saklausāmo un ar muti runājamo, ar sajūtu orgāniem uztveramo.

„Formāli nelokāmie divdabji ar *-am, -amies, -ām, -āmies* pilnībā sakrīt ar attiecīgo verbu tagadnes daudzskaitļa pirmās personas formu, sal.: *mēs lasām – redzu viņus lasām*. Atšķirībā no personas formas, kas veic izteicēja funkciju, nelokāmie divdabji norāda uz situāciju vai pazīmi..” (Nītiņa 2001, 106) Nelokāmie divdabji ar *-am, -amies, -ām, -āmies* bieži izsaka papildu darbību, kuru veic objekts, kas lietots akuzatīvā.

Tomēr tradicionālais latvietis, kas ticis pāri visādām dzīves ķezām, ieliks „kloķi” arī nebalstītajam brīdim un dosies sagaidīt saulīti uzlecām pie radiņiem laukos. (Mājas Viesis, 19. 06. 2009.)

Dzirdēsīm dziedam arī Ati Auzānu un Daugavpils Oranžo kori. (Latgales Laiks, 31. 07. 2009.)

Nelokāmos divdabjus ar *-am, -amies, -ām, -āmies* „dažkārt lieto savdabīgās atstāstījuma izteiksmes konstrukcijās ar *teicās esam, sakies esam* u. tml.” (Nītiņa 2001, 107). Šķiet, šādas konstrukcijas būtu ļoti iederīgas preses valodā, bet diemžēl dažādu preses izdevumu slejās tās ir atrodamas gaužām reti. Tam par iemeslu varētu būt latviešu valodas gramatisko iespēju nezināšana.

Daina Nītiņa pamatoti secina: „Nelokāmie divdabji ar *-am, -amies, -ām, -āmies* ir liela latviešu valodas bagātība, jo tie dod iespēju izteikties īsi un izvairīties no palīgteikumu smagnējības.” (Nītiņa 2001, 107) Par to spilgti var pārliecināties teikumā:

*Rēķinu, cik tur zaudēju stundu, kuras varēju pavadīt **gleznojām** vai **domājam**, vai **rakstām**, vai **kārtojam** kādu lietu.* (Leva, 21. 01. 2009.)

Visbiežāk tur, kur iederīgs būtu nelokāmais divdabis ar *-am, -amies, -ām, -āmies*, tiek lietots nelokāmais divdabis ar *-ot, -oties* vai reizēm daļēji lokāmais divdabis ar *-dams, -dama, -damies, -damās*. Divdabju ar *-ot, -oties* vai *-dams, -dama, -damies, -damās* izmantojums te nebūt nav nepareizs, jo tie visi trīs var tikt lietoti vienā un tajā pašā funkcijā – izsakot darbību, kas teikumā notiek vienā laikā ar izteicēja darbību. Piemēram, jau minētajos teikumos domu varētu izteikt arī šādi:

*Tomēr tradicionālais latvietis, kas ticis pāri visādām dzīves ķezām, lieliks „kloķi” arī nebaltajam brīdim un dosies sagaidīt saulīti **uzlecot** pie radiņiem laukos.*

*Rēķinu, cik tur zaudēju stundu, kuras varēju pavadīt **gleznojot** (vai **gleznodams**) vai **domājot** (vai **domādams**), vai **rakstot** (vai **rakstīdams**), vai **kārtojot** (vai **kārtodams**) kādu lietu.*

*Dzirdēju **dziedot** arī Ati Auzānu un Daugavpils Oranžo kori.*

Presē autori visbiežāk gadījumos, kad var lietot nelokāmo divdabi ar *-am, -amies, -ām, -āmies* vai nelokāmo divdabi ar *-ot, -oties*, vai arī daļēji lokāmo divdabi ar *-dams, -dama, -damies, -damās*, tomēr izvēlas nelokāmo divdabi ar *-ot, -oties*. Savukārt vērojumi liecina, ka sarunvalodā visi minētie divdabji ir dzīvi un tos lieto pat visjaunākā paaudze.

Presē daļēji lokāmais divdabis un nelokāmie divdabji tiek lietoti bieži, taču neapšaubāmi vislielākais lietošanas biežums ir nelokāmajam divdabim ar *-ot, -oties*. Šis divdabis parasti funkcionē savrupinātās vai iespraustās konstrukcijās un izsaka darbību, kura notiek vienlaicīgi ar teikuma izteicēja darbību. Kopš 20. gadsimta deviņdesmito gadu vidus ir vērojama pārlieku bieža šī nelokāmā divdabja lietošana, jo īpaši presē. Kā iemesls tam ir fakts, ka šis divdabis tiek lietots relatīvajā laikā, tādējādi ir viegli iekļaujams gan satura atklāsmē, gan teikuma sintaktiskajā struktūrā.

Presē lietošanas biežuma ziņā otrajā vietā ir daļēji lokāmais divdabis ar *-dams, -dama, -damies, -damās*. Daļēji lokāmais divdabis nosauc blakus darbību, kas pavada galveno darbību un notiek ar to vienlaicīgi, kā arī raksturo darbības situāciju vai norises apstākļus, nozīmes iemeslus. Visbiežāk daļēji lokāmais divdabis veido savrupinājumus, t. i., divdabja teicienus.

Tā kā nelokāmais divdabis ar *-ot, -oties* un daļēji lokāmais divdabis ar *-dams, -dama, -damies, -damās* izsaka vienlaicīgu darbību teikuma izteicēja darbībai, tad dažos gadījumos šos divdabjus var lietot sinonīmiski.

Visretāk presē (un kopumā latviešu valodā) tiek lietots nelokāmais divdabis ar *-am*, *-amies*, *-ām*, *-āmies*, kas nosauc darbību, kuru dzīva būtne pati teikumā neveic, bet uztver kā tādu, ko veic kāds cits. Šo divdabi parasti lieto aiz verbiem *redzēt*, *dzirdēt*, *teikt*, *klausīties*, *just* u. c. Šis divdabis bieži izsaka arī papildu darbību, kuru veic objekts, kas lietots akuzatīvā. Šis divdabis teikumus padara mazāk smagnējus, reizēm īsi un precīzi izsaka pat vesela palīgteikuma saturu, taču presē tomēr tiek lietots reti un parasti tiek aizstāts ar nelokāmo divdabi ar *-ot*, *-oties* vai daļēji lokāmo divdabi.

1. Millvg I 1959 – Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I daļa. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.
2. Llvmsa 2002 – *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība : lokāmās vārdšķiras*. Atbildīgā redaktore Kornēlija Pokrotņiece. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2002.
3. Lokmane 2006 – Lokmane, Ilze. Sintaktisko struktūru veidojuma kļūdas publicistikā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 2. Atbildīgā redaktore Sarmīte Lagzdiņa. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 93.–104. lpp.
4. Moze 1977 – Moze, Marta. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse*. I daļa. Liepāja : V. Lāča Liepājas Valsts pedagoģijas institūts, 1977.
5. Nītiņa 2001 – Nītiņa, Daina. *Latviešu valodas morfoloģija*. Rīga : Rīgas Tehniskā universitāte, 2001.
6. Paegle 2003 – Paegle, Dzintra. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga : Zinātne, 2003.

TERMINOLOĢIJA

Māris Baltiņš

Jēkaba Dravnieka *Konversācijas vārdnīcā* (1891–1898) lietotie termini: vecmodīgi vai mūsdienīgi?

Ikvienai tautai, lai uzskatāmi apliecinātu savu piederību pie kultūras tautām, nepieciešami vairāki būtiski atribūti, kuru esamība ļauj sev un citiem pierādīt šādu statusu. Var kritiski vērtēt viena vai otra kritērija nozīmību, bet neapšaubāmi tiem pieskaitāmi dievkalpojumi tautas valodā, pārtulkota Bībele un ar to saistītā garīgā literatūra, savas skolas ar visu līmeņu izglītības iespējām (ideālā gadījumā arī ar savu augstskolu), sava nacionālā literatūra, sazarotas avižniecības tradīcijas, teātris, mākslas dzīve un vēl daudz kas cits. Kamēr kaut daļa no visa tā trūkst, grūti runāt par pilnvērtīgu nāciju, kura ir gatava patstāvīgai politiskai dzīvei. Izņemot Bībeles tulkojumu un reformācijas rezultātā aizsākto latviešu dievkalpojumu tradīcijas, latviešu tautai šis ceļš bija jānoiet no 19. gadsimta vidus līdz tā dēvētā „garā 19. gadsimta beigām” – Pirmā pasaules kara sākumam.

Vairums šo kritēriju attiecināmi uz kultūras dzīves un sabiedrības funkcionēšanas tradicionālajiem aspektiem, tomēr tajos īpaša nozīme ierādīta arī zinātniskās literatūras izveidei un terminoloģijas attīstībai. No šī viedokļa par vienu no tautas intelektuālā brieduma apliecinātājiem uzskatāma sava (nevis no citas valodas burtiski tulkota) enciklopēdiska vārdnīca, kuras autori un veidotāji būtu labākie speciālisti noteiktā nozarē. Šo aspektu 1891. gadā laikrakstā *Zeitung für Stadt und Land*, recenzējot nule iznākušo *Konversācijas vārdnīcas* burtnīcu, uzsver Rūdolfs Blaumanis: „Šo darbu, kura pirmā burtnīca atrodas mūsu priekšā, varam sveikt kā visnozīmīgāko parādību, kas pēdējā laikā radusies latviešu literatūrā. Tas nav tikai skaidrs pierādījums latviešu valodas lielajam progresam, valodas, kas dzīvo tikai tautas mutē, laikrakstos un grāmatās un tātad iztieks bez pārējiem palīgīdzekļiem, kuri veicina citu valodu uzplaukumu, – bet arī latviešu inteliģences lieluma mēraukla. Tas, ka šāds darbs bija kļuvis par nepieciešamību – un bez īstas nepieciešamības ne izdevējs, ne viņa prāvais līdzstrādnieku pulks pasākumā nebūtu ieguldījuši spēku, pūles un naudu –, ir fakts, kas dod visspožāko liecību par latviešu tautas garīgās izaugsmes centieniem un latviešu valodas attīstības spējām. Un patiesi, vajag krietna krājēja čakluma un liela darba prieka, lai radītu šādu enciklopēdiju.” (Blaumaņa 2000, 12–13) [Blaumaņa pasvītrojumi – M. B.]

Labi zināms, ka plašu grāmatniecības projektu nav iespējams uzsākt bez aktīvu un ar konkrēto ideju pārņemtu personību līdzdalības, kuras spētu gan piesaistīt šim darbam nepieciešamos speciālistus šķirkļu veidošanai, gan sameklēt pieredzējušus redaktorus teksta noslīpēšanai, gan arī sarūpēt līdzekļus iespēšanai

un nepārtrauktai darba turpināšanai. Vislielākais risks tādējādi jāuzņemas apgādādam, kuram jārēķinās ar visai lēnu līdzekļu apriti un iespējām iedzīvoties prāvās parādsaistībās. Tādēļ grāmatnieks, kurš par spīti acīmredzamam un no bezkaislīga aprēķina viedokļa pat neattaisnojami lielam riskam tomēr apņemas šādu darbu veikt, būtu uzskatāms par liela mēroga grāmatizdevēju, kura rīcību un plānus ietekmē ne vien veikalnieciskas dabas apsvērumi, bet arī kultūras misijas apziņa. Latvijas vēsturē enciklopēdisku grāmatu izdošanu īpaši veicinājušas divas spilgtas personības – Jēkabs Dravnieks un Ansis Gulbis.

Par pirmās latviski izdotās *Konversācijas vārdnīcas* idejisko tēvu un visu galveno darbu veicēju kļuva Jēkabs Dravnieks (līdz 1922. gadam viņa uzvārda oficiālā forma bija Draviņš (*Valdības Vēstnesis* 1922), un daļu publikāciju viņš parakstījis arī ar dubultuzvārdu Draviņ-Dravnieks). Viņš dzimis 1858. gada 23. septembrī Pāpiņu (tagad – Bilskas) pagastā Vidzemē, bet miris 1927. gada 21. decembrī Rīgā. No sava mūža nepilnajiem 70 gadiem viņš vairāk nekā piecdesmit veltījis darbībai grāmatniecībā, būdams gan mācību grāmatu un oriģinālstāstu autors, gan grāmatizdevējs un žurnāla *Austrums* redaktors, gan valodas kopējs un leksikogrāfs. Šī retā darba jubileja apritēja 1926. gada 12. martā (*Latvijas Kareivis* 1924), un tai par godu 1926. gada 30. aprīlī tika sarīkotas Latvju rakstnieku un žurnālistu biedrības kopvakariņas (*Latvijas Kareivis* 1924a). Viņa mūža gaitas jau 20. gadsimta 20. gados plašāk apcerējis Alfrēds Goba (Goba 1926) un Ligoņņu Jēkabs (Ligoņnis 1926), bet pēdējos gados tam vairāk pievērsusies Ina Druvieta (Druvieta 1989), Viesturs Zanders (Zanders 1999) un Andrejs Bankavs (Bankavs 1999). Atstājot malā citus leksikogrāfiski nozīmīgos Jēkaba Dravnieka darbus (piemēram, ļoti apjomīgo 1910. gadā izdoto *Vācu-latviešu vārdnīcu* vai viņa līdzdalību *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Konversācijas vārdnīcas* tapšanā), šai reizē galveno vērību pievērsīsim viņa vērienīgākajam pasākumam – *Konversācijas vārdnīcai*, cenšoties raksturot tās vietu latviešu terminoloģijas attīstībā.

Leksikogrāfa darba pieredzi Jēkabs Dravnieks bija guvis, 1886. gadā Heinriha Alunāna apgādā izdodams *Svešu vārdu grāmatu*, kas bija viena no pirmajām oriģinālajām latviešu autora svešvārdu vārdnīcām. Iecere par enciklopēdiskas vārdnīcas izdošanu Jēkabam Dravniekam bija nobriedusi jau 1890. gadā, laikā, kad Baltijā krasi pieauga pārkrievošanas tendences un nebija nekādu cerību uz nacionālu skolu veidošanos. Līdz ar to *Konversācijas vārdnīca* bija dubults uzdevums – apliecināt topošās nācijas intelektuālo potenciālu un nodrošināt interesentus ar nepieciešamo informāciju. Iecerētajā *Konversācijas vārdnīcā* tiku apvienotas tālaika vācu maza apjoma universālo enciklopēdiju (kā piemēru ņemot mazo Meijera leksikonu) un reģionālas enciklopēdijas iezīmes, jo tajā īpaša vērība būtu veltīta specifiskajām Baltijas guberņu reālijām (ģeogrāfiskām ziņām, muižu nosaukumiem, vēsturiskiem notikumiem un personālijām). Kopumā vārdnīca bija iecerēta 36 burtnīcās un to bija paredzēts izdot trīs vai četros gados, plānojot caurmērā ik mēnesi izlaist vienu burtnīcu.

Pirmā vārdnīcas burtnīca nāca klajā 1891. gada 1. februārī un uzreiz kļuva par notikumu, kuru atzinīgi vērtēja gan latviešu, gan baltvācu prese (šis darbs kā reģionāla enciklopēdija sniedza svarīgas ziņas arī latviski lasošajai vācu sabiedrībai). Uzreiz labi pamanāms lepna un pašapziņas pilnais teksts tās titullapā: „Konversācijas vārdnīca. Ar daudz mācītu latviešu palīdzību H. J. Dravnieka izdota”. Turklāt jau 1890. gada oktobrī iespiestajā uzaicinājumā minēti 65 iecerēto enciklopēdijas līdzstrādnieku vārdi, aptverot gan visas vecumgrupas (no sirmiem tautskolotājiem līdz tālaika studentiem) un visu politisko spektru, gan iespējami plašu nozaru loku. Par līdzstrādniekiem sniegti precizējumi uz pirmās burtnīcas 2. un 3. vāka, norādot 18 nodaļu redaktorus: „1) latviešu vēsturē – virsskolotājs J. Krodznieks; 2) latviešu mitoloģijā – lektors J. Lautenbahs; 3) latviešu literatūras vēsturē – mācītājs J. Sanders; 4) Latvijas ģeogrāfijā un kartogrāfijā – skolotājs M. Siliņš; 5) leišu vēsturē un rakstniecībā – docents E. Volters; 6) krievu vēsturē un rakstniecībā – skolotājs A. Zvaigzne; 7) igauņu vēsturē un rakstniecībā – rakstnieks Lappas Mārtiņš; 8) biogrāfiskā nodaļā – redaktors Aronu Matīss; 9) skolu un pedagoģijas lietās – Vidzemē skolotājs Kaudzītes Matīss un Kurzemē – skolotājs T. Zeiferts; 10) latviešu valodā un valodniecībā – lektors J. Velme; 11) latviešu mūzikā – profesors Jurjānu Andrejs; 12) latviešu teātra lietās – students M. Skruzītis; 13) juridiskā nodaļa – redaktors P. Stučka; 14) zemkopības nodaļā – mācīts zemkopis Berģu Janis; 15) medicīnā – dakters A. Dīriķis; 16) dabas zinībās – dabas vēsturē skolotājs J. Kalniņš, fizikā – skolotājs Bebru Juris un ķīmijā students K. Vidiņš; 17) lopu ārstniecībā – maģistrs K. Freibergs; 18) jūrniecības lietās – jūrskolotājs J. Breikšs.” (Dravnieks 1891/1a, II, III)

No citiem pirmās burtnīcas līdzstrādniekiem, kas piedalījušies tās tapšanā ar šķirkli vai padomu, vēl varētu minēt (atbilstoši viņu tālaika raksturojumiem) skolotājus A. Ārgali, R. Bērziņu, E. Dinsbergi, K. Dinsbergi, J. Janševski, J. Kadi, A. Lerhi-Puškaiti, J. Purapuķi un K. Šubertu, virsskolotājus K. Mīlenbahu, L. Oknovu, G. Pasīti un J. Vinkleru, ģimnāzijas skolotāju D. Pelci (Kažoku Dāvi), garīdzniekus M. Jurgaiti un K. Kundziņu, privātnieku [tā tekstā, laikam ar to domāts uzņēmējs – M. B.] P. Alunānu, mūzikas mākslinieku N. Alunānu, *stud. ing.* M. Bīmani, rakstnieku K. Graudiņu, *stud. med.* P. Kalniņu, *cand. jur.* J. Pliekšānu, *stud. theol.* Plutu Vili, ierēdni E. Skujenieku, zvērinātu advokātu Stērstu Andreju un jūrniecības biedrības sekretāru K. Valdemāru, piebilstot, ka bez minētajiem bijuši vēl arī citi (Dravnieks 1891/1a, II, III). Var viegli pamanīt, ka vairums autoru cēlušies no Kurzemes vai arī tai laikā sadarbojās ar *Austrumu*, kura faktiskais redaktors un izdevējs tobrīd bija Jēkabs Dravnieks, un Jelgavā strādājošajiem latviešu grāmatu apgādiem. Mūsu dienās gan rakstu autorību noteikt nenākas viegli, jo tikai pavisam neliela garāko šķirkļu daļa parakstīta ar iniciāļiem. Zināms, ka no 2. līdz 5. burtnīcai diezgan daudzus tiesību zinātņu jēdzienus skaidrojis arī Jānis Pliekšāns, kurš pirms kļūšanas par *Dienas Lapas* redaktoru tolaik bija zvērināta advokāta palīgs pie plaši pazīstamā jurista un valodnieka Stērstu Andreja Jelgavā.

Kaut gan daļa minēto autoru pārāk aktīvi neiesaistījās turpmākajā darbā, tad vismaz daži redaktori savus pienākumus uzlūkojuši ļoti nopietni. Jau 2. burtnīcā publicēts zemkopības nodaļas redaktora, tolaik Harkovas gubernā strādājošā agronoma Jaņa Berga uzaicinājums zemkopības lietā, kurā viņš uzsver, ka bez citām tautas gara mantām jākrāj arī ziņas par latviešu seno un pa daļai arī tagadējo zemkopību. Šo savu domu viņš pamato tādējādi, ka, ieviešoties zinātniskās zemkopības principiem, pakāpeniski izzūd tradicionālie darba paņēmieni un novadu atšķirības. Kaut gan viņu interesē paši tradicionālākie lauku darbu izpildes paņēmieni un to secība, novārtā netiek atstāta arī terminoloģija. „Beidzot izskaidrosim dažādus tehniskus nosaukumus, kā piem., ko nozīmē „kārtot”, „apsist”, „boķēt”, „spicēt (graudus)”, ko nozīmē „garoza (laukā)”, „pavāls” u. t. pr., u. t. pr. Protams, ka jāievēro visi zemkopības zari, kā lopkopība, linu apstrādāšana, mīstiņa brūvēšana u. t. t. Un pie krāšanas darba strādāsim visi, no augsti mācītā līdz tam, kurš knapi prot savas domas uzrakstīt, un kas nemāk rakstīt, lai savu padomu pasaka rakstu pratējiem.” (Bergs 1891, II)

Vārdnīcas izdošanas gaita iesākumā tikai nedaudz atpalika no iecerētā tempa – 36 burtnīcas trijos gados (1891. gadā iznāca 9 burtnīcas līdz šķirklim Dalīšana un 1892. gadā – 7, nobeidzot ar šķirkli Gutenbergs), bet pakāpeniski tas mazinājās. Tas izskaidrojams gan ar paša redaktora pārslodzi citos darbos (Jēkabs Dravnieks tolaik veica arī *Austruma* faktiskā redaktora un izdevēja pienākumus, vadīja savu apgādu, kurā tika izdotas arī citas grāmatas, turklāt pilnībā vēl nepārtraukdams skolotāja amatu). Tā 1893. gadā iznāca 6 burtnīcas (ar 18. burtnīcu godam noslēdzot vārdnīcas pirmo sējumu, kas beidzās ar vārdu Hystrix, un sniedzot papildinājumus par jau publicētajiem šķirkļiem) un 1894. gadā – vairs tikai trīs. Tam sekoja darba apstāšanās, jo 1895. gada pavasarī sākās Jēkaba Dravnieka apgāda maksātnespējas process. Šai brīdī pārpūles dēļ bija būtiski cietusi izdevēja veselība, turklāt prāvās parādsaistības liedza viņam pat domāt par uzņēmējdarbības atsākšanu. Kaut gan Heinriha Alunāna apgādā 1897. gadā tika izdotas divas jau agrāk sagatavotas vārdnīcas burtnīcas, tomēr ne finansiāli, ne pēc darbības vēriena Heinriham Alunānam nebija vēlmes šo darbu turpināt līdz galam. Tādējādi 27. burtnīca, kuras pēdējā – 986. – lappusē aizsākts šķirklis Kristjans, kļuva par pēdējo šajā izdevumā.

Tiesa, 1897. un 1898. gadā Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija apsvēra iespējas pārņemt vārdnīcas izdošanu, bet no šī nodoma atteicās gan samērā nelielā palikušo abonētu skaita dēļ (no nepieciešamā tūkstoša, kas ļautu vārdnīcu turpināt bez liela finansiāla riska, darbam aizkavējoties, bija atlikuši tikai aptuveni 300), kas prasītu prāvus papildu izdevumus, gan arī konceptuālu iebildumu dēļ (vai vārdnīcas turpināšana ir labākais, ko darīt?). Turklāt šai laikā daļa intelektuāli aktīvākās latviešu sabiedrības (šo viedokli formulēja Ludis Bērziņš un atbalstīja arī Rūdolfs Blaumanis) izvirzīja jautājumu, ka tautas attīstībai varbūt vēl vairāk par konversācijas vārdnīcu trūkst labas gramatikas un plašas vārdnīcas,

tādēļ būtu jāapsver prioritātes, kur mērķtiecīgāk ieguldīt spēkus un līdzekļus (Blaumanis 2000, 51–52).

Vajadzību pēc jaunas un pilnīgas latviešu valodas vārdnīcas jau 1891. gadā bija paudis arī pats Jēkabs Dravnieks, kurš varbūt pat pārspīlētā optimismā izteica cerību, ka pēc kādiem trim gadiem, kad būs izdota visa konversācijas vārdnīca, klajā varēs nākt arī pirmā jaunās vārdnīcas burtnīca (Dravnieks 1891/4, III, IV). Šajā visai interesantajā rakstā viņš min, ka skolotājam A. Pētersonam esot savākti vairāki tūkstoši vārdnīcās neatrodamu vārdu, turklāt līdzīgi krājumi ar aptuveni 6000 vārdiem esot arī pašam Jēkabam Dravniekam un Jānim Sproģim. Jēkabs Dravnieks aicina nodot šos krājumus viņa rīcībā un vākt vēl jaunus, lai vārdnīca būtu pēc iespējas pilnīgāka. „Bet neba visi vārdi jau salasīti: tūkstošiem un tūkstošiem tie vēl krājami, nevien mūsu rakstniecības laukā, bet vēl jo vairāk tautas mutē tie atronami. Te nu katram, kas gar latv. valodu daudz maz nodarbojas, pienāktos uzrakstīt tādus vārdus un pielikt tiem izskaidrojumus. Bez tam jākrāj frazas, jo mans nodoms nebūt nav, izdot kailu vārdu sastatījumu, bet gribu, ka šai izdevumā jo plašā mērā būtu ievērota frazeoloģija, valodu salīdzināšana u. c.” (Dravnieks 1891/4, III, IV) Tā kā šajā laikā (līdz 1895. gadam) Jelgavā dzīvoja arī Kārlis Mīlenbahs, domājams, ka vismaz daļa no šiem krājumiem viņam kalpoja par izejas materiālu *Latviešu valodas vārdnīcas* sastādīšanai.

No iecerētās *Konversācijas vārdnīcas* paspēja iznākt 986 lapas jeb pusotrs no iecerētajiem trim vai četriem sējumiem. Salīdzinājumam var minēt, ka Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas *Konversācijas vārdnīcā* šķirklis Kristjans arī atrodams 2. sējuma 2012.–2013. lappusē (ši vārdnīca gan bija krietni lielāka formāta) no pavisam 4726 lappusēm. Ņemot vērā radniecīgo koncepciju, var domāt, ka no Dravnieka vārdnīcas paguva iznākt ne vairāk kā divas piektdaļas no iecerētā apjoma. Kaut gan pats izdevējs pēc 12. burtnīcas iznākšanas runāja, ka nu jau noveikta trešā daļa ceļa, tomēr jau tad bija skaidrs, ka līdz ar šķirkli Etika-skābe nav iespējams aptvert trešdaļu no ievietojamās leksikas. Citos līdzīgos izdevumos latviešu valodā aptuveni trešdaļa apjoma ir tuvu burtam „K”. Tā, piemēram, Arveda Švābes *Latvju enciklopēdijai* pirmais no trim pamatsējumiem beidzas ar šķirkli Kandis, savukārt 20. gadsimta 60. gados izdotās *Latvijas mazās enciklopēdijas* autori ar burtu „K” aizsāk otro sējumu. Netieši par aptuveno trūkstošo vārdnīcas apjomu var spriest pēc diskusijām presē 1898. gadā, kurās minēts, ka darba pabeigšanai nepieciešamas vēl vismaz divdesmit burtnīcas, kuras varētu iznākt ne ātrāk kā divu gadu laikā (Baltijas Vēstnesis 1898).

Gluži saprotams, ka bez finansiālajām grūtībām un šķirkļu autoru motivācijas sagatavošanas vārdnīcas izdevējiem vispirms bija jārisina arī virkne ortogrāfijas un atsauču sistēmas problēmu. Vārdnīcas pamattekstis iznāca fraktūrā, bet visi tie šķirkļu vārdi, kuros bija minēti citivalodu izteicieni (latīņu sakāmvārdi, itāļu mūzikas termini u. c.) vai dzīvnieku un augu taksonu zinātniskie nosaukumi, iespiesti ar antīkvas burtiem. Tas pats darīts gadījumos, kad dažu

viētu vai personu vārdu oriģinālrakstība krasi atšķiras no latviskās transkripcijas, taču šais gadījumos dota vienīgi norāde uz pilno šķirkli (piemēram, Cambridge, sk. Kembridža). No šī viedokļa ievēribu pelna vārdnīcas šķirkļi, kas sākās ar burtu „C”, jo no tiem vienīgi šķirkļu vārdi ar „Ch” ir fraktūrā, bet visi citi, kas ietver skaidrotos citvalodu izteicienus vai terminus, – antīkvā. Norāde uz pilnu šķirkli dota arī gadījumos, kad minēts retāks latviešu valodas sinonīms, kuru autoru kolektīvs atzinis par iekļaušanas vērtu (piemēram, *abigals*, *abinieks* (sk. tos) vai *adiņi*, sk. *rudzi*). Vispār no klasiskajām valodām aizgūtajos vārdos daudz plašāk nekā mūsu dienās oriģinālā esošā „ch” vietā lietots „k” (piemēram, *kroniskas slimības*, *kronika*) vai „ķ” (*arheoloģija*, *arķīvs*, *arķitektūra*). Iespējams, ka šajā reizē izpaudās Jēkaba Dravnieka uzskati, kurš norādīja, ka „h” un „ch” latviešu valodā sveši un būtu izskaužami (Dravnieks 1891/1, III).

Bez tiešām norādēm vārdnīcā visai daudzos gadījumos reizē ar skaidrojumu minēts vārds ar antonīmisku nozīmi, kas ļauj īsumā labāk atklāt tā vai cita vārda jēdzieniskās robežas. Piemēram, *Apellativum*, sugas vārds (pretim: *nomen proprium*, īpašvārds) vai *Arktisks*, *ziemeļu*; *antarktisks* – *pretziemeļu*, *dienvidu*. Ņemot vērā Jēkaba Dravnieka iepriekšējo pieredzi svešvārdu vārdnīcu sastādīšanā, daudzos gadījumos jēdziens skaidrots ļoti īsi, drīzāk skaidrojošas, nevis enciklopēdiskas vārdnīcas stilā (piemēram, „*Arsenāls*, *ieroču noliktava* vai *Artists*, *mākslenieks*, tagad lieto visvairāk no akrobātiem runājot”). Ja vārds ir aizgūvums no kādas valodas, tad aiz tā iekavās dota oriģinālrakstība, piemēram: „Bajonets (franc. *Bayonnette*), infantērijas šaujamašīnas rīkam uzbāžams ierocis, ko durt”. Tikai samērā nelielā daļā šķirkļu papildus doti termina ekvivalenti vācu, krievu vai latīņu valodā, piemēram, pie šķirkļvārda Bāriņu tiesa (*Супомкии судъ*, *Weisengericht*) vai šķirkļa Amfibijas tekstā „pārvēršanās (*превращение*, *Metamorphose*)”.

Lai varētu spriest par terminu sistēmas attīstības pakāpi, aplūkosim dažus šķirkļus. Tā šķirklī Bankas atrodama labi izkopta jēdzienu sistēma, kas visai maz (galvenokārt pēc dažu vārdu formas) atšķiras no tagad lietotās: „pasīvs; aktīvs; komercbankas, hipoteka; emisijas bankas; depozītu bankas; diskonto-bankas, lombardi; pamata kapitāls; rezerves kapitāls; tekošs rēķins; kredīt biedrības; zemkopības bankas; tautas bankas; sk. krāj- un aizdevu-kases.” Interesi var modināt arī daži vārdnīcā atrodami skaidrojumi, piemēram, tālaika izpratne par bakalaura vārdu. „Bakalaurejs (*Baccalarius*), nezināmas cilts vārds, vissenāki bruņinieku mācekļi, kas gribēja tikt par bruņinieku, tad zemākās šķiras klerikāls (katoļu garīdznieks); no 13. g.-s. sākot zemākais akadēmiskais grāds (teoloģijas un filozofijas), vispirms Parīzes universitātē Gregora IX ievests.” Līdzīgā veidā par tālaika valdošo zinātņu klasifikāciju ļauj spriest šķirklis Dabas zinības. Pēc paskaidrojuma, ka tās ir „disciplīnas, kas cenšas veicināt dabas atzišanu”, norādīts to iedalījums dabas vēsturē („kuras priekšmets ir d. ķermeņi”) un dabas mācībā jeb fizikā („kura nodarbojas ar d. likumiem”). Šai ziņā šī teksta autoru pievilušas tās pašas tulkošanas grūtības kā dažu šodienas žurnālistu, kurš tulkojumus nereti

raksta par „dabas vēstures muzejiem” (nevis „dabas muzejiem”). Uz šo kļūdu mudina sašaurinātais latīņu termina *historia naturalis* skaidrojums, jo tas sākotnēji nozīmēja dabas dažādības aprakstu vai vēstījumu par dabas brīnumiem, bet nebūt ne obligāti to vēsturisko attīstību.

No vārdnīcas materiāliem varam arī diezgan precīzi secināt, kādi vārdi tolaik vēl nebija īsti ieviesušies, tādēļ to vietā izmantoti citi, tagad jau maz lietoti. Šķirkļī *Clown* (angl.), pie skaidrojuma nemaz nav minēts tagad latviešu valodā vispārlietojamās leksikas vārds *klauns*, bet dots šāds skaidrojums: „jokotāja loma vecangļu lugās; tagad žāksts, dāks, joku gailis cirkos”. Līdzīgā veidā piedāvāts atsevišķs šķirkļvārds *Bārzduki*, bērtuki, kuram sniegts plašs paskaidrojums: „(atvasinājums no „bārzda”, pie kā pielikts tiklab leišu valodā, kā arī latv. Augšgales izloksnē atrodamais pamazināmais sufikss *-ukas, -uks*, nozīmē bārdainīši), mazi apakšzemes cilvēciņi, gariņi, kas var cilvēkiem tikpat labu kā ļaunu darīt”. Jāteic, ka vārdu *bārzduks* kā ekvivalentu vācu *Gnomen* (rūķis) savā „Viedamo vārdu sarakstā” iekļāvis jau Juris Alunāns (Alunāns 123. lpp.), bet šis ir, iespējams, viens no ļoti nedaudzajiem mēģinājumiem ieviest šo vārdu praksē. Ne Mīlenbaha vārdnīcā, ne tās papildinājumos šis vārds nav iekļauts, iespējams tāpēc, ka tas uzskatīts par okazonālismu.

Daudz interesanta *Konversācijas vārdnīca* var sniegt arī medicīnas terminu sistēmas pētniekiem. Ņemot vērā alfabēta kārtu, 2. burtnīcā atrodams visai plašs šķirklis *Anatomija*, kurā tuvāk aplūkota cilvēka ķermeņa uzbūve, kas ilustrēta ar desmit attēliem uz atsevišķas lapas. Lai minam kaut daļu apzīmējumu, kuri šodien vairs netiek lietoti, piemēram, *ģiltene* (= skelets), *krūteža* (= krūškauls), *elpas rīkle* (= balsene un elpvads, tautā biežāk – balss rīkle), *skaņu plēvītes* (= balss saites), *joslene* jeb *varavīksnīte* (= varavīksnene), *dzirdes arods* (= bungdobums vidusausī), *aklā zarna ar tieviņu atvasīti* (= aklā zarna un tās tārpveida piedēklis), *muldiņa* (= nieres bļodiņa). Dažos gadījumos izvēlēti visai grūti saprotami rusicismi, kuri nav atrodami citās tā laika medicīnas grāmatās, kā *tazs* (= iegurnis), *kauss* (= galvaskauss), *priekšsirds* (= sirds priekškambaris), *acs kristāls* (= lēca), *viršējais plakstiņš* (= augšējais plakstiņš). Te laikam šķirkļa sacerētāju pārlieku ietekmējis tas krievu valodā rakstītais avots, no kura ņemti arī attēli.

Jāteic, ka terminu lietojuma konsekvence vismaz anatomisko struktūru apzīmēšanas ziņā vārdnīcā nav panākta, jo 1. burtnīcā iekļautajā šķirkļī *Aklība* (mūsdienās medicīniskā nozīmē parasti runā un raksta vienīgi par aklumu) lietoti jau Kārļa Lībieša 1873. gadā ieteiktie termini *radzene*, *lēca* un *tīklene*. Līdzīgi tam arī šķirkļī *Acs* atrodami modernie termini, tomēr daļai joprojām izmantoto terminu doti tagad vairs praktiski nesastopami sinonīmi, piemēram, *acu-vāki* jeb *plakstiņi*, *cīpslene* jeb *acs-baltā āda*, *lēca* jeb *acu grauds*, *varavīksnenīte* jeb *joslene* (mūsu dienās tikai varavīksnene), *stikla ķermenis glomulis* (resp. stiklveida ķermenis). Nevienā no šķirkļiem kā termins nav atrodams vārds [*acs*] *zīlīte*, bet tā vietā ir izmantots apzīmējums *redzokle* jeb *acs zvaigznīte*. Citā ar aci saistītā šķirkļī

atrodams termins *saites-ādiņa* (= saistene jeb konjunktīva). Nebūtu gan pamata apgalvot, ka visi tolaik lietotie termini ir mazāk precīzi par tagadējiem, jo, pēc autora domām, *priekšsacs* un *iekšsacs* ir īsāki un skaidrāki par *acs ārējo* un *iekšējo kameru*. Arī ieteiktais termins *redzes maldības* varētu medicīnā un psiholoģijā lieti noderēt kā virsklases jēdziens plašai parādību kopai, kas aptver gan redzes halucinācijas, gan dažāda veida optiskas ilūzijas.

Cits jēdziens, kuram tolaik nav bijis izvēlēts konsekvents apzīmējums, ir *iekaisums*, jo, pat pārlietu rūpīgi nemeklējot, atrodami ekvivalenti *sakaisums*, *sakarsums*, *iekarsums*, kā arī *karsoņu slimības* kā slimību grupas nosaukums. Kaut gan šķirkļī *Abscess* lietots termins *iekaisums* un dota norāde uz šādu šķirkļvārdu turpmākajās burtņīcās, tomēr tas faktiski nav atrodams. Daļā slimībām vēltīto šķirkļu iekavās minēti latīniskie medicīnas termini ar izskaņu *-itis*, tomēr autori no to latviskotajām formām konsekventi vairījušies.

Daudzos gadījumos vārdnīcā atrodams tautā lietotais slimības apzīmējums, turklāt dažkārt tas dots vienīgi norādei uz pilno šķirkli (*dilonis*, sk. *tuberkuloza*), citos pie tā dots pilns skaidrojums (piemēram, *Dusulis (astma)*), bet pie šķirkļvārda *Astma* norāde (sk. *dusulis*), bet vēl citos – plaši izskaidrojumi ir abos gadījumos (ir samērā plašs šķirklis *Abscess* un arī *Augoni*).

Kaut gan no Kronvalda Ata priekšlikuma – ieviest latviešu valodā vārdu *ķermenis* – vārdnīcas sacerēšanas brīdī bija apritējuši gandrīz divdesmit gadi, tomēr gandrīz visos medicīniska rakstura šķirkļos šai nozīmē lietots, šķiet, jau toreiz nedaudz novecojušais daudzskaitlinieks *miesas* (piemēram, „*Auskultācija*, miesu izklausīšana, lai no dzirdamā trokšņa varētu nojēgt iekšējo miesas-daļu stāvokli”).

Aplūkojot medicīnas nozares, mūsdienu *ārstniecības* vietā viscaur lietota šī termina saīsinātā forma *ārstība* (piemēram, *acu ārstība*, *ārstības līdzekļi*). Tomēr īpaša šī vārda skaidrojuma nav, jo *Medicīna* palikusi vārdnīcas neizdotajā daļā. Tāpat nav arī šķirkļa *Dziedniecība*, bet ir norāde „*Dziedēt*, sk. *medicina*”. Atbilstoši tā laika modei ir īpašs skaidrojums par tolaik populāro „dabas ārstēšanu”: „slimību dziedināšana caur vielu maiņas ķīmiskiem un fizikāliskiem procesiem organismā. D. dz. metode atmet visas zāles un rauga katru slimību dziedināt caur zināmā kārtā lietātiem ēdieniem, ūdeni, tīru gaisu, normālu siltumu, kustēšanos un mieru.” Savukārt pie vārda *Dakteris* varbūt pat veiksmīgāk nekā daudzās vēlāk izdotajās enciklopēdiskajās vārdnīcās (protams, ievērojot izteiksmes vecmodīgumu) skaidrotas abas šī vārda nozīmes: „1) augstākais akadēmijas tituls mācītiem vīriem, izdots vispirms 1130. g. Bolonjā, tad 1231. g. Parīzē. Pacelšana daktera kārtā (daktera promocija) tagad notiek caur kādas fakultātes dekānu pēc disertācijas klajas aizstāvēšanas; d. titulu piešķir arī *honoris causa* (goda pēc), zināmu nopelnu labad. 2) D. nozīmē to pašu, ko dziednieks, ārsts.”

Par to, ka daudzos gadījumos bija pietiekami labi zināms niansēts specializētu rīku lietojums tajā vai citā ar medicīnu saistītā nozarē, var spriest pēc šķirkļī *Asins-laišana* sniegtās informācijas, ka „asins-laišanas rīki lopu ārstībā ir: ķirtulis

(*Schnepfer*), knāblis (*Fliete*) un blietīte (*Lanzette*)". Maz ticams, ka šos un vēl dažus citus līdzīgus apzīmējumus mūsdienās izdosies atkal padarīt par terminiem, jo to vietā stabili ienākuši citi, turklāt pati šī ārstēšanas metode tikpat kā aizmirsta un tiek lietota daudz retāk nekā pirms 120 gadiem, tomēr būtu labi vēsturiska tipa vārdnīcās norādīt šo vārdu savulaik pietiekami plašo lietojumu un terminoloģisko nozīmi.

Iznākušajās gandrīz tūkstoš lappusēs atrodamais teksts, kas turklāt tapis viena leksikogrāfa, proti, paša Jēkaba Dravnieka virsredakcijā, neapšaubāmi ir vērā ņemams sava laika terminoloģijas un zinātnes attīstības atspulgs. Jāpiemin, ka pie sistemātiski ekscerpētajiem savas vārdnīcas avotiem to minējis arī Kārlis Mīlenbahs, tomēr nav gluži skaidrs, vai tajā patiesi aptverti visi iznākušie šķirkļi. Tādēļ jābrīnās, ka pagaidām gan zinātnes vēstures pētījumos, gan terminoloģijas attīstībai veltītos apcerējumos tik maz vērības veltīts pirmās latviešu enciklopēdiskās vārdnīcas saturiskajai un terminoloģiskajai analīzei.

Jēkabs Dravnieks aizgāja mūžībā laikā, kad viņa idejas pārņēmejs un turpinātājs Ansis Gulbis jau bija laidis klajā savas (tautā visplašāk pazīstamās) *Konversācijas vārdnīcas* pirmo burtnīcu. Ne viens, ne otrs tobrīd nevarēja paredzēt, ka arī šim izdevumam liktenis nebūs vēlējies tapt pilnvērtīgi pabeigtam. *Habent sua fata libelli...*

Piemīņas vārdos Jēkabam Dravniekam Ansis Gulbis 1928. gadā sniedza, šķiet, visemocionālāko viņa darbības raksturojumu: „Materiālajā ziņā nesekmīgi – tomēr idejiski Jēkabs Dravnieks ierāva latviešu grāmatu izdošanā dziļu vāgu. Viņš bija kā meteors, kas liesmās sadeg pats un citus rauj līdzī. Viņa jaunības ideālisms bija kā ugunīgas mēles, kas deg vēl šo baltu dienu cilvēku sirdīs, kas Jēkabu Dravnieku pazina un prata viņu cienīt. Toreiz, pirms 35 gadiem, kad saņēmu viņa izdoto *Konversācijas vārdnīcas* 1. burtnīcu, es tā sajūsmiņajos, ka nolēmu kļūt par grāmatnieku. Šo liktenīgo soli, varbūt, es nekad nebūtu spēris, ja Jēkabs Dravnieks mani kā jaunekli nebūtu ar savu ideālismu saviļņojis. Jēkaba Dravnieka idejiskie pasākumi, pēc nelaimīgā bankrota, saviļņoja plašas aprindas: *Konversācijas vārdnīcu* sāka no jauna izdot Rīgas Latv. biedr. Zinību komisija, „Latvju Daiņas” Pēterpils Zinātņu Akadēmija, no rakstu sērijas „Latvju tautai” uzskatāmi kā tieši turpinājumi mūsu vēstures grāmatas un citi zinātniski izdevumi. Viņa ierautā vaga liela stila izdevumos neaizauga un arī nekad neaizaus.” (Gulbis 1928, 60–61)

1. Alunāns 1930 – Alunāns, Juris. Viedamo vārdu saraksts. *Jura Allunāna raksti*. III sēj. Rīga : Valtera un Rapas izdevums, 1930.

2. Bankavs 1999 – Bankavs, Andrejs. Jēkabs Dravnieks – leksikogrāfs. *Linguistica Lettica*, 5. Rīga : LU Latvija 1999, valodas institūts, 30.–35. lpp.

3. Bergs 1891 – Bergs, Janis. Uzaicinājums. zemkopības lietā. *Konversācijas vārdnīca*. 2. burtn. Jelgava : J. Draviņ-Dravnieka apgādībā, 1891, II vāks.

TERMINOLOĢIJA

4. Blaumanis, Rūdofs. Latviešu konversācijas vārdnīcas lietā. Rūdofs Blaumanis. *Kopoti Raksti deviņos sējumos*. 7. sēj. : raksti par kultūru, recenzijas, publicistika. Rīga : Jumava, 2000, 51.–52. lpp.
5. Blaumanis 2000 – Blaumanis, Rūdofs. Pirmā latviešu konversācijas vārdnīca. Rūdofs Blaumanis. *Kopoti Raksti deviņos sējumos*. 7. sēj. : raksti par kultūru, recenzijas, publicistika. Rīga : Jumava, 2000. 7.–10. lpp.
6. Dravnieks 1891/1 – Dravnieks H. Jēkabs. Atbildes. *Konversācijas vārdnīca*. 1. burtn. Jelgava : J. Draviņ-Dravnieka apgādībā, 1891. III vāks.
7. Dravnieks 1891/4 – Dravnieks, H. Jēkabs. Jauna latviešu vārdnīca. *Konversācijas vārdnīca*. 4. burtn. Jelgava : J. Draviņ-Dravnieka apgādībā, 1891, III–IV vāks.
8. Dravnieks 1891/1a – Dravnieks, H. Jēkabs. Uzaicinājums. *Konversācijas vārdnīca*. 1. burtn. Jelgava : J. Draviņ-Dravnieka apgādībā, 1891, II–III vāks.
9. Druvieta 1989 – Druvieta, Ina. Valodnieks leksikogrāfs Jēkabs Dravnieks. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 25. laidniens. Rīga : Avots, 1989, 22.–26. lpp.
10. Latvijas Kareivis 1924 – Galvas pilsēta [hronika]. *Latvijas Kareivis*, 1924. g. 12. marts.
11. Latvijas Kareivis 1924a – Galvas pilsēta [hronika]. *Latvijas Kareivis*, 1924. g. 29. apr.
12. Goba 1926 – Goba, Alfrēds. Jēkabs Dravnieks. Rakstnieka 50 gadu darbības piemiņai. *Latvju Grāmata*, 1926, Nr. 4, 248.–252. lpp.
13. Gulbis 1928 – Gulbis, Ansis. Jēkabs Dravnieks. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1928, Nr. 1, 60.–61. lpp.
14. Valdības Vēstnesis 1922 – lekslietu ministrijas administratīvais departaments. *Valdības Vēstnesis*, 1922. g. 15. jūn.
15. Līgotnis 1926 – Līgotņu Jēkabs. Jēkabs Dravnieks, biogrāfija. *J. Dravnieka raksti*: I. Biogrāfija un valodnieciski raksti. Rīga : Valtera un Rapas izdevums, 1926, 3.–73. lpp.
16. Zanders 1999 – Zanders, Viesturs. Kāds Jelgavas un Latvijas ideālists. Jēkabs Dravnieks. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 1473/1474, 1999. g. 19. janv.
17. Baltijas Vēstnesis 1891 – [Zinību komisijas sēdes atreferējums]. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 131, 1898. g. 13. jūn.

Benita Laumane

Vai jaunas tendences – personvārdi – meteoroloģijas terminu veidošanā?

Pēdējos gados meteoroloģiskā laika ziņās parādās informācija no dažādām pasaules malām par vētrām, viesuļvētrām, orkāniem un cikloniem, kas nodēvēti īpašvārdos. Piemēram, kā ziņo LETA-AFP, 2007. gada 21. augustā Jukatanas pussalu sasniegusi viesuļvētra *Dīns*, 2009. gada 14. augustā Atlantijas okeānā izveidojās tropu vētra *Ana*, 18. augustā tiek ziņots par orkānu *Bils* pie Amerikas un Kanādas krastiem, savukārt Taizemes piekrasti 10.–11. augustā apdraudēja taifūns *Marakota*. Arī Eiropā vairākiem vētru nosaukumiem izvēlēti populāri personvārdi, piemēram, *Kirils* (*Diena*, 2007. g., 19. janvārī), 2008. gada 10.–11. martā Eiropā plosījās vētra *Johans*, 2009. gada 27. martā Baltiju sasniedza ciklons *Jens*, 2009. gada 2.–3. jūnijā pār Eiropu brāzās ciklons *Īzaks* (<http://laikapstakliunfoto.blogs.com/2009/06/ciklons-izaks.html>), bet ap 10. jūniju – *Martins*.

Personvārdos tiek dēvētas gan Klusā okeāna, gan Meksikas līča viesuļvētras. Kā vienu no spēcīgākajām var minēt tropu vētru *Karloss*, kas Meksikas līcī pārvērtās par viesuļvētru 2009. gada 11. jūlijā (http://www.klaiks.lv/portals/pasaules/raksts.html?xml_i=13127).

Viesuļvētru apzīmēšanai tiek izmantoti arī sieviešu personvārdi: *Debora*, *Hanna*, *Henriete*, *Ketrina*, *Olga* u. c. (<http://tvnet.lv/zalazeme/nature/article.php?id=72261>).

Kā noprotams, īpašvārdu resp. personvārdu izvēle vētru apzīmēšanai ir bijusi Eiropas un pasaules hidrometeoroloģisko dienestu un meteorologu ziņā. Bet vai prognozējamo spēcīgo, postošo vētru apzīmējumu – īpašvārdu – izvēlei ir kāds tiešs vai pastarpināts sakars ar tautas un valodas tradīcijām? Vai latviešu valodā tas ir pilnīgi svešs vētru nosaukumu darināšanas paņēmieni?

Hidrometeorologs Rūdolfs Knaps 1963. gadā *Dabas un vēstures kalendārā* raksta: „Rudens atnākšanu pie mums vēsta skarbie vēji, kas sākas jau augustā. Zvejnieki daudz paaudžu uzkrātajā pieredzē zina „Labrenča sturmi” augusta pirmajā pusē un „Bērtuļa sturmi” – otrajā pusē. Bet īstais rudens vētru laiks sākas ar „Miķeļa sturmi” septembra beigās.” (Knaps 1963, 137).

Jūrmalcimos zvejnieku sarunvalodā vētras parasti sauc par *sturmēm*. Rakstu avotos aizguvums no vācu valodas dažādos variantos sastopams jau kopš 17. gadsimta (Langija vārdnīcā 1685. gadā): *sturmis* – Sturmwind (Langijs 1936, 332); ar laikapstākļiem saistītā nozīme reģistrēta arī 19. gadsimta vārdnīcās, piemēram, Kārļa Kristiāna Ulmaņa vārdnīcā: latv. *sturme*, *sturmis* – der Sturm; Regenschauer mit Wind (Ulmann 1872, 285). Mūsdienu latviešu literārajā valodā vārds *sturme* 'spēcīga, postoša parādība dabā (parasti vētra, lietus)' (LLVV 6₁ 1986, 263) ir novecojis.

Vētru nosaukšana īpašvārdos nav nejauša – nominācijas nolūks ir brīdināt par parādības postošajām sekām. Kā zināms, Baltijas jūra ir nemierīga, īpaši rudenī, kad cikloni no Atlantijas okeāna, pārvietodamies ziemeļaustrumu virzienā, rada biežas vētras, bet to cikliskums, kas balstās uz tautas novērojumiem, ir daļēji prognozējams. „Atsevišķi cikloni vienā saimē parasti neiet pa gluži vienu un to pašu ceļu, bet katrs nākamais ir it kā noslīdējis vairāk uz dienvidiem un, to centriem tuvojoties mūsu republikai, vētras spars pieaug. Tādēļ arī, vētrai pēkšņi apstipstot un vējam „lecot atpakaļ”, ir gaidāma jauna, vēl spēcīgāka vētra. To labi zina zvejnieki vēl kopš tiem laikiem, kad nepastāvēja nekādi laika biroji ar savām prognozēm.” (Knaps 1963, 138). Tādējādi paredzamo vētru apzīmēšanai bijušas piemērotas baznīcas kalendāra dienas un tām atbilstošie populārie personvārdi.

Sarunvalodā līdzās Rūdolfa Knapa minētajām sturmēm reģistrēti vēl citi ar personvārdiem veidoti vētru nosaukumi, piemēram, *Andrejsturme*, *Bērtmanis* Rojā, *Dižmāras sturme* Kaltenē, *Simjūds* Ventspilī.

Tādēļ interesi izraisa šo nosaukumu darināšanas īpatnības un lietošana (nosaukumu varianti), īpašvārdu izplatība, cilme u. tml.

Tālāk tekstā alfabētiskā secībā doti Latvijas jūrmalciemu izloksnēs 20. gadsimta 70.–80. gados autores reģistrētie vētru nosaukumi (piemēri doti vienkāršotā fonētiskā transkripcijā, neapzīmējot intonācijas), kuriem pamatā personvārdi, kas atzīmēti kalendāros, kā arī citas īpaši svinamās dienas.

- **Andrejsturme**, arī **Andrejs**, 'rudens vētra ap Andreja dienu 30. novembrī' Ģipkā, Rojā (*Andrejs ar dod vaļā, – īst Andrejsturm!*) u. c.

Sal. *Andrejs*: rakstu avotos minēts jau 13. gadsimtā, Rīgā 1204. gadā (LPV 1990, 56). Andreja dienas vakarā zīlējuši: lika cimodus pagalvī, kaisija labību vai linus pagultē utt. *Ko sapņo Andreja naktī, tas piepildās* (sk. LTT 1941–1944, I/47–52).

- **Bērtmaņa sturme**, arī **Bērtmanis**, **Bētmera sturme**, 'vētra augusta beigās ap Bērtuļa dienu 24. augustā' Kaltenē, Rojā (*Bērtmanis nopūt.*), Ziemeļpē (*augusta beigās reņģēm ir Bētmera nārsts, ka tik neuznāk sturme!*),

Bērtuļsturme – tajā pašā nozīmē – Pitragā, Rojā.

Sal. *Bērtulis*: rakstu avotos minēts Vidzemē jau 1620. gadā, radies no *Bartolomejs* (LPV 1990, 82); tam blakus sastopami vairāki varianti, piemēram, *Bērtmejs* (Stenders 1789, I/375); par atbilstošu personvārdu liecina arī mājvārds **Bērtmeŗi**, piemēram, Saldū. Ap Bērtuļa dienu sākās rudzu sēja; kāds laiks Bērtulī, tāds visu rudenī u. tml. (LTT 1941–1944, I/196).

- **Dižmāras sturme**, arī **Dižmāras sturmis**, 'vētra ap Dižmārām 15. augustā' Ģipkā (*Dižmāras un Mazāras – āb div i sturmain.*), Kolkā (*Dižmārsturmis*), Rojā u. c.

- Sal. *Māra*: Vidzemē reģistrēts 1765. gadā; radies no *Marija* (LPV 1990,

228). Īpaši atzīmējamā diena *Lielās Māras* minēta arī Gotharda Frīdriha Stendera vārdnīcā (*Lielos Māros* 'auf Mariä Himmelfahrt') (Stenders 1789, I/150).

- **Jāņsturme** 'vētra ap Jāņiem 24. jūnijā' Rojā (*Jāņos ar i vējains, itin biež gadās Jāņsturm.*), Vakarbuļļos u. c.

Sal. *Jānis*: reģistrēts Rīgā jau 1290. gadā (LPV 1990, 174), kā īpaši atzīmējama diena minēta arī Gotharda Frīdriha Stendera vārdnīcā (*Jāņos, uz Jāņiem* 'auf Johannis') (Stenders 1789, I/85).

- **Jēkabsturme** 'vētra ap Jēkabdienu 25. jūlijā' Mērsragā, Pursciemā (*vasarā pirma sturm i Jēkabsturm, ja i tai diene sturm, ta i viss sturms – Mārs, Mārtiš, Miķelsturm.*), Staldzenē (*ja Jēkablaikā jūr i mierigs, nav sturm, ta malā daudz akmeņpleksts – ātes.*).

Sal. *Jēkabs*: Vidzemē reģistrēts jau 1610. gadā (LPV 1990, 177). Jēkabos cepa jaunu maizi (ME 1923–1932, II/112), vērtēja gaidāmo labības, kāpostu, kartupeļu, riekstu ražu, kā arī prognozēja laikapstākļus (sk. LTT 1941–1944, II/735–737).

- **Katrīnsturme** 'vētra ap Katrīnām 25. novembrī' Rojā u. c.

Sal. *Katrīna*: Rīgā reģistrēts 1452. gadā (LPV 1990, 193). Latviešu ticējumos ap Katrīnām cirpa aitas (*Katrīnas ir kustoņu svētki.*), šai dienā prognozēja laikapstākļus. *Ja Katrīnas dienā salst, tad Andreja dienā līst lietus* (sk. LTT 1941–1944, II/810–811).

- **Labrenča sturme**, arī **Labreņčsturme** 'vētra augusta sākumā ap Labrenča dienu 10. augustā' Kaltenē (*Labreņč sturm i avien. Labreņčnakti liel stroum – noplēš tīkls.*), Mērsragā, Rojā u. c.

Sal. *Labrencis*: radies no *Laurentijs* jeb *Laurentius* (ME 1923–1932, II/396; EH 1934–1946, I/710); reģistrēts Rīgā 1558. gadā (LPV 1990, 205). Tautas tradīcijā Labrencis ir uguns patrons un aizstāvis pret ugunsgrēku (LPV 1990, 205); ja Labrenča dienā lietus līst, tad būs maz ugunsgrēku; ja naktī ir salna, tad būs agrs rudens u. tml. (sk. LTT 1941–1944, II/994–999). Minēts arī latviešu dainās, piemēram:

*Palīdzi, Labrenci,
Rijinu kult,
Cel augstu dūminus,
Zemu dzirkstelītes.* (BW 28774 Dunalkā)

- **Mazmārsturme** 'vētra, kas mēdz uznākt ap Mazmārām (no personvārda darināts atzīmējamās dienas nosaukums) – 8. septembrī' Melnsilā, Mērsragā u. c.

Sal. *Māra* (LPV 1990, 228). Kā īpaši atzīmējama diena minēta arī Gotharda Frīdriha Stendera vārdnīcā (*Mazos Māros*) (Stenders 1789, I/150); šajā dienā bijis arī *Mazmāras tirgus* (ME 1923–1932, II/573); par Māras dienām latviešu ticējumos sk. LTT 1941–1944, III/1190–1191; sk. arī *Dižmāras*).

- **Mārtiņsturme**, arī **Mārtiņsturmis**, **Mārtiņšturme**, 'rudens vētra ap Mārtiņiem 10. novembrī' Ģipkā (*Mārtiņlaikā va nu i miglains – biezs, va i sturmis.*), Kolkā, Pursciemā (*Mārtiš*), Rojā.

Sal. *Mārtiņš*: reģistrēts Vidzemē 1601. gadā (LPV 1990, 233). Novembris saukts par *Mārtiņa mēnesi* (Stenders 1789, I/151); tautas tradīcijā Mārtiņš ir zirgu patrons (LPV 1990, 233); minēts arī dainās, piemēram:

*Mārtiņš bagāts vīrs
Vērsi kāva vakarā;
Katriņa ragana
Vistu cepa pelnos. (BW 30225 V Pociemā)*

Mārtiņdiena svarīga laikapstākļu prognozēšanā. *Ja Mārtiņi ir cieti, tad Katrīnas un Andreji ir slapji; kāds laiks Mārtiņā, tāds Ziemassvētkos* utt. (sk. LTT 1941–1944, III/1186–1188).

Zvejnieki Mārtiņdienā mēdza salīgt biedrus zvejai ar ziemas vadu un rīkoja dzīres – *Mārtiņballi*, piemēram, Kauguros (*pa Mārtiņiem kopā sarunāja, sadzēra pa desmit vīriem. Mārtiņballe bi zvejniekiem sarunāšana krogū.*) (ApvK).

- **Miķeļsturme**, arī **Miķeļsturmis**, 'vētra ap Miķeļiem 29. septembrī' Ģipkā (arī *Miķeļsturm. Miķeļsturm šogad bi spēcīgs.*), Rojā (*labāk jūre bij neiet, kad pūt Miķeļsturmis vai Mārtiņsturmis.*) (LPA 1998) u. c.

Sal. *Miķelis*, *Miķēlis*: radies no pv *Mihaels*; Vidzemē reģistrēts jau 1601. gadā (LPV 1990, 239). Dainās Miķelis minēts kā zirgu aizgādnis un labības audzētājs (ME 1923–1932, II/626); *Miķeļa mēness* atzīmēts arī Gotharda Frīdriha Stendera vārdnīcā ('Herbstmonath') (Stenders 1789, I/166); Miķeļos bija rudens svētki; ja Miķeļa dienā silts lietus līst, tad būs mīksta ziema u. tml. (sk. LTT 1941–1944, III/1256–1261).

- **Simjūds**, arī **Simjūts**, **Simjūtsturme**, '(pēkšņa) rudens vētra oktobra beigās' Kaltenē (*jagaid Simjūts – būs sīgs! Simjūtsturmē i sīgs.*), Mērsragā, Ovišos (*tas trakais Sīmaņjūds i rudenī.*), Ventspilī (*Simjūds i briesmīgs, ka tas nāk cour! ka paliek ous pie tiloudam – dzird, ka ruc: Simjūds klāt!*), Vendzavā (*Simjūta laiks i uz oktobri, novembri: rāms un te pārnāk uz jūru negaidīti vētra. pa to laiku avien aplīkst.*).

Sal. *Sīmanis* un *Jūds*: reģistrēti Vidzemē 16. gadsimtu (LPV 1990, 291, 184); Sīmaņa un Jūdasa diena ir 28. oktobrī (apustuļi *Jūda Iskariots* un *Sīmanis*, sk. LTT 1941–1944, IV/1954); Simjūda jeb Simjūtu dienas vakarā mielojuši veļus (ME 1923–1932, III/841; LTT 1941–1944, III/1666).

Tautas meteoroloģijā prognozējamās vētras piesaistītas arī citām zīmīgām vai svināmām dienām, piemēram, **Lieldienu sturme**, **Ziemassvētku sturme** Rojā u. c.

- **Krustdienu sturmis** 'vētra pavasarī, maija sākumā' Rojā (*Krustdien sturmē, Krustdien vējes izmet kūģs.*).

Sal. *Krustdienu*: „Debesbraukšanas dienu un divi ceturtdienas priekš tās nosauc par krustdienām; pirmo – par mazo, otro – par vidējo un trešo – par lielo.” (ME 1923–1932, II/288); kā īpaša diena minēta arī Gotharda Frīdriha Stendera vārdnīcā (*krustu diena, liela krustu diena* 'Christi Himmelfahrtstag' (Stenders 1789, I/37, II/328). Latviešu ticējumos Krustdienā nedrīkstēja lauzt stādus, zarus, plūkt puķes, zāli, nebija brīv arī strādāt (art, sēt u. tml.); kāds laiks ir ap Krustdienu, tāds ir vairāk visu vasaru; ja pērkonis Krustdienā rūcot, tad esot auksta un sausa vasara (LTT 1941–1944, II/951–956).

Svarīgas bijušas arī tirgus dienas; piemēram, **Skultes tirgus šturms** Carnikavā (*uz Skultes tirgu 3.–4. oktobrī – būs šturms*).

Kā liecina aplūkoti piemēri, personvārdu izvēle latviešu valodā, lai apzīmētu vētras, nav bijusi nejauša, – tā sakņojas ar tautas identitāti saistītās ierašanās un ritos. Arī kaimiņtautu, piemēram, poļu tautas, tradīcijās meteoroloģiskā laika prognozes sasaista ar kalendārdienām resp. (svēto) personvārdiem (par poļu personvārdiem *Andrzej, Anna, Barbara, Bartolomej, Grzegorz, Jan, Jur, Katarzyna, Marcin, Michał, Mikołaj* u. c. lietošanu kašubu parunās un sakāmvārdos, kas raksturo laikapstākļus, sk. Treder 1980, 33–36). Ar personvārdu asociējas arī vācu *Gregori Wind* – austrumvējš pavasarī Tīrolē (*Прох* 1983, 70) un krievu *зепоз* – ziemeļaustrumu vējš Azovas jūras piekrastē (*Клыков* 1968, 26). Zinātniskajai terminoloģijai neparasts vēju nosaukumu darināšanas paņēmieni – personvārds frazeoloģiskā vārdu savienojumā – sastopams krievu zvejnieku profesionālajā leksikā: sal. *Езоп copeбу уанкы* – spēcīgs ziemeļaustrumu vējš Kaspijas jūras baseinā (*Клыков* 1968, 30).

Mūsdienu modernā cilvēka apziņā kultūrvēsturiskais konteksts izbāl – nosaukumu (terminu) veidošanā tiek izmantots gandrīz jebkurš (arī jaunākas cilmes) personvārds; piemēram, **Vilmas sturme** Klapkalnciemā (*pa Vilmām a i sturme.*), Vakarbuļļos (*Vilmas sturme jeb āboļsvētdienas sturme i augusta beigās.*); sal. *Vilma*: kalendāros minēts kopš 1889. gada (LPV 1990, 327).

Zvejnieku sūrās dzīves un darba pieredzē daudzu paaudžu laikā uzkrātie novērojumi par vietējo klimatu – dabas parādībām un to cikliskumu – likuši sasaistīt dabas parādības noteiktā secībā, respektīvi, lokalizēt tās laika dimensijā saistībā ar baznīcas kalendāra dienām un populāriem personvārdiem, tā panākot tāda signāla ieprogrammēšanu tautas atmiņā, kas brīdina par bīstamām meteoroloģiskām parādībām.

Avoti

ApvK – LU Latviešu valodas institūta apvidvārdu kartotēka.

LPA 1998 – Liepājas Pedagoģijas akadēmijas filoloģijas studentu dialektoloģijas prakses materiāli.

TERMINOLOĢIJA

1. EH 1934–1946 – Endzelīns, Jānis, Hauzenberga, Edīte. *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai*. 1.–2. sēj. Rīga, 1934–1946.
2. Knaps 1963 – Knaps, Rūdolfs. Rudens vēji un vētras. Latvijas PSR ZA Latvijas Dabas un vēstures biedrība. *Dabas un vēstures kalendārs*. Rīga : Zinātne, 1963, 137.–138. lpp.
3. LLV 6₁ 1986 – Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6₁. sēj. Rīga : Zinātne, 1984.
4. ME 1923–1932 – Mīlenbahs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis Jānis Endzelīns. 1.–4. sēj. Rīga, 1923–1932.
5. Langijs 1936 – *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku*. Pēc manuskripta fotokopijas izdevis Eduards Blese. Rīga, 1936.
6. LPV 1990 – Siliņš, Klāvs. *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga : Zinātne, 1990.
7. Stenders 1789 – Stender, Gotthard Friedrich. *Lettisches Lexicon*. T. 1–2. Mitau, 1789.
8. LTT 1941–1944 – Šmits, Pēteris. *Latviešu tautas ticējumi*. 1.–4. sēj. Rīga, 1941–1944.
9. Treder 1980 – Treder, Jerzy. *Prognostryki pogody i przyslowia o tym charakterze*. Pomerania, 1980, Nr. 7, 31–36.
10. Ulmann 1872 – Ulmann, Carl Christian. *Lettisch-deutsches Wörterbuch*. T 1. Rīga, 1872.
11. Клыков 1968 – Клыков, Андрей. *Краткий словарь рыбацких слов*. Москва : Изд. Пищевая промышленность, 1968.
12. Прох 1983 – Прох, Леонид. *Словарь ветров*. Ленинград : Гидрометеиздат, 1983.
13. <http://klaiks.lv>
14. <http://laikapstakliunfoto.lv>

Andrejs Veisbergs

Vai tiešām īsāk nevar?

Vārddarināšanas iespējas

Paplašinoties valodas lietojuma jomām, apgūstot simtiem un tūkstošiem jaunu jēdzienu, latviešu valodā veidojas un tiek veidoti jauni vārdi un termini. Jaunveidojumi rodas divos veidos. Pirmais ir tautas impulsīva vārddare, kas visbiežāk izpaužas kā daļēji neapzināta rīcība konkrētās situācijās, kad kaut kas ir jānosauc, bet atbilstoša vārda nav. Ar to nodarbojas gluži vai katrs valodas lietotājs, bet lielākoties tulki, tulkotāji, žurnālisti. Šai darbībā nopietni iesaistīties ir visai nereāli. Varam tikai cerēt, ka šo procesu daļēji vada vārddarinātāju instinktīva savas valodas izjūta. Tautas valodas izjūta visumā noregulē šī procesa tālāko attīstību – nevajadzīgi, neizdevušies, ķēpīgi jaundarinājumi valodā parasti neiesakņojas un paliek viendieņi.

Otra vārddarinātāju grupa ir terminologi plašā nozīmē. Šajā gadījumā vārddare jeb terminrade ir ar zināmu autoritātes spēku, darināšanas process ir apzinātāks, darinātāji vadās no zināmiem principiem un galarezultātām ir pusobligāts raksturs. Aplūkojot šo divu grupu radošo veikumu, rodas zināmi secinājumi, ko, protams, nedrīkst absolutizēt, jo arī valodas materiāls ir daļēji atšķirīgs.

Terminoloģijas kopums veido plašu spektru, kura vienā galā ir „īstie” termini. Tie nereti apzīmē ļoti specializētus jēdzienus, kas ikdienas lietojumā vispār neparādās vai arī parādās ļoti reti, piemēram:

monometiltetrahlordifenilmetāns,
di-μ-okso-di-n-butilstaniohidroksiborāns,
ciānfuksīndzeltenmelnais krāsu modelis,
centralizētās videoraides hibrīdā vairākpunktu konference.

Šādi uztverei, izrunai un valodai ļoti nedraudzīgi veidojumi, protams, var pastāvēt specifiskās, ierobežotās, retiem profesionāļiem izmantojamās, perifērās jomās. Atzīmēsim, ka jēdzienu var izteikt gan tradicionālā salikteņa formā – vienā vārdā, gan vārdkopas formā (ko latviešu valodā neuzskata par salikteni).

Otrā spektra galā termina kategorijā ir tādi seni un vispārlietojami vārdi kā *saule, ūdens, vējš, siers, piens, acs, kāja* vai jaunāki darinājumi (tai skaitā aizguvumi) vai nozīmes kā *radio, dators, blogs, pele, zaļš* u. c. Pa vidu šīm galējībām ir termini, kurus lieto gan zinātnē, gan ikdienā, piemēram, *dezoksiribonukleīnskābe (DNS), klonēt, aktīvi, īsziņa, monitors, attīstītājs, enzīms, pedofils*.

Jaunvārdu un terminu veidošana bieži tiek skatīta, pretstatot aizguvumus (kas nereti vērtēti kā nevēlami) pašcilmes veidojumiem. Turklāt jaunvārdu veidošanu/veidošanos parasti aplūko, skatoties pagātnē (Skujiņa 1999), fiksējot to, kas kādā brīdī valodā parādījies. Ļoti pietrūkst plašākas analīzes par to, kas ir veiksmīgs,

kas neveiksmīgs (Bušs 2000), ko tauta ar prieku pieņēmusi, ko noraidījusi un ar ko „mokās”. Uz šādas nostājas ierobežotību svešvārdu nīdēšanas sakarā norāda Aina Blinkena – trūkst „konceptuālu teorētisku apcerējumu par aizguvumu pieņemšanas kritērijiem” (Blinkena 1997, 84). To pašu varētu teikt arī par vēlamiem pašcilmes veidojumiem un to modeļiem. Parasti tiek piesaukti valodas attīstības iekšējie likumi, zinātniski pamatota, sistēmiska pieeja, bet konkrēti netiek atklāts, kādi tie būtu. Valentīna Skujiņa raksta, ka „vārdu jaunrade nav formāls process. Tas sakņojas konkrētas valodas sistēmā, un jaunu vārdu darināšana notiek pēc noteiktiem strukturāli semantiskiem modeļiem” (Skujiņa 2005, 69). Taču nav skaidrs, ko šāds postulāts nozīmē – ja valodā parādās vairāki netradicionālas formas aizguvumi un pašu veidojumi, piemēram, *e-pasts*, *e-iekļautība*, *e-pārvalde*, *ibanka*, *i-sabiedrība*. Vai var uzskatīt, ka šāds visai dabiski ienācis modelis mūsdienu latviešu valodā ir atzīstams, sistēmisks, kodificējams, tālākizmantojams, vai tas ir izņēmums vai noteikto modeļu pārkāpums? Terminoloģijas citadelē – Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijā – terminu datubāze tagad pārdēvēta par *AkadTerm*. Vai šāds salikteņa paveids un rakstība tiešām ir veidoti pēc iepriekšminētajiem „noteiktajiem strukturāli semantiskajiem un sistēmiskajiem modeļiem”? Iespējams, viens no iemesliem, kāpēc vērojamas regulārās nesaprašanās terminoloģijas laukā, ir tieši nepiemērotu modeļu izmantojums, dažreiz pat to uzspiešana.

Teorētiskā skatījumā vajadzētu kaut nedaudz ieskicēt latviešu valodai raksturīgākos, pieņemamākos un vēlāmākos modeļus, protams, ņemot vērā arī tradīcijas un tendences dažādās sfērās. Informātikas terminoloģijas jomā ir lielāks metaforu īpatsvars, jo tā tiek aizgūta no angļu valodas; jūrniecības leksikā tradicionāli bija daudz īsu aizguvumu, tie tagad tiek dzēsti ar smagām analītiskām konstrukcijām: *demfers – pietauvošanās trošu spole*; *deidvuds – dzenvārpstas gultņu caurule*.

Manuprāt, daudz lielāka loma jaunveidojumu radīšanā būtu jāpiešķir terminu īsumam, labskaņai vai nelabskaņai, valodiskajai gaumei, estētikai, tradīcijām. Pētījumi par aizguvumu asimilāciju varētu norādīt uz pašas valodas attīstības likumsakarībām. Būtu vērts diskutēt arī par vārddarināšanas paņēmienienu izvēli tajos gadījumos, kad jaunvārdi un jauni termini tiek veidoti apzināti. Lielākā apjomā šie procesi ietekmē valodas sistēmu, tās būtību, kuras viena šķautne varētu tikt formulēta šādi – vai mēs veidojam smagnēju, garu, ļoti precīzu leksikonu vai īsu, tēlainu, metaforisku vārdu krājumu.

Par jaundarinājumu likteni varētu spriest arī pēc valodas lietotājiem, kas mazapzināti un pusapzināti ietekmē vārdu iesakņošanas un lietojumu. Kāpēc *zīmols*, *aprīte*, *apraide*, *aprūpe*, *ārzona*, *dators*, *saziņa*, *nūjot*, *ēnot*, *pele* visai strauji un viegli ir valodā nostiprinājušies, kamēr citi oficiāli apstiprinātie garie termini *pirmsmūsuēras*, *pirmsšķietamība*, *sprādzienbīstams*, *mēģinājumiedarbināšana*, *nosacījumatkarīgs*, *apstiprinātājiestāde*, *autolopvedis*, *elektroniskais surogātpasts*, *aizmuguriekāpes autobuss*, *izprieceļojums*, *lolojumdzīvnieks*, *tiltmaršrutētājs*,

likumpamatots disciplinārsods, noziedzīgi iegūtu līdzekļu (nelikumīga) legalizācija valodā īsti nenostiprinās, tiek uztverti kā traucējoši vai smieklīgi?

Lai cik lielā mērā trīskomponentu salikteņi atvieglotu teikuma sintaktiskās konstrukcijas, tādiem veidojumiem kā *trakumsērgbrīvs, padomdevējkomiteja, līgumslēdzējijestāde* valoda (tās lietotāji) pretojas. Iespējams, darinātāji vairāk domājuši par precizitāti rakstiskā lietojumā, nevis par salikteņu reālo lietojumu runas vidē. Tomēr runas lietojums ir būtisks gadījumos, kad termins ir plaši lietots.

Atskats vēsturē

Lai gan valoda nepārtraukti mainās un tajā nemitīgi parādās arī jaunas iezīmes, ir vērts ielūkoties pagātnē, kur redzam ne tikai tās pamatiezīmes, bet arī tendences. Latvju dainās (kuru valoda, protams, pakļauta citām likumsakarībām nekā zinātnes valodā, terminoloģijā) atrast salikteņus ir visai pagrūti, pat šodienas divkomponentu īsie salikteņi dainās parasti ir brīvas vārdkopas formā: *ceļa mala – ceļmala, jūras mala – jūrmala, upes mala – upmala; stajļa puisis, kara kungi, lieli kungi, muļžas kungi, tautu meita, vīra māsa, vēja māte, Jāņa bērni, kara vīrs*. No dainu skata punkta varētu pat teikt, ka latviešu valodai salikteņi vispār nav raksturīgi.

Taču valodas vēsturē redzam veclatviešu rakstu valodas tendenci lietot garas skaidrojošas frāzes – „īsto” salikteņu potenciālos aizsākumus. Tie lietoti daļēji kā jaunievedumu skaidrojumi, daļēji kā latviskās atbilstmes valodā trūkstošu jēdzienu apzīmēšanai: *kamielis – meža zirgs; ķirbis – liels krievābols, turķu ābols; metāls – lietas, kas no zemes top izraktas; citrons – dzeltenais Vāczemes ābols; infantērija – kājnieku kara spēks; diēta – ēšanas un dzeršanas mērs; kvadrāts – četrstūris ar līdzīgiem sāniem*. Kā redzams, laika gaitā lielākoties ir uzvarējis īsais variants – praktiski vienmēr tas ir aizgūvums, kas izspiež garos veidojumus. Uz šo parādību jau gandrīz pirms diviem gadsimtiem norādījis Jēkabs Lundbergs: „Ja nu tā darinātais vārds iznāktu vairāk aprakstošs nekā īstens nosaukums [...], tad labāk jāizraugās svešais vārds, un latvietis līdz ar jauno jēdzienu iemācīsies arī jauno vārdu.” (Lundberg 1830, 103–104). Vārdu un salikteņu garuma ziņā šīs grupas nedaudz atgādina atšķirības starp dainām un veclatviešu rakstu valodu kopumā, lai gan pēdējā „nepauž latviešu valodas meistarību izteiksmes pareizuma, lokanības un saprotamības ziņā” (Ozols 1965, 7), tajā trūkst slīpējuma un dzīvības.

Latviešu literatūras klasiķu darbos salikteņi parasti ir visai īsi (pat Rūdolfam Blaumanim ar tā vācisko izglītību). Īpaši tas attiecas uz pirmo komponentu, kas gandrīz vienmēr ir vienzilbīgs; tipiski ir tādi salikteņi kā *zemkopis, lielceļš, lielskungs, mežkungs, pašapziņa, labvēlība, labprāt, garlaicīgs, kapsēta, vienrocis, ziņkārs, stūrgalvis, priekšauts, pirmdiena, otrdiena* utt. Kā vienīgais izņēmums varētu būt īpatnējais *baronlielskungs*.

Arī Jāņa Endzelīna apcerējumos par salikteņiem (Endzelīns 1951), kur nav īpašu norāžu par to, kas latviešu valodā būtu piemērots vai vēlams, netieši

no pirmā un otrā komponenta/daļas apraksta var secināt, ka trīsdaļīgi salikteņi vispār nav apsvērti. Endzelīns norāda, ka gari aprakstoši apzīmējumi, piemēram, *elpas rīkles vāks*, īstēni nav atzīstami par terminiem, bet drīzāk par definīcijām (Endzelīns 1979, 129). Ir skaidrs, ka dainas un sarunvaloda, no vienas puses, un terminoloģija, no otras puses, ir visai atšķirīgas valodas jomas, kur vēlēties un prasīt vienādu vārddarināšanas līdzekļu lietojumu būtu neprātīgi. Taču dainu, latviešu sarunvalodas (uz to kā pamatu vārddarināšanas modeļiem norādījuši jau Juris Alunāns, Atis Kronvalds, Kaspars Biezbārdis) un slenga (Bušs, Ernstsonē 2006) korpusi vedina domāt, ka īsums, vienkāršība un metaforiskums latviešu valodā ir dabiska, raksturīga, ļoti izplatīta parādība, turklāt arī tautas valodas izjūtai piemītoša. Ne velti laika gaitā *cūku lopi* ir mainījušies uz *cūkām*, *pavasara laiks* kļuvis par *pavasari*, *laba darītājs* – par *labdari*, *mājas ļaudis* – par *mājiniekiem*, *kālabad* – par *kālab*, *tīneidžers* – par *tīni* utt.

Terminu veidošanas principi un sagarināšana

Terminradē ir universālas parādības, ko iespējams arī formulēt ISO standartos (ISO 704 2000), taču katrai valodai ir specifiskas iezīmes. Būtu laiks tādas izstrādāt arī latviešu valodai, turklāt empīriski – balstoties uz lietojumu, nevis pamatojoties uz kādiem priekšstatiem un tad dzenot reālo valodu Prokrusta gultā. Terminradē tiek izmantots pamatkritēriju kopums – atbilstība valodas normām, sistēmiskums, īsums, labskanība, precizitāte, neatkarība no konteksta, viennozīmīgums, caurskatāmība, atvasināšanas iespējas u. c., taču ir labi zināms, ka tos visus savienot viena jēdziena apzīmēšanai parasti nav iespējams. Tāpēc dažiem principiem jādod priekšroka. Latviešu terminoloģijā pārlieka nozīmība tiek piešķirta precizitātei un visu jēdziena nianšu sablīvēšanai terminā – tas nenovēršami sagarina terminu. Tā kā daudzus terminus bieži lieto arī nespeciālisti, sagarinātie veidojumi nonāk sadursmē ar lietotāju vēlmēm un valodas izjūtu. Par to liecina praksē nepieņemtie termini, kam valodas lietotāji, šķiet, pretojas. Šeit jāpiezīmē, ka runa ir galvenokārt par plaša lietojuma terminoloģiju, kas ir ikdienas leksika.

Laī gan arī latviešu terminoloģijā tiek atzīts, ka „laika gaitā priekšroka dota īsākam termina variantam” (Skujiņa 2005a, 129), tomēr lielākoties tiek darināti pagari un gari salikteņi. Inta Freimane grāmatā „Valodas kultūra teorētiskā skatījumā” uzsver, ka termina īsums ir ļoti svarīga problēma, jo valodas praksē tiek pieņemti īsākie varianti (Freimane 1993, 301). Galu galā jebkurā valodā nopietna kategorija ir ekonomija. Noteikti būtu jāizvērtē, vai terminam/vārdam paredzēts vairāk rakstisks vai mutvārdu lietojums, kā arī iespējama lietojuma biežums. Viens no Valtera Tauli pamatprincipiem saka, ka vārda garumam jābūt apgriezti proporcionālam tā lietojuma biežumam – jo biežāk vārds vai termins tiks lietots, jo īsākam tam jābūt (Tauli 1968, 68–126).

Paskatīsimies, kas notiek ar garinātajiem veidojumiem tekstā: *No-saka stingrākus noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas novēršanas pasākumus.*

(*Neatkarīgā*, 26. 05. 2005.) Šķiet, lietojot metaforisko formu, šāds virsraksts būtu gan saprotamāks, gan vieglāk izlasāms – *Nosaka stingrākus naudas atmazgāšanas novēršanas pasākumus*. Tautas valodā tradicionālā *telefonu grāmata* pārtapusi par *privātpersonu un uzņēmumu telefonu katalogu*. Lietojot tekstā pagarus iesa-cītos terminus, tiem ir tendence stiepties garumā, piemēram: *interneta dienas-grāmata – interneta dienasgrāmatas rakstīšana – interneta dienasgrāmatas rakstītājs*; salīdzinājumam *blogs – blogošana – blogotājs, blogeris*. Vēl smagāki veidojas gariem terminiem bagāti tulkojumi.

Dominējot jēdziena precīzas izteikšanas (caurskatāmības) principam, termins iekļauj arvien vairāk definīcijas elementu, bieži vien pārvēršoties par saīsinātu vai pat nesaīsinātu definīciju, piemēram: *noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana; starplikas radīts iekrāsojums; žūšanas sprieguma izraisīta deformācija; nejauša groza gūšana; neatliekamās medicīniskās palīdzības automobīlis (angļu ambulance, pat vācu valodā īsāks: Sanitätswagen)*.

Turklāt vispārlietojamās leksikas jomā šādu terminu lietojums ir nepraktisks un nereāls. Vai, izsaucot *ātro palīdzību*, tautas valodā vēl īsāk – *ātros*, prasīsim *neatliekamās medicīniskās palīdzības automobīli*? Domāju, uzvarēs *ambulance* jaunajā nozīmē. Līdzīgi sagarināti latviskie ekvivalenti parādās daudziem angļu terminiem: *digipad – pieskārienjutīgais ekrāns, congestion – pārmērīgs satiksmes plūsmas noslogojums, paintball – krāslodīšu šaušanas sacensība*. Vai tie ir termini vai samocītas definīcijas, kā tos trāpīgi dēvēja Endzelīns?

Palielinot jēdziena precīzas aprakstes kritērija nozīmi, cieš arī citi terminveides principi, piemēram, jaunveidojuma fonētiskā un ortogrāfiskā vienkāršība. Smagie veidojumi nereti ir grūti izrunājami un pat smieklīgi: *klikšķstraume, vietņvedis, spiedpogdēlis, rocētais bezpiedurkņu plecģērbs, izlēcošais pēkšņlodziņš*.

Latvisko terminu garināšana izraisa paralēlu iso terminu līdzāspastāvēšanu, kas (kā to rāda arī valodas vēsture) visdrīzāk būs aizguvumi, piemēram: *veikt tilpsaspiedi – cipot; pilsētas domes priekšsēdētāja vietnieks – vicemērs; bankas ierakstu saskaņošana ar klienta datiem – rekonsiliēšana; koku gāšanas, atzarošanas un sagarumošanas mašīna – hārvesters; ieiet sistēmā, izmantojot paroli – ielogoties; braukšana grupā pa kalnu upi ar piepūšamu gumijas laivu – rāftings*.

Sarežģījot valodas leksisko sistēmu, uzskatot, ka jaunveidojumos jāieliek visas nozīmes nianse, mēs gan apgrūtinām saziņu, gan par zemu novērtējam runātāju/klausītāju domāšanas un uztveres līmeni. Lietotājs izvēlas latvisku vienkāršību, metaforu, aizguvuma īsumu.

Izvēles iespējas

1. Meklēt vienkāršu latviešu vārdu – parasti metaforu. Latvisko atveidi bieži nevajadzīgi sagarina izvairīšanās no metaforām (Načisčione 2006, 105–107), kad vienkārša un izteismīga forma tiek upurēta precizitātei un jēdzienu

izskaidrojošai vārdkopai: *plūsmkarte – operāciju secības shēma, procesa kalendārais grafiks; mūžs – lietošanas ilgums*. Metaforām ir sava vieta terminoloģijā, jo stingri atdalīt specializēto terminoloģiju no vispārējās valodas nav reāli. Šķiet, latviešu terminoloģijā joprojām tiek ignorētas daudzas nemaz ne jaunas atziņas – ka arī terminoloģijā ņemami vērā pragmatiskie aspekti, ka ne visa terminoloģija ir primāri domāta zinātnieku vajadzībām. Metaforiskie pārcēlumi ir efektīvs, vienkāršs un viegli uztverams, un parasti īss terminu veids, to redzam datorterminoloģijā – *logs, mape, sniegš, tārps, blusa, zirneklis, vīruss* un citās jomās – *ekoloģiskā pēda, zaļš, zaļā robeža, zilā robeža*.

2. Nebaidīties veidot jaunus atvasinājumus. Latviešu valodā redzam strauju un radošu vārddari, sevišķi darbības vārdu ziņā, ko bieži nosaka netieša angļu valodas ietekme: *ķieģelēt, talkot, orgasmēt, tribinēt, ēnot, laivot, pūkot, slīprakstīt, treknrakstīt, diegot, zilbēt, nūjot, vardarbot*. Piemēram, atveidojot angļu *parenting*, kā pirmais variants atkal parādījās garais definīcijveida termins: *vecāku veikta bērna aprūpe un audzināšana*. Taču tekstā šis termins ir pilnīgi nelietojams – var būt gan viens, gan divi vecāki, gan viens, gan vairāki bērni, un nav īsti skaidrs, kur šādā terminā būtu adjektīva vieta, piemēram, *multikulturāla vai dzimumneitrāla vecāka vai bērna veikta aprūpe*. Kā otra alternatīva parādījās latviski visai neiederīgais *perentings*, taču visērtākais tomēr būtu *vecākošana* un *vecākot*, kas skan neparasti tikai sākumā.
3. Pārcelt termina statusā sarunvalodā lietotu vārdu. Ja sarunvalodā ir izveidojies un nostiprinājies vārds, to bieži vien var labi izmantot arī termina funkcijā, piemēram, tautas valodā pastāvošais *drošībnieks* (atceramies veco *kārtībnieks*) ir labāks nekā *drošības dienesta darbinieks*. Līdzīgi *opers – operatīvais darbinieks*.
4. Nebaidīties no latviešu valodai piemērotiem aizguvumiem. Par nopietnu alternatīvu gariem pašcilmes veidojumiem kļūst aizguvumi. Protams, jaunie aizguvumi, ja tie ir neasimilēti vai latviešu valodā neiederīgi, ir jūtami kā svešķermeņi. Taču tie var valodā arī ātri asimilēties. Aizguvuma jēdziens ir relatīvs, asimilācijas gadījumos tikai filoloģiski izglītots cilvēks spēj atšķirt aizguvumus (*un, skola, žurka, baznīca, bagāts, nabags, meita, puisis*) no pašcilmes vārdiem. Kalku un semantisko kalku (nozīmes pārnese) gadījumā iebildumi ir vēl apšaubāmāki. Daudz subjektīvāks un absurdaķis ir paralēlu meklējums citās valodās un vārda tiesību liegums, ja tāda forma vai līdzīgs lietojums (semantiskā kalka gadījumā) atrodas citā valodā, piemēram, jau minētā *atmazgāšana*. Juris Alunāns pirms simts piecdesmit gadiem teicis, ka „nav svarīgi, kas latviešiem vārdus dod, bet kā tos dod” (Alunāns 1956, 224). Arī runājot par mūsdienām, var saprast, kāpēc viegli pieņemt daudzus svešvārdus – ne tikai nav jāpūlas darināt latvisko ekvivalentu, bet nereti aizgūšanas rezultāts ir vienkāršāks, lietojumā vieglāks veidojums, kas atbilst visām latviešu valodas izrunas, rakstības un struktūras tradīcijām.

Valodas pašregulācijas procesā redzam, ka visai daudzi aizguvumi tiek strauji asimilēti, īsināti, vienkāršoti – tie būtu jāpieņem kā attiecīgo jēdzienu apzīmējošais vārds vai termins, nemoties ar divriteņa izgudrošanu. Piemēram, daudz šaustītais, bet aktīvi lietotais sarunvalodas modes vārds *tusiņš*, lai gan cēlies no krievu žargona (un tas savukārt, iespējams, aizgūts no franču valodas), latviešu valodā ir pilnībā asimilēts, ieguvis dažādas derivatīvās formas: *tusēt*, *ietusēt*, *patusēt(-ties)*, *(aiz)tusēties*, *iztusēties*, *tusētājs*. Līdzīgi kā *bomzis* (no krievu *bomž*) ir pietiekami asimilēts, lai būtu derīgāks nekā eifēmiskais un garais *cilvēks bez pastāvīgas dzīvesvietas*. *Veikot*, *kaitot*, *snovot*, *daivot* ir veiksmīgi angļu īsinājumi un iederīgi sporta terminoloģijā. *Slaidot* ir daudz veiksmīgāks risinājums nekā *braukt ar skrituļdēli vai skrituļslidām pa virsmām un ar sniegdēli pa slaidiem*.

Aizgūšana kopā ar īsināšanu un vienkāršošanu redzama visai izplatītajā tendencē zaudēt zilbi, kas bieži parādās sarunvalodā, bet pārceļo arī uz rakstu un literāro valodu: *optimalizēt – optimizēt*, *aktivizēt – aktivēt*, *digitalizēt – digitizēt*, *minimalizēt – minimizēt*, *implantāts – implants*, *prioritizēt – prioritēt*, *komentārs – koments*, *memorandums – memorands*.

Lielāko daļu plaši lietojamo jaunvārdu (un daļu terminu) tomēr neveido terminologi vai par valodas kvalitāti nopietni domājoši cilvēki. Vairums jaunvārdu rodas dabiskā tulkošanas (Veisbergs 2008) vai jaunrades procesā, kas turklāt parasti ir ļoti sasteigts, tāpat šīs norises nav pilnībā vadāmas. Daļēji iespējams ietekmēt terminoloģijas un vispārlietojamās leksikas jomu, ja valodas lietotāji, tulkotāji pārzina latviešu valodas normas, tradīcijas un viņiem piemīt laba dzimtas valodas izjūta. Pēdējo iespējams veidot, valodniekiem vienojoties par latviešu valodai raksturīgāko, labi argumentējot savu nostāju un popularizējot to.

1. Alunāns 1956 – Alunāns, Juris. *Izlase*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1956.
2. Blinkena 1997 – Blinkena, Aina. Attieksme pret svešvārdiem latviešu literārās valodas vēsturē. *Savai valodai*. Rīga : LZAV, 1997, 83.–96. lpp.
3. Bušs 2000 – Bušs, Ojārs. Eduarda Ozoliņa „Vāciski-latviskā vārdnīcā” iekļautie Jāņa Endzelīna un citu autoru jaunvārdi. *Linguistica Lettica 7*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2000, 252.–257. lpp.
4. Bušs, Ernstsone 2006 – Bušs, Ojārs, Vineta, Ernstsone. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga : Norden AB, 2006.
5. Endzelīns 1979 – Endzelīns, Jānis. *Darbu izlase*. 3. sēj. 1. daļa. Rīga : Zinātne, 1979.
6. Endzelīns 1951 – Endzelīns, Jānis. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.
7. Freimane 1993 – Freimane, Inta. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga : Zvaigzne, 1993.

TERMINOLOĢIJA

8. ISO 704 2000 – *ISO 704 : 2000*. Pieejams : www.iso.ch/iso/en [skatīts: 05. 07. 2009.]
9. Lundberg 1830 – Lundberg, Jakob. Über der Aufnahme fremder Wörter in die lettische Sprache. *Mag. II*, 2, 1830, S. 101–121.
10. Načisčione 2006 – Načisčione, Anita. Figurative Language in Translation : a Cognitive Approach to Metaphorical Terms. *Pragmatic Aspects of Translation*. Ed. Andrejs Veisbergs. Rīga : UL, 2006, 102.–118. lpp.
11. Ozols 1965 – Ozols, Arturs. *Veclatviešu rakstu valoda*. Rīga : Liesma, 1965.
12. Skujiņa 2005 – Skujiņa, Valentīna. Par dažām jaunākajām tendencēm latviešu valodas attīstībā. *Linguistica Lettica* 14. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2005, 66.–75. lpp.
13. Skujiņa 2005a – Skujiņa, Valentīna. Termins – noturīgais un mainīgais. *Latviešu valoda – robežu paplašināšana* : Valsts Valodas komisija. Raksti. 1. sēj. Rīga : Valsts valodas komisija, 2005, 128.–135. lpp.
14. Skujiņa 1999 – Skujiņa, Valentīna. Terminu modeļi J. Endzelīna caurlūkotajā elektrotehnikas vārdnīcā. *Linguistica Lettica* 4. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 1999, 100.–109. lpp.
15. Tauli 1968 – Tauli, Valter. *Introduction to a Theory of Language Planning*. Uppsala : Almqvist & Wiksell, 1968.
16. Veisbergs, Andrejs. Zudusī dihotomija: valoda un tulkojumvaloda. *Linguistica Lettica*. 18. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008, 125.–139. lpp.

VALODAS KONSULTĀCIJAS

PAREIZRAKSTĪBA

- **Kā pareizi būtu rakstāms izrādes nosaukums – „Trīs *sivēntiņi*” vai „Trīs *siventiņi*”? Presē sastopami abi varianti.**

Saskaņā ar mūsdienu latviešu valodā funkcionējošo derivatīvo modeli morfēma *-ēn-* ir viens no piedēkļiem, ko izmanto mazuļu nosaukšanai, turklāt patskanis *ē* netiek īsināts (ja, protams, ievēro standartvalodas normas). Žurnālistiem, šķiet, ļoti gribas izmantot tipisku derivatīvo dialektismu, kas fiksēts tautasdziesmās, bet neatbilst mūsdienu standartvalodas vārddarināšanas normai. Vārds ***sivēntiņš*** ir darināts no vārda *sivēns*, izmantojot interfiksus *-t-* un tipisko deminutīvpiedēkli *-iņ-* (citviet to dēvē par paplašināto piedēkli *-tiņ-*). Tieši tāpat darina vārdu *sivēniņš* – motivētājcelmam *sivēn-* pievieno deminutīvpiedēkli *-iņ-*. Mūsdienās līdzīgi jādarina arī vārds *kucēntiņš*.

- **Kā ir pareizi – *izlecējs* vai *izlēcējs*?**

Darītāji vārdus – galvenokārt personu apzīmēšanai – atvasina no bezpiedēkļa verbu *pagātnes* celma, piemēram, *plāv-u* – *plāv-ējs*, *plāv-ēja*; *dūr-u* – *dūr-ējs*, *dūr-ēja*; *gāju* – *gāj-ējs*, *gāj-ēja*; *lēc-u*, *lēc-ējs*, *lēc-ēja* (*Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I daļa. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959, 107. lpp.). Tātad ***izlēcējs*** (*skrējējs*, *lējējs*, *smēlējs*), nevis ***izlecējs***. Piebilstams, ka vārdam *izlēcējs* ir arī otra nozīme – ‘cilvēks, kas cenšas sevi izcelt (citu starpā), pierādīt, ka ir labāks nekā citi’ (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 3. sēj. Rīga : Zinātne, 1975, 587. lpp.).

Arī lokāmajā pagātnes darāmās kārtas pagātnes divdabja formas veidošanā izmanto pagātnes celmu, piemēram, *viņš bija izlēcis no gultas*, nevis *izlecis*, jo pagātnes divdabjus veido no darbības vārdu pagātnes celma (*viņš vakar lēca*).

- **Kas rakstāms ar lielo sākumburtu institūcijas nosaukumā *Latvijas Valsts prezidenta kanceleja*?**

Šajā nosaukumā ar lielo sākumburtu rakstāms vārds ***Latvijas Valsts***. Arī vārdu savienojumā *Valsts prezidents* vārds *Valsts* rakstāms ar lielo sākumburtu.

- **Kā lietojami sākumburti vārdā *tiesībsargs* un vārdkopā *Tiesībsarga birojs*?**

Tiesībsargs kā jebkurš amats latviešu valodā ir rakstāms ar mazo

sākumburtu – **tiesībsargs**. Izņēmumi: *Valsts prezidents, Ministru prezidents*. Pirmais vārds savienojumā **Tiesībsarga birojs** ar lielo sākumburtu rakstāms tāpēc, ka tas ir institūcijas nosaukums.

• **Kā pareizi atveidojams Lietuvas prezidentes vārds un uzvārds *Dalia Grybauskaitė*?**

Lietuviešu patskanis *y* latviešu valodā atveidojams kā garais patskanis *ī*, tātad Lietuvas Valsts prezidentes priekšvārds un uzvārds latviešu valodā atveidojams **Daļa Grībauskaite**.

• **Vai vārdi *Buratīno* un *Čipolīno* izskaņā rakstāmi ar īso vai garo patskani *i*?**

Itāļu īpašvārdu atveides noteikumos norādīts, ka oriģinālvalodā patskaņu kvantitāte netiek apzīmēta. Garš patskanis *a, e, i, o* (ja tas neatrodas vārda pirmajā zilbē) lietojams latviešu valodā atdarinātajos itāliešu īpašvārdos līdzskaņu *l, m, n, r* priekšā vairākās vārdu izskaņās, tajā skaitā arī *-ino*, kas latviešu valodā atveidojams *-īno*, piemēram, *Antonīno*, tātad arī *Buratīno, Čipolīno* (ar garo patskaņa burtu *ī*), arī *kapučīno* [it. *cappuccino*].

• **Kāpēc japāņu nosaukums *O'Sensejs* rakstāms ar lielo sākumburtu?**

O'Sensejs japāņu valodā ir goda nosaukums ar nozīmi 'Godājamais Skolotājs', arī 'Lielais Skolotājs'. Tāds japāņiem, piemēram, ir Morihejs Uešiba – aikido pamatlicējs. Pamatojums – ar lielajiem sākumburtiem latviešu valodā rakstāmi pagodinājuma vārdi: *Viņa Augstība, Viņa Majestāte, Eminence*. Japāņu goda nosaukums nav izņēmums.

• **Kad lieto saīsinājumu *Nr.*, un kad – *nr.*?**

Saīsinājumu ar lielo sākumburtu lieto dokumentu numerācijā skaitļa priekšā (*Nr. 1*), savukārt saīsinājums ar mazo sākumburtu rakstāms pēc skaitļa (*1. nr.*).

• **Kā ir pareizi – *dokumentus vizē* vai *vizē*?**

Latviešu literārajai valodai atbilst vārds **vizēt**: 1. Ierakstīt vīzu (parasti ārzemju pasē); iesniegt (parasti ārzemju pasi) šādas vīzas saņemšanai. *Ierēdnis vizē pasi. Vizē pasi vēstniecībā*. 2. Uzrakstīt vīzu; iesniegt (dokumentu) šādas vīzas saņemšanai. Piemēram, *zāļu (aptiekā) ir maz, un recepti nepieciešams vizēt aptiekā pārvaldē* (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 8. sēj. Rīga : Zinātne, 1996, 556. lpp.).

Variants **vīzēt** ar nozīmi 'piešķirt vīzu' ir populārs ārzemēs, piemēram, *Latviešu valodas vārdnīcā*, ko izdevusi Amerikas Latviešu apvienība 1993. gadā (sast. Valerija Bērziņa-Baltiņa, Jānis Bičolis; sk. 865. lpp.), taču Latvijā izdotajās vārdnīcās vārda **vīzēt** nav.

• **Kā pareizi rakstīt abreviatūru *spa*?**

LZA Terminoloģijas komisija ir apstiprinājusi terminu ***spa*** (no latīņu valodas teiciena *sanus per aquam* – 'veselība caur ūdeni') kā nelokāmu sugasvārdu, apzīmējot ar to „plašu pakalpojumu kopumu, kurā ietvertas dažādas ūdens procedūras labsajūtas un veselības uzlabošanai”, tātad noteiktu dziedniecisko pakalpojumu jomu, arī attiecīgo iestādi (plašāk jēdziena skaidrojumu sk. *Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : LR Ekonomikas ministrija, 2008; arī „Akadterm” datubāzē). Izmantojot vārdu *spa* teikuma sākumā, to raksta ar lielo sākumburtu – *Spa*, piemēram, *Spa atpūtas kompleksā notika interesentu seminārs*. Īpašvārdu rakstības noteikumi (*Īpašvārdu rakstība*. Rīga : Valsts valodas centrs, 1998, 14. lpp.) nosaka, ka, veidojot vārdkopu, pirmais sugasvārds no diviem vai vairākiem sugasvārdiem nosaukumā, kas sākas ar vienu vai vairākiem īpašvārdiem, rakstāms ar lielo sākumburtu, piemēram, *Baltijas Spa asociācija*. Profesiju nosaukumos nelokāmo terminu *spa* pievieno attiecīgajam pamatvārdam un teikumā raksta ar mazo sākumburtu, piemēram, *Sanatorijai vajadzīgs spa speciālists*.

• **Kā pareizi rakstāms – *barbekjū* vai *bārbekjū*?**

Lai gan vārdnīcās minēti dažādi šī vārda rakstīšanas varianti, LR Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija apstiprinājusi vārda rakstību ar īso patskaņa burtu *a* – ***barbekjū*** (*Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : LR Ekonomikas ministrija, 2008, 42. lpp.).

• **Kā pareizi lietot svešvārdu – *lurekss* vai *lūrekss*?**

Vārds latviešu valodā ienācis no angļu valodas (angl. *lurex*) ar nozīmi 'dzija ar spīguļojošu pavedienu, kā arī no šādas dzijas ražots audums' (*Longman Dictionary of Contemporary English*: 3rd ed. Harlow, England : Longman, 1995, p. 853). Savukārt latviešu valodas normatīvajos avotos vārds fiksēts ar garā patskaņa *ū* rakstību – ***lūrekss*** (*Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca*. Rīga : Avots, 1995, 430. lpp.), piemēram, *Konkursa „Jaunais vilnis” dalībnieku skatuves tērpos plaši tika izmantots lūrekss*.

LEKSIKA

• **Vai var būt *dobjš* cilindrs?**

Dobjš nozīme ir 'ļoti zems un ar atbalsi (par skaņu)'. Piemēram, *dobjš pērkona dārdiens, dobji soļi*. Savukārt vārda **dobs** nozīme ir 'tāds, kam tukšs vidus'. Piemēram, *dobs stiebrs, dobi ragi* (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga : Zinātne, 1973, 370. lpp.). Cilindrs ir dobs, bet skaņa – dobja.

• **Var iedzert šķidrās zāles, bet vai iespējams *iedzert tableti*?**

Viena no vārda **iedzert** nozīmēm ir 'nedaudz izdzert (šķidrumu)', piemēram, *iedzert malku ūdens, iedzert bērzu sulas*. Arī 'ieņemt mutē un norīt reizē ar šķidrumu (zāles tablešu, pulveru u. tml. veidā)'. Piemēram, *iedzert aspirīnu, iedzert vitamīnus* (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 3. sēj. Rīga : Zinātne, 1975, 247. lpp.). Tātad tableti var iedzert, piemēram, *iedzert tableti trīs reizes dienā*.

• **Vai vārdi *pleķis* un *plankums* ir sinonīmi?**

Literārās valodas vārds **plankums** nozīmē 'citādas krāsas, citāda apgaismojuma laukums uz (kā) virsmas', piemēram, *eļļas plankums uz apģērba, plankumi uz ādas, gaismas plankumi uz sienas* (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 859. lpp.). Savukārt **pleķis** ar nozīmi 'plankums' ir ģermānisms, kas joprojām ir sastopams sarunvalodā, bet literārajā valodā nebūtu ieteicams.

• **Vai ir *nepārtikas preces*?**

Ikdienā pie pārtikas – 'cilvēka uzturā izmantojamo produkta kopums' (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots 2006, 795. lpp.) – un pārtikas precēm esam pieraduši. Preces, kas nav saistītas ar uzturā izmantotajām uzturvielām, ierasts dēvēt par rūpniecības precēm – tās ir 'dažādas ikdienā nepieciešamas preces, izņemot pārtiku' (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots 2006, 926. lpp.). Tāpēc nepārtikas preču vietā labāk iesakām lietot ierasto vārdkopu *rūpniecības preces*.

• **Vai latviešu valodā šķiramas vārdu *reabilitācija* un *rehabilitācija* nozīmes?**

Reabilitācija [vidusl. lat. *rehabilitatio* < re.. + *habilitas* atkal + derīgums] – *jur.* 1. Nepamatoti apsūdzētas vai nopeltas personas vārda, labās reputācijas atjaunošana. 2. Tiesību atdošana saskaņā ar tiesas lēmumu vai administratīvā kārtā. 3. Pie kriminālatbildības nelikumīgi sauktās personas personisko, mantisko un nemantisko tiesību atjaunošana, nodarīto materiālo zaudējumu, kā arī zaudētā

labumu atļūdzināšana pilnā apjomā likumā paredzētajā kārtībā (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 632. lpp.).

Rehabilitācija [vidusl. lat. *rehabilitatio*] – med. pasākumu komplekss, kas cilvēkam pēc slimības vai ievainojuma palīdz atgūt darbaspējas, fizisko, garīgo un profesionālo pilnvērtību (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 645. lpp.).

Tātad, kā redzams no vārdu skaidrojuma, abu vārdu – *reabilitācija* un *rehabilitācija* – nozīmes ir atšķirīgas.

• **Ko nozīmē *SWIFT administrators*?**

SWIFT (*Society for Worldwide Interbank Financial Transmission*) ir maksājumu sistēma, kas nodrošina starptautiskos finanšu sektora pakalpojumus un kurā katrai finanšu institūcijai tiek piešķirta sava elektroniskā adrese jeb SWIFT kods. SWIFT sistēmas administratora uzdevums ir nodrošināt, lai šī sistēma darbotos un būtu iespējams veikt maksājumus.

• **Vai drīkst lietot vārdu *piemetināt* ar nozīmi 'piebilst'?**

Protams, domājot par vārdu **piemetināt**, primārā ir vārda tehniskā nozīme. Varbūt tāpēc parasti vairāmiem šo vārdu lietot ar nozīmi 'piebilst'. Vārdam *piemetināt* ir vairākas nozīmes, no kurām viena ir 'pateikt (ko), papildinot iepriekš teikto; piebilst' (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6₂. sēj. Rīga : Zinātne, 1987, 84. lpp.).

• **Ko nozīmē *salns zirgs*?**

Salns – tāds, kura apmatojumā mijas balti un brūni vai rudi laukumi un kuram ir melna vai brūna aste (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 7₁. sēj. Rīga : Zinātne, 1989, 176. lpp.). Runājot par zirgiem, latviešu valodā joprojām lietojam senos un tradicionālos apzīmējumus: *bērs, dābolains, salns*.

• **Ko nozīmē *paldaini svārki*?**

Mīlenbaha-Endzelīna vārdnīcā īpašības vārds **paldains** skaidrots kā 'faltig, faltenreich' (Mūlenbachs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*. XXII burtnīca. Rīga : Kultūras fonda izdevums, 1927, 57. lpp.). Mūsdienā latviešu literārajā valodā vārds *paldains* vairs netiek lietots – paldaini svārki ir svārki ar ielocēm jeb ieločsvārki.

• **Vai latviešu valodā ir *nulltā* klase un *nulltais* līmenis?**

Vārdam **nulle** doti šādi skaidrojumi: 1. Skaitlis – robeža starp pozitīviem

un negatīviem skaitļiem; cipars, kas rāda, ka attiecīgajā skaitļu šķirā nav nevienas vienības. Piemēram, *nulles vērtība*. 2. Pulksteņa laika moments – divu diennakšu mija. 3. Pārnestā nozīmē, sarunvalodā. Tas, ko uzskata par nenozīmīgu, nesvarīgu; niecība; nekas. Piemēram, *cilvēks bez profesijas ir nulle* (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 740. lpp.). Vārdam *nulle* nav atbilstoša kārtas skaitļa vārda. Tādējādi minētajā piemērā pareizāk būtu teikt *nulles* (vai sagatavošanas) klase un *nulles* līmenis, nevis *nulltā* klase un *nulltais* līmenis. Šādi izteikties būtu pieļaujams tikai sarunvalodā, kur leksikas izvēle netiek stingri normēta.

• **Kas ir *melanža*?**

Melanža [fr. *mélange* maisījums] – 1. Arī melanždzija, melanžētā dzija – dažādu krāsu vai nekrāsotu un krāsotu šķiedru maisījuma dzija; šādas dzijas audums. 2. *pārt.* Viendabīga sasaldēta olu baltuma un dzeltenuma masa (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 460. lpp.)

• **Kā šķiramas vārdu *tulks* un *tulkotājs* nozīmes?**

Tulkotājs, tulkotāja – cilvēks, kas rakstiski tulko vārdus, tekstu no vienas valodas citā valodā; speciālists, kurš specializējas vienā valodā rakstīta teksta tulkošanā citā valodā. *Daiļliteratūras tulkotājs*.

Tulks – tulkotājs, kas mutiski tulko tekstu no vienas valodas citā valodā; speciālists, kurš specializējies runāta teksta tulkošanā mutvārdos. *Sertificēts tulks, tulka pakalpojumi*. (*Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007, 412. lpp.)

• **Vai cepti un grauzdēti rieksti ir viens un tas pats?**

Cept – 'karsēt uz uguns taukvielās; karsēt vienlaicīgi no visām pusēm uz uguns vai lielā karstumā' (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 198. lpp.).

Grauzdēt – 'karsēt (pārtikas produktu) sausā veidā, lai (tas) iegūtu brūnganu nokrāsu un specifisku garšu' (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 318. lpp.). Praksē būtu jāšķir šīs nozīmes un attiecīgi jālieto.

• **Veikalos bieži pie precēm redzams uzraksts *gratis*? Ko tas nozīmē?**

Gratis – lat. 'par brīvu, par velti, bez maksas' (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 874. lpp.). Tomēr ieteicama un atbalstāma būtu latviešu valodas izteiksme.

• **Vai tiešām latviešu valodā ir vārds *birka*?**

Latviešu valodā patiešām ir vārds ***birka***. Vārda nozīmes ir šādas:
1. Plāksnīte (piemēram, pie precēm, bagāžas), kurā atzīmēti kādi dati. *Piesiet sainim birku. Atzīmēt uz birkas sūtītāja vārdu un adresi.* 2. novēc. Koka gabals, uz kura ar iegrieztiem robiem atzīmēja, piemēram, saimnieciskus datus, rentes maksājumus, parādu. *Uz cita birkas savu parādu griezt folkli. – dzīvot, saimniekot uz citu rēķina* (Latviešu valodas vārdnīca. Rīga : Avots, 2006, 172. lpp.).

• **Ielūgumos bieži norādīts saīsinājums *R. S. V. P.* un tālruņa numurs. Ko tas nozīmē?**

R. S. V. P. (REPONDEZ, S'IL VOUS PLAIT) fr. – lūdzu, atbildiet! (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 885. lpp.). Tāpat ielūguma sūtītājs pa norādīto tālruņa numuru vēlas saņemt apstiprinājumu (vai atteikumu) par piedalīšanos attiecīgajā sarīkojumā.

TERMINI

• **Profesiju klasifikatorā ir termins *medicīnas māsa*. Vai ir pieņemta un akceptēta profesija *medicīnas brālis*? Vai ir korekti rakstīt – Jānis Tulkotājs ieguvis medicīnas māsas izglītību?**

Sazinoties ar Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisiju, noskaidrojām, ka profesijas nosaukumu ***medicīnas māsa*** ieteikts lietot kā kopdzimtes nosaukumu (līdzīgi kā vispārlietojamās leksikas vārdus *tiepša, auša* u. tml.). Līdzīgi profesiju nosaukumi, kuri neveido tā paša celma vārdu pāri (kā tas ir, piemēram, pāri skolotājs – skolotāja), ir problēmgadījumi *karavīrs, kuģapuika, vecmāte*. Vispārlietojamā valodā šādos gadījumos tiek lietots atbilstošs pretējās dzimtes vārds (ar atšķirīgu celmu): tēvs – māte, brālis – māsa, vīrs – sieva, puisis – meita, bet, veidojot profesiju nosaukumu, šādas prakses nav. Ja nosaukumu „medicīnas māsa” iekļauj kopdzimtes vārdu paradigmā, tad lokot datīvā ir galotne *-am* (*māsam*, līdzīgi kā *vecmātem*, arī vīriešu uzvārdos *Kļavam, Jūram*).

• **Angļu valodā ir termins *budgeting*. Vai latviešu valodā ir tiešs tulkojums šim terminam?**

Grāmatā *Ekonomikas un finanšu vārdnīca* ir minēts termins ***budžetēšana*** (*budgeting*), kura nozīme ir 'budžeta plānošanas, apstiprināšanas, kontroles un budžeta koriģēšanas nepārtraukts, savstarpēji saistīts process' (*Ekonomikas un finanšu vārdnīca*. Rīga : Norden AB, 2003, 79. lpp.).

• **Kā pareizi dēvēt *furšetes banketu*?**

Mielastu, kurā apkalpošana notiek pie bufetes veida galda un viesi ietur maltīti, stāvot kājās, sauc par ***stāvbanketu*** jeb ***furšetbanketu*** (*Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : LR Ekonomikas ministrija, 2008, 265. lpp.).

• **Kas ir *botelis*?**

Laiviesnīca, botelis – labiekārtota tūristu mītne ūdens ceļu krastos vai uz pārbūvēta kuģa, liellaivas u. c. samērā lieliem ūdens transporta līdzekļiem (*Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : LR Ekonomikas ministrija, 2008, 169. lpp.).

• **Kā latviešu valodā pareizi saukt *au pair* auklīti?**

Viesaukle – ārzemnieks, biežāk ārzemniece, kas strādā ģimenē par aukli vai veic mājsaimniecības darbu apmaiņā pret uzturu, naktsmītni un ierobežotu naudas summu (kabatas naudu) (*Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : LR Ekonomikas ministrija, 2008, 316. lpp.).

GRAMATIKA

• **Vai vārds *salna* ir vienskaitlinieks?**

Vārds ***salna*** lietojams gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī. Piemēram, *šogad agri bija pirmā salna, augļu dārzu aizsardzība pret salnām, aprīlī un maijā Latvijā novērojamas nakts salnas* (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 7. sēj. Rīga : Zinātne, 1989, 176. lpp.).

• **Vai vingrošanā ir *Jamasita* vai *Jamasitas* lēciens?**

Lēciens nosaukts par godu japāņu olimpiskajam čempionam Jasuhiro Jamasitam. Tā kā ***Jamasita*** ir IV deklinācijas lietvārds, to loka pēc kopdzimtes lietvārdu locīšanas parauga. Tātad pareizi ***Jamasitas lēciens***, nevis *Jamasita lēciens*.

• **Kā pareizi veidojama daudzskaitļa ģenitīva forma: *šallu* vai *šallu izstāde*, *ballu* vai *ballu mūzika*?**

5. deklinācijas lietvārdiem daudzskaitļa ģenitīvā ir līdzskaņu (arī dubultotu līdzskaņu mija): *leļļu kleitas*, ***ballu*** (sarīkojuma) *mūzika*, ***šallu*** *izstāde*. Savukārt *balles* (kā mērvienība) daudzskaitļa ģenitīvā labskaņas un pārpratumu novēršanas dēļ lietojamas bez līdzskaņu mīkstinājuma, piemēram, *10 ballu sistēma*.

• **Kā pareizi saukt Rīgas „Dinamo” spēlētājus – Rīgas *dinamieši* vai *dinamoieši*?**

No nelokāmiem vārdiem nosaukumus var veidot divējādi – kā vārdkopu vai atvasinājumu, piemēram, Brno iedzīvotāji jeb *brnoieši*, Po iedzīvotāji jeb *poieši*.

No trīsziļbju un vairākziļbju nelokāmiem vietvārdiem, kas beidzas ar *-o*, *-u*, *-ā* u. c., iedzīvotāju nosaukumus darina, atmetot beigu patskani un pievienojot izskaņu *-ieši*, piemēram, *Bergāmo* – *bergāmieši*, *Sāremā* – *sāremieši* (*Konsultants* : palīg līdzeklis valodas prakses jautājumos. 5. laidniens. Rīga : Avots, 1986, 16.–22. lpp.).

Līdzīgi darina atvasinājumu komandas „Dinamo” spēlētājiem – atmetot vārdā *Dinamo* beigu patskani *-o*, tie ir nevis *dinamoieši*, bet ***dinamieši***.

• **Kurš ir pareizais teikuma priekšmeta un izteicēja saskaņojums: *apmērs un intensitāte ir samērojama vai samērojami*?**

Ja teikuma priekšmeti ir vienā dzimtē, izteicēja lokāmā daļa lietojama attiecīgās dzimtes daudzskaitlī, piemēram, *apmērs un daudzums ir samērojami*. Ja teikuma priekšmeti ir dažādās dzimtēs (kā tas ir šajā gadījumā), izteicēja lokāmā daļa saskaņojama ar tuvāko vārdu vai lietojama vīriešu dzimtes daudzskaitlī (Cepļīte, Brigita, Cepļītis, Laimdots. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. Rīga : Zvaigzne, 1991, 141.–142. lpp.). Tāpēc šajā gadījumā ir pareizi abi varianti.

STILISTIKA

• **Bieži dzirdams: „Tas mani priecē.” Vai nebūtu pareizāk – *tas mani iepriecina*?**

Abi vārdi – *iepriecināt* un *priecēt* – minēti gan *Latviešu literārās valodas vārdnīcā*, gan *Latviešu valodas vārdnīcā*, turklāt bez jebkādam norādēm, kas liecinātu par šo vārdu īpašu stilistisko nokrāsu, piemēram, ka tie būtu lietojami tikai sarunvalodā vai ar kādiem citiem ierobežojumiem.

Vārda ***iepriecināt*** nozīme *Latviešu literārās valodas vārdnīcā* ir 'panākt, ka (kāds) priecājas; izraisīt, sagādāt prieku (kādam)'. *Alvīnei pat patika divus vīra cilvēkus iepriecināt ar ēdienu dažādību un zināmu izsmalcinātību* (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 3. sēj. Rīga : Zinātne, 1975, 336. lpp.). Arī *Latviešu valodas vārdnīcā* vārda *iepriecināt* nozīme ir skaidrota līdzīgi – 'padarīt (kādu) priecīgu, sagādāt prieku (kādam); būt par cēloni, ka (kāds) priecājas, ir priecīgs'. *Iepriecināt māti ar ziediem. Panākumi darbā iepriecina. Ekskursantus iepriecināja skaistā daba. Iepriecināt sirdi. Iepriecināt acis, skatienu* – būt skaistam, būt tādām, ko patīkami uzlūkot, skatīt (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 366. lpp.).

Vārda **priecēt** nozīme *Latviešu literārās valodas vārdnīcā* ir 'izraisīt prieku (kādam)'. *Bija uzsnidzis pirmais sniegs. Kā allaž pirmais – tas priecēja, savīļņoja un noskaņoja uz pārdomām.* Parasti savienojumā ar „acis”, „sirds”, „prāts”: iedarbojoties uz uztveri, izraisīt prieku, arī, uztverot (ko), izjust prieku. *Gleznas priecē acis. Priecē sirdi ar dziesmu.* (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6₂. sēj. Rīga : Zinātne, 1987, 368.–369. lpp.) *Latviešu valodas vārdnīcā* vārda *priecēt* nozīme ir 'darīt (kādu) priecīgu; būt tādām, kas rada prieku'. *Viņu priecē panākumi. Skaistā ainava priecē acis.* (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 876. lpp.)

Tāpēc bažām par nevēlamu vārda *priecēt* lietojumu nav nekāda pamata. Jāpiebilst, ka ikvienam cilvēkam, īpaši prasmīgam un zinošam valodas lietotājam, ir sava valodas izjūta un izteikšanās stils – tāpēc cilvēki izvēlas atšķirīgus, taču nozīmes ziņā tuvus vai pat sinonīmiskus izteiksmes līdzekļus.

• Pie nelatviskās izteiksmes „neko sev” un „kā reiz” jau esam pieraduši. Pēdējā laikā parādījies jauns teiciens – „pa lielam”. Kā to saprast?

Neko sev ir burtisks pārcēlums no krievu valodas *ничего себе*. Savukārt teiciens *kā reiz laikā* (no krievu valodas *как раз*) būtu tulkojams *tieši laikā*. Pēdējā laikā populārs kļuvis vēl viens tiešs pārcēlums no krievu valodas – *pa lielam*. Piemēram, laikraksts *Diena* citē finanšu ministra padomnieku: „*Pa lielam mums ir trīs pozīcijas.*” Tas ir krievu valodas teiciens *но большому счёту*, kas, tulkojot no krievu valodas, latviski pareizi būtu *kopumā* (vai *lielos vilcienos*), tātad – *kopumā mums ir trīs pozīcijas*.

Sagatavoja LVA valodas konsultantes
Dite Liepa
Mairīta Purviņa
Ingrīda Sjomkāne

UZZIŅU MATERIĀLI

2008. gada novembris – 2009. gada novembris

Bibliogrāfija

1. *Ad verba liberorum: Linguistics & Pedagogy & Psychology*. Volume 1, Number 1 (May 2009). Rīga : RPIVA, 2009. 113 lpp.
2. Balode, Sarmīte. *Kalnienas grāmata*. Zinātniskā redaktore Anna Stafecka. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008. 558, [1] lpp.
3. Balodis, Pauls. *Latviešu personvārdu etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija*. = *Theoretical model of the etymological semantics of Latvian personal names and its realization* : promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares baltu valodniecības apakšnozarē. Darba zinātniskais vadītājs Ojārs Bušs. Latvijas Universitāte. Rīga : [b. i.], 2008. 140 lpp.
4. Birznieks, Jānis. *Juridisko terminu vārdnīca* : angļu-latviešu, latviešu-angļu. Rīga : Multineo, 2009. 524 lpp.
5. *Boksa terminu vārdnīca latviešu, krievu un angļu valodā*. Sastādītājs Jānis Muižnieks. Rīga : RTU Izdevniecība, 2009. 20 lpp.
6. Bušs, Ojārs. *No ģermānismiem līdz superlatīvam*. Zinātniskā redaktore Ilga Jansone. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008. 400 lpp.
7. Cibuļs, Juris. *Latgaliešu ābece: 1768–2008*. Redaktore Anna Stafecka. Rīga : Zinātne, 2009. 169, [3] lpp.
8. *Česko-lotyšsko-litevská konverzace*. = *Čehu-latviešu-lietuviešu sarunvārdnīca*. = *Čeky-latvių-lietuvių kalbų vadovas*. Autor : Alviņš Butkus, Alberts Sarkanis, Denisa Šeļeļovā; redakční spolupráce : Viola Anna Biriņa, Geda Montvilaitė-Sabaitienė, Pavel Štoll, Dagmar Váňová. Praha : Kulturní dialog, o.s., 2008. 180 lpp.
9. Daugavpils Universitāte. *Humanitāro zinātņu vēstnesis*. Nr. 13. Daugavpils : Daugavpils Universitātes Humanitārā fakultāte, 2008. 128 lpp.
10. Daugavpils Universitāte. *Humanitāro zinātņu vēstnesis*. Nr. 14. Daugavpils :

Daugavpils Universitātes Humanitārā fakultāte, 2008. 128 lpp.

11. Daugavpils Universitāte. *Humanitāro zinātņu vēstnesis*. Nr. 15. Daugavpils : Daugavpils Universitātes Humanitārā fakultāte, 2009. 128 lpp.

12. Daugavpils Universitāte. Humanitārā fakultāte. *Valoda – 2008* : valoda dažādu kultūru kontekstā. 18. [sēj.]. Atbildīgā redaktore Svetlana Polkovņikova. Daugavpils : Saule, 2008. 443 lpp.

13. Depkin, Liborius. *Lettisches Wörterbuch*. The original manuscript transcribed and annotated by Trevor G. Fennel. Vol. 4. S, W–Z. Rīga : Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2008. 283 lpp.

14. Dzintere, Daina, Freiberga, Inese, Augstkalne, Dace. *Bērna valoda jaunradē un rotaļās*. Rīga : Izglītības solī, 2009. 248 lpp.

15. Džozefs, Ē. Džons. *Valoda un politika*. No angļu valodas tulkojusi Romāra Valdmane. Rīga : Zinātne, 2008. 208 lpp.

16. Freidenfelds, Ilmārs Jānis, Markus, Dace, Lapāne, Daiga. *Bērnvalodas vārdnīca*. Recenzente Anna Vulāne. Rīga : Izglītības solī, 2008. 91 lpp.

17. Grigorjevs, Juris. *Latviešu valodas patskaņu sistēmas akustisks un audītīvs raksturojums*. Zinātniskā redaktore Ilga Jansone. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008. 232 lpp.

18. Grīse, Rasma. *Heterotonu vārdnīca un heterotonijas pētījumi*. Rīga : Zinātne, 2008. 158, [1] lpp.

19. Ģērķe, Laima, Zvingēvica, Alda. *Bioloģija. Skaidrojošā vārdnīca* : mācību palīglīdzeklis. Rīga : RaKa, 2008. 152 lpp.

20. Hiršs, Ilmārs, Hirša, Sigita. *Reliģisko terminu vārdnīca*. Rīga : Kristīgās vadības koledža, 2008. 214 lpp.

21. *Īsa angļu-latviešu, latviešu-angļu biomehānikas terminu mācību vārdnīca* : aptuveni 36 000 vārdu un vārdkopu. = *Concise English-Latvian, Latvian-English learner's dictionary of terms in biomechanics* : approx 36 000 words and phrases. Vārdnīcas sastādītāji: Bronislava Kalniņa u. c.; konsultanti: Aina Blinkena u. c.; zinātniskais redaktors Māris Baltiņš. Daugavpils : Saule, 2008. 236 lpp.

22. Kļaviņa, Sarma. *Latviešu valodas pētnieki: no kļaušu laikiem līdz savai valstij*. Recenzenti: Jānis Stradiņš, Ilga Jansone. Rīga : RaKa, 2008. 289 lpp.
23. *Krievu-latviešu sarunvārdnīca*. Sastādītājs Harijs Kalniņš. Rīga : Avots, 2009, 160 lpp.
24. *Kultūras studijas. Personvārds kultūrā = Cultural studies. Person name in culture*. Zinātnisko rakstu krājums, I. Galvenā redaktore Anita Stašulāne. Daugavpils : Saule, 2009. 404 lpp.
25. Kurzemiece, Ineta. *Žogu nosaukumi latviešu valodas izloksnēs*. Zinātniskais redaktors Ojārs Bušs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008. 247, [8] lpp.
26. *Latgale as a Culture Borderzone*. Editor in chief Valentīna Liepa. Daugavpils : Saule, 2009. 239 (1) lpp.
27. *Latgale kā kultūras pierobeža = Latgale as a Culture Borderzone*. Redakcijas kolēģija: Fjodors Fjodorovs u. c. Daugavpils : Saule, 2008. 486 lpp.
28. *Latgališu-latvišu-krievu sarunu vordineica. = Latgaliešu-latviešu-krievu sarunvārdnīca. = Латгальско-латышско-русский разговорник*. Maketu veidojis Aleksejs Andronovs. Reiga : LVAVA, Ačynskys : POO „ЦЛК” KK, 2008. 175, [1] lpp.
29. *Latviešu-norvēģu, norvēģu-latviešu vārdnīca. = Latvisk-norsk, norsk-latvisk ordbok*. Sastādītāji: Nilss Dannemarks, Rihards Bērugs, Ilze Kačevska. Rīga : Zvaigzne AB, 2008. 694 lpp.
30. *Latviešu-norvēģu sarunvārdnīca. = Latvisk-norsk parlør*. Autori: Rihards Bērugs, Ilze Kačevska. Rīga : Norden AB, 2009. 256 lpp.
31. *Latviešu-somu, somu-latviešu vārdnīca. = Latvia-suomi, suomi-latvia*. Sastādītāji: Marija Pajula u. c. Rīga : Zvaigzne ABC, [2008]. 560 lpp.
32. Latviešu valodas apguves valsts aģentūras zinātniski metodisks izdevums *Tagad*, Nr. 1. Atbildīgais redaktors Arvils Šalme. Rīga : LVAVA, 2008.
33. Latviešu valodas apguves valsts aģentūras zinātniski metodisks izdevums *Tagad*, Nr. 2. Atbildīgā redaktore Anna Vulāne. Rīga : LVAVA, 2008.

34. Latviešu valodas apguves valsts aģentūras zinātniski metodisks izdevums *Tagad*, Nr. 1. Atbildīgā redaktore Zenta Anspoka. Rīga : LVAVA, 2009

35. *Latviešu-vācu sarunvārdnīca*. Sastādītāja Inese Ritenberga. Rīga : Avots, 2009. 176 lpp.

36. *Latviešu-zviedru sarunvārdnīca*. = *Lettisk-svensk parlör*. Autores: Ineta Balode, Ilze Kačevska. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009. 256 lpp.

37. *Latviešu-zviedru, zviedru-latviešu vārdnīca*. = *Lettisk-svensk, svensk-lettisk ordbok*. Autori: Ineta Balode u. c. Pārstrādāts un papildināts izdevums, 2. iespiedums. Rīga : Zvaigzne ABC, [2009]. 1095 lpp.

38. Latvijas Universitātes Filoloģijas un mākslas zinātņu fakultātes Letonikas un Baltistikas nodaļas Baltu valodniecības katedra. 45. Artura Ozola dienas konference. *Baltu valodas diahroniskā un areālā aspektā* : veltījums Jurim Plāķim (1869–1942) 140. gadadienā. Referātu anotācijas un kopsavilkumi. Rīga 2009. gada 20.–21. marts. Rīga : Latvijas Universitātes Baltu valodniecības katedra, 2009. 51 lpp.

39. Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts. *Latviešu valodas gramatika: koncepcija, prospekts, atsevišķu nodaļu pirmvarianti, diskusijas materiāli*. Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts. Izdevuma atbildīgā redaktore Ilga Jansone; recenzents Ojārs Bušs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008. 368 lpp.

40. Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts. Lietuvių kalbos institutas. *Baltu valodu atlants. Prospekts*. = *Baltų kalbų atlasas. Prospektas*. = *Atlas of the Baltic Languages. A Prospect*. Sastādītājas un ievada autores: Anna Stafecka (Latvija), Danguolė Mikulėnienė (Lietuva). Rīga, Vilnius : Latviešu valodas institūts, 2009. 184 lpp.

41. Latvijas Universitāte. *Valodniecība. Latvistika un somugristika* : raksti, 746. sējums. Galvenais redaktors Andrejs Veisbergs; sastādītāja un atbildīgā redaktore Andra Kalnača. Rīga : Latvijas Universitāte, 2009. 139 lpp. Pieejams: <http://www.lu.lv/materiali/apgads/raksti/746pdf>

42. *Latvijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķe profesore Aina Blinkena: biobibliogrāfija*. Sastādītājas : Ilze Barone, Svetlana Čvanova; bibliogrāfijas redaktore Dagnija Ivbulē. Rīga : Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2009. 219 lpp.

43. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija. *Terminoloģijas Jaunumi*. Nr. 15, 2009. Atbildīgā par izdevumu Valentīna Skujiņa. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija, LU Latviešu valodas institūts, 2009. 36 lpp.

44. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija. *Terminoloģijas Jaunumi*. Nr. 16, 2009. Atbildīgā par izdevumu Valentīna Skujiņa. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija, Valsts valodas aģentūra, 2009. 68 lpp.

45. Laugale, Velga. *Izglītības iestāžu nosaukumi latviešu valodā: lingvistiskais aspekts* : promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības nozares latviešu sinhroniskās valodniecības apakšnozarē = *Bezeichnungen von Bildungsanstalten in der Lettischen Sprache: der linguistische Aspekt* : Zusammenfassung der Promotionsarbeit. Darba zinātniskais vadītājs Juris Baldunčiks. Liepāja : Liepājas Universitāte, 2009. 122 lpp.

46. *Letonikas trešā kongresa zinātniskie raksti*. Redakcijas komisijas priekšsēdētājs Jānis Stradiņš. Rīga : LZA, 2009. 368 lpp.

47. Liepājas Universitāte. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums Nr. 4. Atbildīgā redaktore Linda Lauze. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009. 134 lpp.

48. Liepājas Universitāte. Latviešu valodas katedra. Maigone Beitiņa. *Mūsdienų latviešu literārās valodas sintakse*. Lekciju kurss filoloģijas studentiem. Liepāja : LiePA, 2009. 240 lpp.

49. *Linguistica Lettica 18* : Latviešu valodas institūta žurnāls. Numura redaktori: Daina Nītiņa, Ojārs Bušs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008. 238 lpp.

50. *Ontona Skryndys Latgališu gramatikai 100*. 1. storptautyskuo latgalistikys konference (Sanktpīterburga, 2008. goda 19.–20. septembris). Via Latgalica: Humanotāro zinātņu žurnāla pielikums. Latgalistikys kongresu materiali, I. Redkolegeja: Aanatolijs Andronovs, Lidija Leikuma, Ilga Šuplinska. Rēzekne : Rēzeknis Augstškola, 2009. 184 lpp.

51. *Profesore Dr. habil. philol. Ina Druviete: biobibliogrāfija = Professor Ina Druviete, Dr. habil. philol.: biobibliography*. Latvijas Zinātne. Sastādītājas : Ilze Barone, Svetlana Čvanova, Dagnija Ivbule. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2008. 174 lpp.

52. Profesors Dr. habil. philol. Jānis Valdmanis: *bibliogrāfija*. Latvijas Zinātne. Sastādītāja Gunita Štāle. Rīga : Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2008. 86 lpp.

53. Rēzeknes Augstskola. *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti*. = Rēzeknes University College. *Languages in Eastern Latvia: data and results of survey*. Via Latgalica : Humanitāro zinātņu žurnāla pielikums, 1. Redaktore : Ilga Šuplinska, Sanita Lazdiņa. Rēzekne : Rēzeknes Augstskola, 2009. 468 lpp.

54. Rīgas Tehniskās universitātes Valodu institūts. Nītiņa, Daina, Iljinska, Larisa, Platonova, Marija. *Nozīme valodā: lingvistiskie un ekstralingvistiskie aspekti*: mācību grāmata. Zinātniskā redaktore Valentīna Gurtaja. Rīga : RTU Izdevniecība, 2008. 307 lpp.

55. Salmiņa, Valda. *Armēņu īpašvārdu atveide latviešu valodā*. Zinātniskais redaktors Ojārs Bušs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2009. 192 lpp.

56. Siliņa-Piņķe, Renāte. *Priekšvārdi Rīgā 15. gadsimtā pēc pilsētas ķemerejas reģistra materiāliem*. = *Rufnamen in Riga im 15. Jahrhundert anhand des Kämmerer-Registers der Stadt*: promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares ģermāņu valodniecības apakšnozarē. Darba zinātniskais vadītājs Pēteris Vanags. Rīga: Latvijas Universitāte, 2009. 95 lpp.

57. Sīlis, Jānis. *Tulkojumzinātnes jautājumi*: teorija un prakse. Recenzenti: Juris Baldunčiks, Astra Skrābane. Ventspils : Ventspils Augstskola, 2008. 264 lpp.

58. Slišāns, Ontons. *Latgaļu volūdys vuordneica* (Ziemeļlatgolā lītuotuos sovpatuos leksikys mozumeņs, pīrakstāts laikā nu 1965. da 2008. godam): 1500 vuordu. Bolvu raj : GIRG, z.s. Jākupāni, 2009. 56 lpp.

59. Soida, Emīlija. *Vārddarināšana*. Rīga : Latvijas Universitāte, 2009. 267 lpp.

60. State Language Commission. *Break-out of Latvian: a sociolinguistic study of situation, attitudes, processes, and tendencies*. Editorial Board : Māris Baltiņš, Ina Druvieta, Andrejs Veisbergs. Rīga: Zinātne, 2008. 367 lpp.

61. Strautiņa, Vaira, Šulce, Dzintra. *Latviešu valodas pareizrūna un pareizrakstība*: mācību līdzeklis. Recenzentes : Dace Markus, Ilze Auziņa. Rīga : RaKa, 2009. 100 lpp.
62. Šiauliy universitetas Humanitarinis fakultetas. Rozenbergas, Janis. *Stilistika: stilistinių kalbos priemonių klasifikacija*. Parengė : Regina Kvašytė, Jurgita Macienė, Kazimieras Župerka. Šiaulius : VšĮ Šiauliy universiteto leidykla, 2009. 70 lpp.
63. *Terminoloģija un speciālā leksika lietojumā un sistēmā* : akadēmiķa Jāņa Endzelīna 136. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. Sastādītāja Valentīna Skujiņa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2009. 44 lpp.
64. *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda. = Language: Meaning and Form. Mass Media Language* : LU Filoloģijas un mākslas zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rakstu krājums. Sastādītāja un atbildīgā redaktore Ilze Lokmane. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009. 126 lpp.
65. *Vārds un tā pētišanas aspekti* : zinātnisko rakstu krājums. 13. [laid.]. I daļa : Vārda diahroniskais un areālais aspekts. Vārds gramatikā un stilistikā. Redakcijas kolēģijas vadītāja Benita Laumane. Liepāja : LiePA, 2009. 335 lpp.
66. *Vārds un tā pētišanas aspekti* : zinātnisko rakstu krājums. 13. [laid.]. II daļa : Valoda un vide. Terminoloģija. Tulkošanas problēmas. Redakcijas kolēģijas vadītāja Benita Laumane. Liepāja : LiePA, 2009. 321 lpp.
67. Ventspils Augstskola. *Juridisko tekstu tulkošana, teorija un prakse* : zinātnisko rakstu krājums. Zinātniskā redaktore Valda Rudziša. Ventspils : Ventspils Augstskola, 2009. 145 lpp.
68. Ventspils Augstskolas Lietišķās valodniecības centrs. Dubova, Agnese, Leitāne, Māra, Lele-Rozentāle, Dzintra. *Zinātniskā komunikācija starpkultūru kontekstā* : I daļa : [Sērija B : Kontrastīvie pētījumi, 1]. Zinātniskā redaktore Dzintra Lele-Rozentāle. Ventspils : Ventspils Augstskola, 2009. 117 lpp.
69. *Via Latgalica* : humanitāro zinātņu žurnāls, 1. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 2008. 196 lpp.

Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas (LZA TK) lēmumi un ieteikumi

Laikposmā no 2008. gada novembra līdz 2009. gada septembrim notikušas septiņas LZA TK sēdes. Tajās izskatīti un apstiprināti dažādu nozaru termini – teoloģijas termini, standartizācijas vispārīgie termini, spēkratu ekspluatācijas, diagnostikas un remonta termini, kā arī primātu nosaukumi. Ar sēdēs pieņemtajiem lēmumiem var iepazīties LZA TK mājaslapā www.termini.lza.lv

Papildus nozaru terminu sarakstu izskatīšanai sēdēs diskutēti arī par dažādiem konsultāciju terminiem. 2008. gada 2. un 16. decembra sēdēs spriests par angļu termina *welcome drink* atveidi un piedāvāti šādi latviskā termina iespējamie varianti: *iepažišanās malks*, *sasveicināšanās* (vai *sveiciens*) *malks*, *viesmalks*. 2009. gada 24. februārī, diskutējot par mūzikas terminu *freestyle percussion*, izteikts priekšlikums cilvēkus, kas izpilda mūziku attiecīgajā stilā, saukt par *ritmētājiem*; kā aviācijas termina *jetlag* atveides variants piedāvāts vārds *lidkaite*. Februāra sēdē diskutēti arī par terminu *sliednēšana*, atzīstot, ka tas joprojām uzskatāms par vēlamāku salīdzinājumā ar nelabskanīgo aizguvumu *špaktelēšana*. 2009. gada 21. aprīļa sēdē spriests par terminu *atjaunīgie resursi* (angļu *renewable resources*) un atzīts, ka termins nav jāmaina, lai gan praksē attiecīgā jēdziena izteikšanai tiek lietoti arī citi sinonīmi. 2009. gada 5. maija sēdē izteikts priekšlikums angļu *Slow Food* atveidot ar vārdkopu *bezsteigas ēdieni*.

Attiecīgajā laikposmā publicēti divi informatīvi izglītojošā izdevuma „Terminoloģijas Jaunumi” numuri: klajā nācis 15. un 16. numurs.

2008. gada 2. decembra sēdē apstiprināta jauna LZA TK apakškomisija – Poligrāfijas terminoloģijas apakškomisija (apakškomisijas sastāvs publicēts izdevuma „Terminoloģijas Jaunumi” 15. numurā, kā arī LZA TK mājaslapā).

Sagatavoja *Ilgā Migla*

TĀ RAKSTA... TĀ RUNĀ...

- Ja es būtu skolotāja, [...] droši vien arī izvēlētos kādu no protesta formām: melno sēra lentīti pie tērpā vai pat dotos uz piketu Rīgā. (*Kurzemes Vārds*, 01. 09. 2009.)
- Skolotāju datorizācija aizkavējas. (*Latvijas Avīze*, 16. 03. 2009.)

- Ja es būtu skolēna mamma, īpaši tāda, kas mācās jaunākajās klasītēs vai pat pirmklasnieka, es pirms tam bažīgi būtu lasījusi visas ziņas un raizējusies, vai tikai manam mīlulim šo dienu kaut kas nesabojās [...]. (*Kurzemes Vārds*, 01. 09. 2009.)
- Meklē darbu krievu valodas skolotājs, palīdzēs skolniekam labi mācīties, aukle. (*Kurzemes Vārds*, 01. 09. 2009.)
- Vēl uz labo pusi ir pamainījušies krāvēji pie atkritumu mašīnām. (*Kurzemes Vārds*, 07. 12. 2009.)
- Slavenību adopciju drudzis. (*Marta*, 23. 09. 2009.)

- Mums Latvijā ir 20 ļoti labi pensionēti skolotāji, uz vienas rokas pirkstiem saskaitāmi! (LTV1 *Kas notiek Latvijā?*, 03. 09. 2009.)
- Teātris nedrīkst izkrist no valsts kultūrpolitikas konteksta. (*Latvijas Avīze*, 14. 10. 2009.)
- Bet sociālajā lomā Liepāja jau ir ļoti sakārtota, Sociālais dienests strādā radoši, liekot cilvēkiem ticēt, ka bezizejā viņiem tiks palīdzēts. (*Kurzemes Vārds*, 07. 03. 2009.)
- Tas man nozīmē depresiju, un tā ir jāarestē. (*Marta*, 14. 10. 2009.)
- Atklāšanā piedalījās gan šajā grāmatā aprakstītie, gan iepriekšējo grāmatu varoņi un citi universitātes kolēģi. (*Kurzemes Vārds*, 13. 11. 2009.)
- Jau siekalodamies dzīvnieki tiek izklīdināti. (TV6 *Pasaules neticamākie video*, 02. 12. 20109.)
- Krāšņais rudens ir pilnā plaukumā. (TV1 *Panorāma*, 18. 10. 2009.)
- Lai valsti sakārotu, būtu jāveido ļoti draudzīga nodokļu politika. (*Māja*, 05.–11. 12. 2009.)

- Iestāšanās eiro izvirzīts kā galamērķis ar EVF un Eiropas Komisijas parakstītajos memorandos par Latvijas finanšu sistēmas stabilizāciju. (*Diena*, 06. 03. 2009.)
- Šī nedēļa ir bijusi ar ļoti pamanāmu saules gaismas deficītu. (TV3 *Laika ziņas*, 03. 12. 2009.)

- Tu, Int, varēji vairāk strādāt uz Maiju! [Šova vadītājs pārmet žūrijas loceklim, ka viņš nav pietiekami sadarbojies ar otru šova vadītāju.] (TV3 *Koru kari*, 22. 11. 2009.)
- Ja pieņemam, ka basketbolu spēlē uz papīra, varam prognozēt, ka nevaram prognozēt, vai nākamajā mačā „Liepājas lauvas” uzvarēs, jo nākamā spēle ir Latvijas Basketbola līgā, kur liepājnieki vidēji gūst tikpat punktu, cik ielaiž. (*Kurzemes Vārds*, 07. 12. 2009.)
- Piedaloties attīstības programmas projekta publiskās apspriešanas procesā, lūdzam aizpildīt šo anketu, lai Jūsu komentārus un priekšlikumus varētu izmantot attīstības programmas projekta pilnveidošanā un dokumenta gala redakcijas izstrādē. (*Liepājas pilsētas sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības attīstības programmas 2009.–2014. gadam projekta publiskās apspriešanas ANKETA*. [tiešsaiste]. [Skatīts 2009. g. 1. apr.]. Pieejams: www.liepaja.lv)

- *DnB NORD Latvijas barometra* 2009. gada septembra aptaujas dati nes sliktu ziņu: mēneša laikā visi astoņi sabiedriskās domas radītāji ir pasliktinājušies, kā rezultātā kopējais sabiedrības noskaņojums ir ļoti tuvs šī gada janvāra – februāra līmenim. (*Kāpēc Vajadzēja solīt?* [tiešsaiste]. [Skatīts 2009. g. 30. okt.]. Pieejams: www.db.lv)
- Pēc ēdiena gatavošanas noņemiet daļu, kurā ēdiens tika gatavots, izslauciet, ja nepieciešams. (*Vai Jums nepatīk tīrīt cepeškrāsni?* [tiešsaiste]. [Skatīts 2009. g. 30. okt.]. Pieejams: www.top-shop.lv)

Uzraksts maršruta taksometra salonā

Jo klusāk runāsi, jo tālāk brauksi.

* * *

Instrukcija uz rotaļlietas „Super Market” iepakojuma

[..] Labāk turēt to iepakojumu jo satur svarīgas piezīmes.

- Lieto tikai vienreizējai lietošanai paredzētas baterijas.
- Jaunas baterijas nevar būt lietotas ar lietotām baterijām.
- Izlietotas baterijas jānoņem nekavējoties.
- Jābūt uzmanīgi, lai īsi nesavienot baterijas.

* * *

Vēl kāds skatījums uz gramatiku

Vienkāršā pagātne? Tas nav tik vienkārši. Sasodīti daudz kam vajadzēja sagadīties, lai notiktu tas, par ko tagad saka – bija.

Saka – mīlēt sevi. Kā to saprast? Kā darbību, kas izriet no sevis un atgriežas pie sevis? Tātad atgriezeniska darbība. Bet atgriezeniskais darbības vārds ir mīlēties.

Redzams, valodniekiem vēl pulka veicamā, īpaši formālās valodniecības kopējiem.

Saka – viss notiek. Arī tad, kad nekas nenotiek. Ko tas varētu nozīmēt? Vai to, ka valodai dažkārt nav nekāda sakara ar realitāti?

Viks „Bezgalības centrā” (Rīga : Zvaigzne ABC, [2009])

Materiālu apkopojā
Diāna Laiveniece

ZIŅAS PAR AUTORIEM

Ineta BALODE – Dr. philol., LU Humanitāro zinātņu fakultātes Ģermānistikas nodaļas asociētā profesore

Māris BALTIŅŠ – Dr. habil. med., profesors, Valsts valodas centra direktors

Aina BLINKENA – Dr. habil. philol., profesore, LZA īstenā locekle

Anda BLŪMANE – Mg. philol., Vērgales pamatskolas latviešu valodas un literatūras skolotāja

Diāna LAIVENIECE – Dr. paed., Liepājas Universitātes Humanitārās fakultātes Latviešu valodas katedras vadītāja, asociētā profesore

Benita LAUMANE – Dr. habil. philol., Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārā institūta vadošā pētniece

Dite LIEPA – Mg. philol., Latviešu valodas aģentūras valodas konsultante

Gunta LOČMELE – Dr. philol., LU Humanitāro zinātņu fakultātes Sastatāmās valodniecības un tulkošanas nodaļas vadītāja, profesore

Ilgā MIGLA – Dr. philol., aģentūras „LU Latviešu valodas institūts” pētniece

Ārija Ozola – Dr. philol., valodniece

Mairita PURVIŅA – Mg. hum., Latviešu valodas aģentūras valodas konsultante

Anitra ROZE – Dr. philol., aģentūras „LU Latviešu valodas institūts” pētniece

Veronika RUŽA – Mg. philol., Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes Latviešu valodas katedras lektore

Ingrīda SJOMKĀNE – Mg. hum., Latviešu valodas aģentūras valodas konsultante

Andrejs VEISBERGS – Dr. habil. philol., LU Humanitāro zinātņu fakultātes Sastatāmās valodniecības un tulkošanas nodaļas profesors

Saskaņā ar Valsts pārvaldes iekārtas likuma 15. panta trešās daļas 2. punktu un Publisko aģentūru likuma 8. panta pirmo daļu izglītības un zinātnes ministra pārraudzībā esošās valsts iestādes – valsts aģentūra „Latviešu valodas apguves valsts aģentūra” un valsts aģentūra „Valsts valodas aģentūra” – apvienotas un ar 2009. gada 1. jūliju izveidota jauna izglītības un zinātnes ministra pārraudzībā esoša valsts iestāde – valsts aģentūra „Latviešu valodas aģentūra” .

*Ministru kabineta 2009. gada 24. aprīļa rīkojums Nr. 249
„Par valsts aģentūras „Latviešu valodas apguves valsts aģentūra”
un valsts aģentūras „Valsts valodas aģentūra” reorganizāciju”*

Latviešu valodas aģentūras Valodas attīstības daļa

- konsultē pareizrakstības, pareizrūnas, gramatikas, leksikas un valodas stila jautājumos;
- sniedz atzinumus par personvārdu atveidi, pareizrakstību un identitāti;
- dod slēdzienus par konkrētiem valodas vienību lietojumiem un tekstiem.

Sīkāku informāciju sk. Latviešu valodas aģentūras mājaslapā
[www. valoda.lv](http://www.valoda.lv)

Liepājas Universitāte.

Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku rakstu krājums, 2010

Latviešu valodas aģentūra
Lāčplēša ielā 35-5, Rīga, LV-1011
Tālrunis 67201680

Iespiests SIA „Arona Baltic”

